

**T.C.**  
**DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ**  
**EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**  
**ORTA ÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**  
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI**  
**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN FRANSIZ EDEBİYATI**  
**DERS KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**GÜLDEN VİCİR**

**İZMİR**

**2016**



**T.C.**  
**DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ**  
**EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**  
**ORTA ÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**  
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI**  
**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN FRANSIZ EDEBİYATI**  
**DERS KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**GÜLDEN VİCİR**

**TEZ DANIŞMANI**  
**Yard. Doç. Dr. Sabahattin Çağın**

**İZMİR**

**2016**

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Halit Ziya Uşaklıgil’in Fransız Edebiyatı Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel etik ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıflar yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

02.06.2016

Gülden VİCİR

**Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼đ¼ne**

İşbu alışma, j¼rimiz tarafından Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Programında Y¼KSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK

¼ye : Doç. Dr. Özlem FEDAİ

¼ye : Yrd. Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim ¼yelerine ait olduğunu onaylarım.

..../..../....

Prof. Dr. Ali G¼nay BALIM  
Enstit¼ M¼d¼r¼

T.C  
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU  
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

|                          |                                                                                                                     |
|--------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Referans No              | 10120188                                                                                                            |
| Yazar Adı / Soyadı       | GÜLDEN VİCİR                                                                                                        |
| Uyruğu / T.C.Kimlik No   | TÜRKİYE / 50494256230                                                                                               |
| Telefon                  | 5557133681                                                                                                          |
| E-Posta                  | gldnvcr@hotmail.com                                                                                                 |
| Tezin Dili               | Türkçe                                                                                                              |
| Tezin Özgün Adı          | HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN FRANSIZ EDEBİYATI DERS KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME                                       |
| Tezin Tercümesi          | A STUDY ON FRENCH LİTERATURE TEXTBOOKS OF HALİT ZİYA UŞAKLIGİL                                                      |
| Konu                     | Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature                                                            |
| Üniversite               | Dokuz Eylül Üniversitesi                                                                                            |
| Enstitü / Hastane        | Eğitim Bilimleri Enstitüsü                                                                                          |
| Anabilim Dalı            | Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Anabilim Dalı                                                                   |
| Bilim Dalı               | Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı                                                                      |
| Tez Türü                 | Yüksek Lisans                                                                                                       |
| Yılı                     | 2016                                                                                                                |
| Sayfa                    | 116                                                                                                                 |
| Tez Danışmanları         | PROF. DR. FAZLI GÖKÇEK 10163676820 YRD. DOÇ. DR. SABAHATTİN ÇAĞIN 43705289042 YRD. DOÇ. DR. ÖZLEM FEDAI 48691381336 |
| Dizin Terimleri          |                                                                                                                     |
| Önerilen Dizin Terimleri | HALİT ZİYA UŞAKLIGİL, BATI EDEBİYATLARI, FRANSIZ EDEBİYATI TARİHİ                                                   |
| Kısıtlama                | 12 ay süre ile kısıtlı                                                                                              |

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 01.08.2017 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.  
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

01.08.2016

İmza:.....

## ÖNSÖZ

Servet-i Fünun döneminin nesirdeki en büyük ismi Halit Ziya Uşaklıgil, parlak üslubunun yanında doğuştan hikâye etme yeteneğiyle edebiyatımızda roman ve hikâyenin yeni bir merhaleye ulaşmasına vesile olmuştur.

Halit Ziya'nın edebi eserleri hemen her dönem araştırmacıların ilgisini çekmiş eserleri üzerinde ve yazarın yaşamı boyunca süren edebî faaliyetleri hakkında çok kalem oynatılmıştır. Ne ki sanatçının doğrudan sanatla ilişkisi olmayan edebiyat dışı olarak niteleyeceğimiz eserleri yeterli ilgiyi görememiştir diyen Ömer Faruk Huyugüzel'in "Hakkında yapılan araştırmaların büyük kısmında romanları ele alınmış, buna karşılık diğer yönleri, özellikle hikâyeciliği ve edebiyat tarihçiliği üzerinde gerektiği ölçüde durulmamıştır. Bundan başka onun hayat hikâyesi ve altmış yıl devam eden yazı faaliyeti de ayrıntılı ve tam bir şekilde ortaya konmuş değildir" ifadesinden yola çıkarak hazırladığımız bu çalışmamızda, Halit Ziya'nın önce gençlik yıllarında kaleme aldığı *Fransız Edebiyatı'nın Numune ve Tarihi* adlı eseriyle II. Meşrutiyet'in ilanı ile Darülfünun'da Batı Edebiyatı Tarihi ve Hikmet-i Bedayi kürsülerine atanmasıyla başlayıp 31 Mart Vak'asına kadar devam edecek öğretmenlik hayatının ilk döneminde bir öğrencisi tarafından alınan *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden: Fransa Edebiyatı Dersleri* başlıklı ders notlarından yola çıkarak yazarı edebiyat tarihçiliği yönüyle değerlendirmeyi amaçladık. Halit Ziya'nın İzmir Sultanîsi'nde öğretmenlik yaparken öğrencileri için hazırladığı *Fransızca Muallimi Kavaid-i Kıraat ve Tatbikatı* adlı eserini de bu çalışmanın içine alarak incelemeyi tasarlamıştık. Ancak Türkiye'deki hiçbir kütüphanede bu çalışmayı bulamadık. Özel kütüphanelerde de bu esere ulaşamadık. Özege Kataloğu'nda bu eserin kaydı olmakla birlikte, gösterilen numarada başka bir yazara ait Fransızca öğretim kitabına rastladık. Bu yüzden *Fransızca Muallimi Kavaid-i Kıraat ve Tatbikatı* çalışmamıza dahil edemedik.

Çalışmamızın "Bulgular ve Yorumlar" başlıklı bölümünde ilk olarak Halit Ziya'nın iki edebiyat tarihinin ayrıntılı bir hikâyesini verdikten sonra Halit Ziya'nın ilk edebiyat tarihi çalışmalarını değerlendirdik. *Hizmet* gazetesinde parça parça yayımlanan bu edebiyat tarihlerinin büyük bir dünya edebiyatının parçaları olduğu bizzat yazarın notlarından anlaşılmaktadır.

Ardından Halit Ziya'nın edebiyat tarihi kitaplarını oluştururken kullandığı yöntemleri yine eserlerden yola çıkarak ortaya koymaya çalıştık. Diğer taraftan Halit Ziya'nın ilk yazdığı “*Garbdan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransa Edebiyatı'nın Numune ve Tarihi*” ile ikinci kitabı “*Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden Fransa Edebiyatı Dersleri*”nin ilk bölümleri büyük ölçüde aynıdır. Yaptığımız karşılaştırmada yazarın ikinci kitabı oluştururken bazı kısımları tamamen çıkardığını, bazı kısımları değiştirdiğini bazen de yeni ilaveler yaptığını gördük. Bu değişiklikleri de bir sınıflandırma içinde gösterdik.

Çalışmamızın amaçlarından birini oluşturan referans alınan Fransız yazarlar ve eserlerini tespit ederek eserlerle karşılaştırma yoluna gittik. Böylece Halit Ziya'nın edebiyat tarihlerinde yararlandığı kaynakları tespit etmeye gayret ettik. Bu bölümün sonunda da kapsamlı bir şekilde edebiyat tarihlerinde yer verilen dönemleri ve sanatçıları değerlendirdik.

Çalışmamız boyunca elde ettiğimiz verileri “Sonuç” bölümünde ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışma boyunca bilgi ve desteğini esirgemeyen, çalışmalarım süresince ufkumu açan, beni teşvik eden, yönlendiren değerli hocam Yard. Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN'a minnet ve şükranlarımı sunarım.



## İÇİNDEKİLER

|                                                                 |     |
|-----------------------------------------------------------------|-----|
| Yemin Metni.....                                                | i   |
| Değerlendirme Kurulu Üyeleri .....                              | ii  |
| Yüksek Öğretim Kurulu Dökümantasyon Merkezi Tez Veri Formu..... | iii |
| Önsöz.....                                                      | iv  |
| İçindekiler .....                                               | vi  |
| Özet.....                                                       | ix  |
| Abstract .....                                                  | xi  |

## BÖLÜM I

|                          |   |
|--------------------------|---|
| 1.GİRİŞ.....             | 1 |
| 1.1 Problem Durumu.....  | 1 |
| 1.2 Amaç ve Önem.....    | 1 |
| 1.3 Problem Cümlesi..... | 1 |
| 1.4 Alt Problemler ..... | 2 |
| 1.5 Sayıtlılar .....     | 2 |
| 1.6 Sınırlılıklar .....  | 2 |
| 1.7 Tanımlar .....       | 3 |

## BÖLÜM II

|                                       |   |
|---------------------------------------|---|
| 2. İLGİLİ YAYIN ve ARAŞTIRMALAR ..... | 4 |
|---------------------------------------|---|

## BÖLÜM III

|                             |   |
|-----------------------------|---|
| 3. YÖNTEM.....              | 5 |
| 3.1 Araştırma Modeli .....  | 5 |
| 3.2 Evren ve Örneklem ..... | 5 |

|                                     |   |
|-------------------------------------|---|
| 3.3 Veri Toplama Araçları .....     | 5 |
| 3.4 Veri Çözümleme Teknikleri ..... | 5 |

## BÖLÜM IV

|                                                                         |          |
|-------------------------------------------------------------------------|----------|
| <b>4. BULGULAR ve YORUMLAR .....</b>                                    | <b>6</b> |
| 4.1. İlk Edebiyat Tarihi Çalışmaları.....                               | 9        |
| 4.1.1. Hizmet Gazetesindeki Edebiyat Tarihi Örnekleri .....             | 9        |
| 4.1.2. Hikâye .....                                                     | 15       |
| 4.2. Edebiyat Tarihlerinin Amacı ve Yöntemi.....                        | 17       |
| 4.3. Edebiyat Tarihleri Arasındaki Farklılıklar .....                   | 21       |
| 4.3.1. Sadeleştirme Amaçlı Değişiklikler .....                          | 23       |
| 4.3.2. Kavram Kargaşasından Kaynaklanan Değişiklikler.....              | 29       |
| 4.3.3. Gereksiz Bilgilerin Atılmasından Kaynaklanan Değişiklikler ..... | 32       |
| 4.3.3.1. Şahıs Adlarında Yapılan Değişiklikler .....                    | 32       |
| 4.3.3.2. Eser Adlarında Yapılan Değişiklikler .....                     | 34       |
| 4.3.3.3. Kurum Adlarında Yapılan Değişiklikler .....                    | 35       |
| 4.3.3.4. Dönemlere Ait Değişiklikler .....                              | 35       |
| 4.3.3.5. Yer Adlarına Ait Değişiklikler .....                           | 36       |
| 4.3.3.6. Açıklamalardaki Değişiklikler .....                            | 36       |
| 4.3.4. Estetik Kaygıdan Doğan Değişiklikler .....                       | 37       |
| 4.3.5. Bazı Metinlerin Atılmasından Kaynaklanan Değişiklikler .....     | 42       |
| 4.3.6. Dipnotların Kullanılmamasından Kaynaklanan Değişiklikler .....   | 43       |
| 4.3.7. Ayrıntılara Gitmekten Kaynaklanan Değişiklikler.....             | 45       |
| 4.3.8. Hüküm Değişikliklerinden Kaynaklanan Değişiklikler.....          | 47       |
| 4.3.9. Siyasî Hayattan Kaynaklanan Değişmeler .....                     | 47       |
| 4.3.10. Öznel Davranma Endişesinden Kaynaklanan Değişmeler .....        | 48       |
| 4.4. Halit Ziya'nın Kaynakları.....                                     | 49       |
| 4.5. Fransız Edebiyatı Tarihi.....                                      | 81       |
| 4.5.1. VI.-XI. Yüzyıllar.....                                           | 81       |
| 4.5.2. XII. Yüzyıl .....                                                | 84       |
| 4.5.3. XIII. Yüzyıl.....                                                | 85       |

|                                           |     |
|-------------------------------------------|-----|
| 4.5.4. XIV ve XV. Yüzyıllar .....         | 85  |
| 4.5.5. Devr-i Teceddüd: XVI. Yüzyıl ..... | 86  |
| 4.5.5.1 Fikir Hayatı.....                 | 86  |
| 4.5.5.2 Şiir .....                        | 92  |
| 4.5.5.3. Tiyatro.....                     | 97  |
| 4.5.6. XVII. Yüzyıl.....                  | 99  |
| 4.5.6.1 Şiir .....                        | 100 |
| 4.5.6.2. Tiyatro.....                     | 103 |
| 4.5.6.3. Tenkit .....                     | 108 |
| 4.5.6.4. Fabl.....                        | 109 |
| SONUÇ .....                               | 111 |
| KAYNAKÇA.....                             | 115 |

## ÖZET

Türk Edebiyatı'nda modern romanın kurucusu olan Halit Ziya Uşaklıgil, 1866 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlköğrenimine İstanbul'da başlayan yazar, ailenin maddi sıkıntıları sebebiyle İzmir'e yerleşmesiyle eğitimine burada devam etmiştir. Çocukluk ve gençlik yıllarını İzmir'in levanten ve gayrimüslim aileleri arasında geçiren yazarın altmış yıllık yazı hayatının temelleri de yine burada atılmıştır. İzmir Mechtariste'te Ermeni rahiplerin gözetiminde batıyla ilk ilişkilerini kuran Halit Ziya Uşaklıgil'in özellikle Fransız Edebiyatı'nın önemli kalemeleriyle de tanışması bu sıralarda olmuştur. Halit Ziya'nın bu yıllarda Raymond Pére adlı hocasıyla yaptığı uzun tarih dersleri ise yazarı Fransız Tarihi'ne yöneltmiştir.

Yazı faaliyetlerine on dört on beş yaşlarında çeviri denemeleriyle başlayan Halit Ziya Uşaklıgil, ilk olarak babasının yasal işlemlerini yürüten Avukat Auguste de Jaba'nın ofisinde arkadaşı kâtip Antoine ile Ponson du Terrail'in "Les nuits de la Maison Dorée" adlı eserini tercüme etmişlerdir. Henüz öğrenciyken başlayan bu yazı faaliyetleriyle kendini önce İzmir'e tanıtan yazar, on yedi yaşına geldiğinde büyük Fransız yazarları gibi yazma peşine düşer.

Halit Ziya Uşaklıgil, lise yıllarında başlayan "büyük bir Fransız edebiyatı tarihi yazma" düşüncesini İstanbul'a hariciyeci olmak için gittiği sırada gerçekleştirme fırsatını bulmuştur. *Garbdan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransa Edebiyatı'nın Numune ve Tarihi* adlı kitabı 1885'te 84 sayfa olarak yayıncı Arakel tarafından basılır. Bu eser, onun basılan ilk kitabıdır ve Türkçede basılmış ilk Fransız edebiyatı tarihi olma özelliği taşımaktadır.

İstanbul'da yazılan bu eserin ardından İzmir'e dönen yazar bir dönem İzmir Rüştîye'sinde Fransızca öğretmenliği yapar. Önce İzmir'de Osmanlı Bankası şubesinde çalıştığını gördüğümüz yazar Dünya Edebiyatlarına kayıtsız kalmayarak 1890 yılında *Hizmet* gazetesinde *Finlandiya Edebiyatı'ndan Bir Nebze*, *İsveç Edebiyatı'ndan Bir Nebze*, *İbranî Edebiyatı'na Bir Nebze*, *Rus*

*Edebiyatı'ndan Bir Nebze, Sanskrit Edebiyatı'ndan Bir Nebze* başlıkları altında bir dizi makaleler tefrika ettirir.

Halit Ziya, II. Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul Üniversitesi'nde "Batı Edebiyatı Tarihi ve Hikmet-i Bedayi" kürsülerine atanır. Bu atama yazar için bulunmaz fırsat olmuştur. Reji'deki işlerinin yoğunluğu sebebiyle yazma etkinliklerine yeterli vakit ayıramayan Halit Ziya'nın bu görev sayesinde "büyük" Fransız edebiyat tarihini yazması kolaylaşacaktır. Nitekim 1913 yılında burada verdiği ders notlarını derleyerek *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden Fransa Edebiyatı Dersleri* adlı ikinci edebiyat tarihini 224 sayfa olarak yayınlamıştır. İlk kitabından hacimce daha yoğun olan bu eser Halit Ziya'nın İstanbul döneminde sanatının ne yönde geliştiğini göstermesi bakımından değerlidir.

Halit Ziya bu eserleri kaleme alırken yabancı bazı kaynaklardan faydalanmanın yanı sıra özellikle yakın dönem sanatçıları anlatırken kendi yorumlarına da yer vermiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Halit Ziya Uşaklıgil, Batı Edebiyatları, Fransız Edebiyatı Tarihi

## ABSTRACT

Halit Ziya Uşaklıgil, who laid the foundations of modern novel, was born in 1866 in İstanbul. Started his elementary education in İstanbul, the author continued his education in İzmir because his family had to settle in İzmir due to financial troubles. The foundations of the 60 year literature life of the author whose childhood and youth years were spent among the Levantine and non-muslim families of İzmir were laid here. Having established his first contact with the West for the first time under Armenian priests' supervision in Mechitaris, İzmir, Halit Ziya Uşaklıgil met the important members of French Literature in particular during this period. And the long history classes Halit Ziya had with his teacher, Raymon Père, led the author towards French History. We can clearly say that French language he improved at this school led to his rise.

Having started his writing activities around the age of fourteen or fifteen with translation trials, Halit Ziya Uşaklıgil firstly translated the work titled "Les nuits de la Maison Dorée" by Ponson du Terrail with clerk Antoine at the office of Attorney Auguste de Jaba, who conducted his father's legal processes. The author, who first familiarized himself in İzmir with these writing activities that he started while he was only a student, aspired after writing as the French writers when he turned seventeen.

Halit Ziya stands out with the translation of poems from Alfred de Musset and Victor Hugo, translation of scientific texts from Louis Figuier and publishing the novel "The Ironmaster" "Demirhane Müdürü" by George Ohnet.

He expanded his writing endeavor, which started in İzmir through the intellectual network he established in İstanbul. In this respect, it is possible to assess the writing of Halit Ziya in two distinct periods: novice period in İzmir and his mastery period in İstanbul.

Halit Ziya Uşaklıgil found the opportunity to realize his dream of "writing a great French Literature History" that he got in high school years when he went to İstanbul to become a diplomat. His book, "Garbdan Şarka Seyyale-i Edebiye": "Fransa Edebiyatı'nın Numune ve Tarihi", was published as 84 pages in 1885 by the publisher Arakel. This work was his first published book and also the first French Literature history published in Turkish.

Having returned to İzmir after this work, which was written in İstanbul, the author taught French in İzmir Rüştîye for a time. First worked in İzmir branch of Osmanlı Bank, the author was not indifferent to World Literature and in 1890 in the Hizmet newspaper, he serialized a series of articles under the titles of "Finlandiya Edebiyatı'ndan Bir Nebze" ("A Piece of Finnish Literature"), "İsveç Edebiyatı'ndan Bir Nebze" ("A Piece of Swedish Literature"), "İbranî Edebiyatı'ndan Bir Nebze" ("A Piece of Hebrew Literature"), "Rus Edebiyatı'ndan Bir Nebze" ("A Piece of Russian Literature") and "Sanskrit Edebiyatı'ndan Bir Nebze" ("A Piece of Sanscrit Literature").

After the declaration of II. Constitutionalism, Halit Ziya was assigned to the chairs of "Western Literature History and Fine Arts". This assignment was a golden opportunity for the author. It would be better for Halit Ziya, who could not spare enough time for writing activities because of the work density in Reji, to write "great" French Literature History thanks to this duty. Thus, he published the second literature history named Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden Fransa Edebiyatı Dersleri as 224 pages by compiling the lecture notes he gave there. This work which was more intense in volume than his first book is valuable as to show in what direction the art of Halit Ziya developed during the period in İstanbul.

Upon leaving his last duty in the Correspondence Office in Dolmabahçe Palace (Mabeyn Başkitabet Dairesi), he continued his activity of writing in his mansion in Ayastefenos between 1909 and 1912.

During this period, he consecutively published copyright works of Western Literature: "Tarih-i Edebiyat-ı Garbiye" ("History of Western

Literature”), “Kısm-ı Sani: İspanyol Edebiyatı” (“Second Part: Spanish Literature”) 159 pages in 1913, “Alman Edebiyatı Tarihi” (“History of German Literature”), 320 pages in 1914, “Yunan Tarih-i Edebiyatı” (“History of Greek Literature”) 70 pages in 1915 and “Latin Tarih-i Edebiyatı” (“History of Latin Literature”) 48 pages in 1915. Halit Ziya no longer wrote on Western Literature after this period.

That he knew the Western Culture well both in his writing and business life and his command of French crowned Halit Ziya, also providing an ever-fresh relationship with the West.

It would be appropriate to state that Halit Ziya, who is still a mostly read and mostly researched authors in Turkish literature, also showed his power in French literature on history of literature.

**KEYWORDS:** Halit Ziya Uşaklıgil, The Western Literatures, The History of French Literature.



## **BÖLÜM I**

### **1. GİRİŞ**

#### **1.1. PROBLEM DURUMU**

Çalışmamızın problem durumu, Halit Ziya Uşaklıgil'in Fransız edebiyatı tarihlerini yazması, edebiyat tarihini oluştururken başvurduğu kaynakların tespit edilmesi, edebiyat tarihi ile Halit Ziya'nın edebiyat görüşleri arasındaki paralelliklerin ortaya konulmasıdır.

#### **1.2. AMAÇ ve ÖNEM**

Çalışmamızın amacı, Türk edebiyatı tarihinde ilk Batı edebiyatı tarihlerini bir ders kitabı niteliğinde yazan Halit Ziya Uşaklıgil'in Fransız Edebiyatı Tarihi ders kitaplarını inceleyerek öncelikle onun eğitimci yanının ortaya çıkarılmasıdır. Şimdiye kadar Halit Ziya Uşaklıgil'in bu yönü üzerinde herhangi bir çalışma yapılmadığından orijinal sonuçlara ulaşılabacaktır.

Araştırmamız sadece Halit Ziya Uşaklıgil'in ders kitaplarıyla sınırlı kalmayacak, daha önceden yazılmış Fransız edebiyatı tarihleri de taranarak yazarın kaynakları da tespit edilecektir.

Üçüncü olarak araştırmamızda yazarın referans aldığı eserlerdeki edebiyata dair görüşlerle yazarın görüşleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

#### **1.3. PROBLEM CÜMLESİ**

Türk edebiyatında ilk Batı edebiyatı tarihini yazan Halit Ziya Uşaklıgil'in bu ders kitabını oluştururken faydalandığı kaynak kişiler ve eserler hangileridir?

#### 1.4. ALT PROBLEMLER

Çalışmamızda ele alınan alt problemler şunlardır:

1. Fransız edebiyatı tarihlerinden önce Halit Ziya Uşaklıgil edebiyat tarihi alanında yaptığı çalışmalar nelerdir?
2. Halit Ziya Uşaklıgil'in Batı edebiyatlarıyla ilgisini oluşturan şartlar nelerdir?
3. Halit Ziya Uşaklıgil için Batı edebiyatı niçin önemlidir?
4. Halit Ziya Uşaklıgil niçin önceliği Fransız edebiyatı tarihine vermiştir?
5. Halit Ziya Uşaklıgil'in bu eserlerinin Fransız edebiyatı tarihleriyle ilişkisi nedir?
6. Halit Ziya Uşaklıgil'e göre ideal sayılabilecek eserlerin öncelikleri nelerdir?
7. Fransız Edebiyatı Tarihi'ni yazarken Halit Ziya Uşaklıgil hangi yöntemlere başvurmuştur?
8. Halit Ziya Uşaklıgil Fransız Edebiyatı Tarihi'ni yazarken nasıl bir sınıflandırma yapmıştır?
9. Eserler oluşturulurken hangi dönemlere ağırlık verilmiştir?

#### 1.5. SAYILTILAR

Halit Ziya Uşaklıgil ilk gençlik yıllarından itibaren Osmanlı toplumunun sosyal hayatta batılılaşmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Aynı faaliyeti edebiyat alanında da sürdürmüştür. Bir taraftan Batı edebiyatını örnek alan eserler yazarken diğer taraftan da Batı edebiyatlarını tanıtmaya yönelik edebiyat tarihi ders kitapları da hazırlamıştır.

#### 1.6. SINIRLILIKLAR

Halit Ziya Uşaklıgil'in roman, hikâye, mensur şiir, tiyatro gibi edebî eserlerinin yanında edebiyat tarihi ders kitapları da vardır. Bunlardan iki tanesi Fransız edebiyatı tarihi olarak kaleme alınmıştır.

Çalışmamız bu ders kitaplarıyla ve bu kitapların özellikleriyle sınırlandırılmıştır.

### **1.7. TANIMLAR**

**Edebiyat Tarihi:** Bir milletin tarihi boyunca oluşturduğu edebî eserleri, bu edebî eserlerin yazarlarını ve yazıldıkları dönemleri kronolojik olarak inceleyen, objektif olmayı esas alan çalışmalardır.

## BÖLÜM II

### 2. İLGİLİ YAYIN ve ARAŞTIRMALAR

Türk Edebiyatı'nın en meşhur simalarından olan Halit Ziya Uşaklıgil ve onun eserleri üzerine çok sayıda kitap ve makale yazılmıştır. Ancak bunların arasında onun edebiyat tarihçiliğine ve eğitimciliğine dair çalışma sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadardır.

1. Ömer Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010

Bu kitabın bir bölümü edebiyat tarihlerine ayrılmış ve daha çok künyeye ilgili bilgi verilmiştir.

2. Celal Tarakçı, *Cenap Şahabeddin'de Tenkid, Dil, Sanat ve Edebiyat Hakkındaki Görüşleri*, Samsun, 1986

Bu eserin Batı edebiyatına ayrılan bölümünde, Servet-i Fünuncuların faydalandığı eleştirmenlerden söz edilmiş, ancak Halit Ziya Uşaklıgil'in edebiyat tarihlerine hiç yer verilmemiştir.

3. Rafet Şimşek, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Fransız Edebiyatının Numune ve Tarihi Adlı Eseri ve Değeri*, (Tez Danışmanı Prof. Dr. Hasan Akay) (basılmamış yüksek lisans tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Bu çalışma Halit Ziya Uşaklıgil'in ilk kitabının yeni yazıya aktarılmasından ibarettir ve oldukça yetersiz bir çalışmadır.

4. Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.

Bu çalışma da genel olarak Servet-i Fünun dönemi eleştiri yazılarına yer vermiş, Halit Ziya Uşaklıgil'in edebiyat tarihlerini incelememiştir.

## **BÖLÜM III**

### **3. YÖNTEM**

#### **3.1 Araştırma Modeli**

Bu çalışma Halit Ziya Uşaklıgil'in hazırladığı Fransız edebiyatı tarihi ders notlarını betimleyici ve karşılaştırmalı yöntemlerle ele almaktadır.

#### **3.2. Evren ve Örneklem**

Bu çalışmanın evreni Halit Ziya Uşaklıgil'in Fransız edebiyatı tarihi ders kitaplarıdır.

Çalışmanın örneklemini karşılaştırma yapabilmek ve paralellikleri kurabilmek için Halit Ziya Uşaklıgil'den önce Fransa'da yazılmış olan Fransız edebiyatı tarihleridir.

#### **3.3. Veri Toplama Araçları**

Bu çalışmanın verileri Halit Ziya Uşaklıgil üzerine yapılan çalışmalar ve Türk edebiyatı ve Fransız edebiyatı ilişkilerine dair yapılan incelemeler okunarak toplanmıştır.

#### **3.4. Veri Çözümleme Teknikleri**

Bu çalışmada Halit Ziya Uşaklıgil'in Fransız edebiyatı tarihi ders kitapları ile Fransa'da yazılmış Fransız edebiyatı tarihleri arasında bağlantı kurularak değerlendirmeler yapılmıştır.

## BÖLÜM IV

### 4. BULGULAR ve YORUMLAR

Halit Ziya Uşaklıgil'in edebî faaliyetlerinden biri de onun edebiyat tarihçiliğidir. Çok genç yaşlarda giriştiği bu faaliyet, uzun bir aradan sonra Darülfünun'daki Batı edebiyatı dersleri münasebetiyle yeniden edebiyat tarihleri yazma süreci içine girmiştir. Bu edebiyat tarihlerinin iki tanesi Fransız edebiyatı tarihidir ki biri yazı hayatının başlangıcında 1885'de kaleme aldığı *Fransız Edebiyatı Numune ve Tarihi*<sup>1</sup>, diğeri de Darülfünun'da okutulmak üzere ders kitabı olarak hazırladığı ve 1913'te basılan *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden: Fransız Edebiyatı Dersleri*'dir.<sup>2</sup> Halit Ziya'nın kaleme aldığı bu ilk edebiyat tarihi aynı zamanda onun ilk telif kitabı olarak kabul edilir.

Halit Ziya bu ilk telif eserini yazmasında en büyük etkinin hocası Raymond Pére ile yaptığı Fransız edebiyatı tarihi dersleri olduğundan ve kitabın oluşum öyküsünden *Kırk Yıl*'da bahseder:

“Raymond Pére ile yapılan derslerin en mühim bir kısmını Fransız edebiyatı tarihi işgal ederdi. Hakikaten yüksek bir irfan ve derin bir vukuf sahibi olan muallimin bana musahebe tarzında uzun takrirlerini dinlerken bir yandan yine onun tavsiye-kerdesi olan kitapları karıştırdım ve böylelikle, -Zehi cesaret!- kendimi Türkçe'de bir Fransız edebiyat tarihi yazmak hevesine kaptırdım.

Bu sadece bir tarih olmayacaktı. Fransa'nın meşhur edip ve şairlerinden müntehab parçaları da ihtiva ederek aynı zamanda bir numune-i edebiyat olacaktı.” (Uşaklıgil, 2014a:267-268)

Halit Ziya bu düşüncesini öncelikle Abdülhalim Memduh'a açar. Bu girişiminin Abdülhalim Memduh tarafından samimiyet ve ciddiyetle karşılanması ve eserde yer alacak birtakım metinlerin çevirilerine kendisinin de yardım edebileceğini belirtmesi üzerine derhal yayıncı Arakel Efendi'ye giderler. Arakel Efendi'nin teklifi onaylaması, hatta forma başına bir lira ücret vereceğini söylemesi Halit Ziya'yı hemen harekete geçirir: Kısa sürede elinde bir yığın taslakla Arakel Efendi'ye geri dönen yazar, büyük bir edebiyat tarihi oluşturma arzusunu gerçekleştirme yolunda

<sup>1</sup> Bundan sonraki bölümlerde bu eserin adı FENT şeklinde kısaltılacaktır.

<sup>2</sup> Bundan sonraki bölümlerde bu eserin adı TEGFE şeklinde kısaltılacaktır.

attığı ilk adımı olarak gördüğü FENT'in ana hatlarını tarif eder:

“Bu bir methal olacak, diyordum; asıl eser bundan sonra başlıyor, fakat bu da müstakil bir kitap addolunabilir...”

Bu son fıkrayı onu yarı yolda kalacak bir işe başlatmadığıma temin için ilave ediyordum. (Uşaklıgil, 2014a: 269)

Bu ifadelerden Halit Ziya'nın bu edebiyat tarihini burada bırakmayacağını, devam ettirmek arzusunda olduğu anlaşılmaktadır.<sup>3</sup>

Büyük bir heyecanla eserini tamamlayan Halit Ziya, İzmir'e dönmek zorunda kalır. Ancak Arakel'le yaptıkları anlaşmaya göre kitabın taslakları kendisine gönderilecek, o da gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra Arakel'e iade edecek, bu işlemlerden sonra kitap basılacaktır. Ancak taslak baskı kendisine gönderilmez. *Kırk Yıl* adlı hatıratından öğrendiğimize göre, bir gün Halit Ziya'ya bir paket gelir ve içinden taslaklarını beklediği kitabının basılmış hali çıkar. Sonuç Halit Ziya için tam bir hayal kırıklığıdır. Kitabın formalarına uydurmak için bazı bölümler çıkarılmıştır, kitabın birçok yerinde dizgi hataları vardır:

Arakel Efendi eseri kabul etmekte ne kadar istical etti ise şeraite riyatkâr olmakta da o kadar ihmal göstermişti. Kendi görüşüne ve bilişine fazla bir itimat ve dükkânında musahhih sıfatıyla çalışan ihtiyar Ermeni kâtibin mütalaa ve muhakemesine müfrit bir emniyet göstererek her şeyden evvel eserin cesameti peşin verilmiş tahrir ücretini tecavüz etmemesine dikkat etmiş, kitabın baş taraflarından yarıdan ziyadesini hazf etmişti. Sonra sebk ve rabt sakatları, hele tertip yanlışları kitabı baştan başa istila etmişti. Elimde kurşun kalemle bunları olanca hiddetimin hızıyla işaret ederken kitabı kalbura çeviriyordum<sup>4</sup>; ve galiba hülyalarımın bu menfur maskara haline girmiş olmasından zaptedilmeyen bir sinir buhranı ile ağladım.” (Uşaklıgil, 2014a: 270)

Halit Ziya için kitabın tek olumlu yanı, onun Ebüzziya Matbaası'nda oldukça güzel ve özenli bir baskı tekniğiyle basılmış olmasıdır. Eserin basımıyla ilgili yaşadığı birtakım olumsuzlukları bu şekilde dile getiren Halit Ziya, bu sorunların bir süre de olsa tarih yazma hevesini kırdığını belirtir. Böylece devamını yazmayı

<sup>3</sup> Halit Ziya'nın büyük bir dünya edebiyatı yazma arzusu İzmir'de yayımladığı *Hizmet* gazetesinde yazdığı bir yazı serisinde de kendini göstermektedir. Bu çalışma ile ilgili bilgiler çalışmamızın “Hizmet Gazetesindeki Edebiyat Tarihi ve Örnekleri” bölümünde verilecektir.

<sup>4</sup> Bu tip yanlışlıklara çalışmamızın “Edebiyat Tarihleri Arasındaki Farklılıklar” bölümünde temas edilmiştir.

düşündüğü bu eserin arkası da gelmez. Bu hayal kırıklığı onun başka alanlara yönelmesine sebep olur. Edebiyat tarihi yazmak düşüncesinden uzun süre uzak durur. Ta ki İstanbul Darülfünunu'na “Batı Edebiyatı Tarihi ve Estetik” kürsüsüne tayinine kadar... Darülfünun'da görev yaptığı sırada kendisiyle birlikte orada Ahmet Mithat Efendi de ders vermektedir ve Halit Ziya için yol gösterici olur:

Ahmet Mithat Efendi beni de irşat etti. Batı edebiyatına girmek için her şeyden önce Yunan ve Latin edebiyatından geçmek gerektiğini söylerdi. Bu o derece doğrudur ki hemen ilk derslerimde bu iki edebiyat için birer taslak hazırladım. Talebe anlattıklarımı sonradan zaptederek bastırdılar.

Bu ders kitapları arasında *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiye: Fransız Edebiyatı Dersleri*<sup>5</sup> de vardır. Yazar, hazırladığı ders notlarına ilk kitabını referans almakla birlikte kitabı, yeni edindiği bilgilerle zenginleştirme yoluna gider. Sözgelimi XVI. yüzyılla sona eren ilk kitaba karşılık, ikinci kitaba XVII. yüzyıl da ilave edilir.

Bu iki eseri bazı başlıklar altında incelemeyi uygun gördük. Çalışmamıza bir giriş oluşturmak maksadıyla Halit Ziya'nın daha önce yaptığı edebiyat tarihi çalışmalarını “İlk Edebiyat Tarihi Çalışmaları”, eserlerin amacını ve yöntemini ortaya koyabilmek için de “Edebiyat Tarihlerinin Amacı ve Yöntemi” başlıkları altında ortaya koyduk. Her ne kadar iki eserin baş kısımları paralellik gösterse de ikinci kitabın yazılma aşamasında bazı bölümlerin çıkarıldığı, bazı ilaveler yapıldığı, bazı ifadelerin de değiştirildiği görülmektedir. Bunları ortaya koyabilmek için her iki eseri “Edebiyat Tarihleri Arasındaki Farklılıklar” başlığı altında karşılaştırdık. Bu kitapların yazılmasında Halit Ziya Uşaklıgil'in referans aldığı bazı yazar ve eserlerin olması kaçınılmazdı. Halit Ziya'nın eserlerinden önce yayımlanmış bazı Fransız edebiyatı tarihlerini taradık ve sonuçları “Halit Ziya'nın Kaynakları” başlığı altında ortaya koyduk. Son olarak da “Fransız Edebiyatı Tarihi” başlığı altında metnin özeti ve değerlendirmesini yaptık. Zaman zaman da kitaptaki bazı hükümlerle Halit Ziya'nın görüşleriyle olan paralellik ve zıtlıklara da temas ettik.

---

<sup>5</sup> Bu eser Halit Ziya'nın anlattığı derslerin öğrencisi Hamid Sadi (Selen) tarafından not alınması suretiyle oluşturulmuştur.



## 4.1. İLK EDEBİYAT TARİHİ ÇALIŞMALARI

### 4.1.1. Hizmet Gazetesi'ndeki Edebiyat Tarihi ve Örnekleri

Halit Ziya Uşaklıgil'in, edebiyat tarihi yazma arzusu yazı hayatının ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. 1890 yılında *Hizmet* gazetesinde tefrika ettiği “Finlandiya Edebiyatı’ndan Bir Nebze”, “İsveç Edebiyatı’ndan Bir Nebze”, “İbranî Edebiyatı’ndan Bir Nebze”, “Rus Edebiyatı’ndan Bir Nebze”, “Sanskrit Edebiyatı’ndan Bir Nebze” yazıları vardır ve bunların her birinin dipnotunda “Tarih-i Umumî-i Edebiyat namıyla tertip etmekte olduğumuz büyük bir eserden müfrez” ifadesi bulunmaktadır.

Bu dipnot, Halit Ziya’nın çok eskiye dayanan büyük bir “Dünya Edebiyatı” yazma amacının olduğunu çok belirgin bir şekilde göstermektedir. Yukarıda isimlerini saydığımız edebiyatların Türkiye’deki edebiyat çevrelerine yabancı edebiyatlar olduğu görülmektedir ve bu da hayli dikkat çekicidir. Çünkü bu durum her şeyden önce Halit Ziya’nın okuma macerasının ve edebiyata ilgisinin sadece Fransız edebiyatı ile sınırlı olmadığını gösterir. Halit Ziya muhtemelen bu bilgileri yine Fransızca kaynaklardan almıştır, ama bu bilinmeyen edebiyatları tercih etmesi de önemlidir. Çünkü eldeki kaynaklar bir Fransızca edebiyat tarihi yazmasını daha kolay şekilde sağlayacaktır. Bu da Halit Ziya’nın acele etmeksizin daha büyük bir edebiyat tarihini yazmayı sonraki döneme bıraktığını göstermektedir.

Halit Ziya’nın *Hizmet* gazetesinde bu seriden tefrika edilen ilk eseri “Finlandiya Edebiyatı’ndan Bir Nebze” (*Hizmet*, nr. 411-424, 23 Kânun-ı Evvel 1890-7 Şubat 1891) başlığıyla birbirini takip eden yedi yazıdan meydana gelmiştir.

Halit Ziya “Finlandiya Edebiyatı’ndan Bir Nebze”de genel bir giriş yapmamış, doğrudan doğruya konuya girmiştir. Ayrıca kronolojik bir sıra da izlememiştir. Tefrikanın ilk yazısı XIX. yüzyıl Finlandiya millî şairi Johan Ludvic Runeberg ile başlamış, onu yine bu dönemin şairi Koros izlemiştir. Tefrikanın ikinci yazısında Finlilerin şiirlerinin toplandığı *Kantelelar* hakkında örneklerle bilgi vererek yazı tamamlanır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yazı, Fin halkının hayatını şiirlerine aksettirerek millî şair ünvanını kazanan Runeberg ile başlar. Halit Ziya onun Finlandiya şiiri içinde önemli yer tuttuğunu belirten bir cümleden sonra, onun şöhret

kazanmasını sağlayan “Pira’nın Mezarı” adlı eserinden söz eder. Şiir bir destandır ve bir ihtiyarın altı oğlunun köyü tahrip eden eşkıyayla savaşmak üzere yola çıkmasıyla başlar. Arkalarından giden baba, yolda beş oğlunun çarpışmada öldüğünü görür. Altıncı oğlu yoktur. Babası onun kaçtığını düşünerek üzülür. Oysa oğlu kaçmamış kardeşlerinin intikamını almak için eşkıyanın peşine düşmüştür. Nitekim eşkıyaların reisinin kellesiyle babasının yanına gelir. O zaman beş çocuğunun ölümüne ağlamayan baba, oğlunun bu kahramanlığından çok etkilenir ve orada can verir.

Halit Ziya bu özeti verdikten sonra eserden kendisinin tercüme ettiği (büyük ihtimalle Fransızca’dan) uzun bir parçayı örnek olarak verir. Bu tercümenin son kısmı şöyledir:

Ey kalb matem-i refik! O mevsimin o müşaşaasını hatırlıyor  
musun ki dudaklarımla üzerinden onun leb-i mühtezinin temas-ı  
ateşini hissetmiştim. O cennet ü mestîden ibaret bir dakika idi!  
Heyhat! O güne sevk-i hatıra hüsrân etmeyelim. Unutmak garik-i  
pesmandını hab olmak lazım!.. (Uşaklıgil, 1890a)

Halit Ziya ikinci şair olarak Koros’tan (1775-1806) söz eder. Onun yine bu edebiyatın en meşhurlarından olduğu, bir papazın oğlu olduğu belirtildikten sonra “hüzün-perver, melal-engiz, şiir ve hikmeti mezc etmiş” bir şair olduğu ilave edilir. Daha da önemlisi tercümesini verdiği “Mezarım Hakkında Bir Fikir” adlı şiirinden yola çıkarak çok iddialı bir fikir öne sürer:

Bir manzumesini tercümeten arz ediyoruz. Şairin âsârından intihab ettiğimiz şu eser Almanya’da Goethe, İngiltere’de Byron, Fransa’da Lamartine ka’bında Finlandiya’nın da bir şaire malik olduğunu ispat etse sezadır. (Uşaklıgil, 1890a)

Halit Ziya ilginç bir şekilde ikinci tefrikaya Finlandiya edebiyatının lehçelerinden ve onların konuşulduğu yerlerden, bununla da kalmayarak Finlilerin tarihinden söz ederek başlar. Çünkü Finliler sürekli olarak düşmanlarının istilaları altında kalmışlar, uzun zaman işgal altında yaşamışlardır. Bu da ülke coğrafyasında değişik lehçelerin kullanılmasına yol açmış, baskın bir edebiyat dilinin ortaya çıkmasını uzun süre engellemiştir.

Yazarın böyle bir giriş yapmasının sebebi, savaşlarla ve işgallerle oradan oraya savrulan bu toplumun en önemli edebî ürünü olan *Kalevela*'nın dağınık ve toplanmaya muhtaç bir şekilde yaşadığını vurgulamak içindir.

Finuvalar iki kısım edebiyata maliktir; bunlardan birincisi kayalardan çıkmış, küllerin gubar-ı hevaisi içinde beslenmiş bu münce mid kıtanın nesim-i münce midinde kanatlanmış sanihat-ı millîyedir ki bugün millî olarak bu edebiyata maliktirler. İkincisi başka bir kavmin getirdiği medeniyetle terbiye bulmuş, başka bir milletin tahakkümüyle zuhura gelmiş bir edebiyattır ki bunun Finuvalardan ziyade galipleri olan İsveçlere aidiyeti vardır. (Uşaklıgil, 1890a)

Bu iki koldan birincisini oluşturan iki önemli eserden bahsedilir ki bunlar Fin ruhunu ortaya koyan önemli eserler olarak anılır: “*Kalevela* kasidesiyle *Kantelelar* mecmua-i eş’ârı işte Finlandiya edebiyatının yegâne âsârı demektir.”

Halit Ziya tefrikanın üçüncü parçasından itibaren *Kalevela* destanını anlatmaya başlar ve altıncı tefrikaya kadar destanı özetler. Bilindiği gibi bizim edebiyatımızda *Kalevela*'yı ilk defa 1918’de tercüme eden yazar Ömer Seyfettin’dir. Böylece *Kalevela*’dan Ömer Seyfettin’den önce Halit Ziya’nın söz etmiş olduğunu bu yazı serisinden tespit etmek mümkündür diyebiliriz.

Halit Ziya, “Finlandiya Edebiyatı’ndan Bir Nebze”nin son iki paragrafını *Kantelelar*’a ayırır ve eserden örnekler verir.

Bilindiği gibi *Kalevela*'yı derleyerek belli bir kurguyla düzenleyen derlemeci Elias Lönnrot, Finliler arasında yaşayan lirik şiirleri de derlemiş *Kantelelar* adıyla yayımlamıştır. Bu iki eser Finlandiyalılar arasında millî bilinci geliştirmenin yanı sıra sonraki dönem sanat ve edebiyat hayatını da etkilemişlerdir.

Halit Ziya’nın Tarih-i Umumî-i Edebiyat’ının ikinci bölümü “İbranî Edebiyatı’ndan Bir Nebze”dir (Hizmet, nr. 412-413, 27 Kânun-ı Evvel 1890-30 Kânun-ı Evvel 1890). Halit Ziya, iki yazıdan meydana gelen bu yazı serisinde edebî eserlerden ziyade *Ahd-i Atik* ve onun bölümleri ve *Ahd-i Atik*’teki bazı metinlerin edebî yönü üzerinde durur.

Yazıda Tevrat’ın İslâm âleminde “meşkuk” kabul edilmesinin yanında bazı filozoflar tarafından müdafaa edilirken İbni Azra, Maynolit, Spinoza, Rişal Simon,

Newton, Midelton, Voltaire gibi filozofların da şüpheyile karşıladıkları belirtildikten sonra yazarın şu tespitine yer verilmiştir:

Tevrat'ın nüsha-yı mevcudesinde tesadüf edilen mübayenât-ı tarihiye sıhhat-i kat'îyesindeki şüphelere revac vermekte ve kısmen tebdil ve tahrif edilmiş olması zannını kuvvetlendirmektedir. (Uşaklıgil, 1890b)

Halit Ziya, Tevrat içinde iki parçayı, Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i geçtikten sonra ve ölümünden az önce söylediği iki tahmidi "İbranî'nin en şaşılahtı numunelerinden" sayar ve bunları tercüme ederek okuyucusuna sunar. Bu örneklendirmenin sonunda şöyle bir değerlendirme yapar:

Şu naklettığımız numuneler, şiddet-i kelam, heybet-i ifade cihetiyle o kadar parlaktır ki esna-yı tercümede bu şiddet ve heybeti veren vahşet-i şiveyi muhafaza etmeye mecbur olduk. Her letafetin bir reng-i mahsulü olduğu için bu şiir-i saf ve tabiiyi libas-ı aslîsinden çıkarmaktan ihtiraz ettik. (Uşaklıgil, 1890b)

Tefrikanın ikincisinde *Ahd-i Atik*'in diğer dört bölümü Yuşa, Kitab-ı Hükkam, Raus ve Kitab-ı Müluk'un her biri hakkında birkaç cümleyle bilgi verilmiş ve her birinden birer parça tercüme edilmiştir. Yazının sonunda da herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.

Tarih-i Umumî-i Edebiyatın üçüncü bölümü "İsveç Edebiyatı'ndan Bir Nebze" başlığını taşır. Bu bölüm tek yazıdan (Hizmet, nr. 417, 10 Kânun-ı Sani 1891) oluşur. Halit Ziya bu bölümden itibaren farklı bir yol izlemeye başlar ki, bu daha sonra kitap olarak kaleme alacağı edebiyat tarihlerine daha yakındır. Daha önceki yazılarda şairler üzerine fazla bilgi vermezken, bu eserinden itibaren anlattığı edebiyatın mensubu olan şairlerin hayatı ve şairliği hakkında bilgi vermeye başlar. Nitekim bu eserinde de yazar, önce İsveç Edebiyatı'na dair kısa bir giriş yaptıktan sonra, bu edebiyata mensup şairler hakkında bilgi ve eserlerinden örnekler verir.

Halit Ziya'ya göre İsveç Edebiyatına, edebiyat hakkındaki düşünceler Almanya'dan geçmiş, daha sonradan "bir eda-yı mahsus ve reng-i millî kesbetmeye başlamıştır." Yazar bu edebiyata ait iki isimden söz eder: Mişel Francen ve Lengren. Yazar bunlardan birincisi hakkında uzunca bilgi verdikten sonra "Son Buse" adlı eserini tercüme eder. Burada dikkatimizi çeken bir başka şair hakkında bilgi

verilirken İsveç Edebiyatı hakkında bir “tedkikat-ı mükemmele” kaleme alan meşhur Fransız edibi ‘nin görüşlerine başvurur ki muhtemelen yazının kaynağı bu eser olmuştur.

Lengren’in ise 1754-1817 yılları arasında yaşamış bir kadın şair olduğu belirtildikten sonra kısaca tanıtılmış ve bir şiirinden kısa bir örnek verilmiştir.

“Rus Edebiyatı’ndan Bir Nebze”, Tarih-i Umumî-i Edebiyat’ın dördüncü bölümünü oluşturur ve dört yazıdan (Hizmet, nr. 427-431, 17 Şubat 1891- 3 Mart 1891) meydana gelmiştir. Yazıların ilk ikisi Rusların XIX. yüzyıldaki en meşhur şairlerinden Lermotov’a ayrılmıştır. Buradaki hayat hikâyesi âdetâ bir magazin hikâyesi gibi anlatılır. Onun çocukluğu, çirkinliği, çirkinliğinin karakterine etkisi, aşkları, kavgaları, bu kavgalar yüzünden başına gelenler ve sürgünleri, son olarak da bir düelloda öldürülmesinin öne çıkarıldığı bir anlatımdır bu. Onun şairliği hakkında edilen bir iki söz dışında anlatılanlar hep bunlardan ibarettir. Tefrikanın ikincisi ise Lermontov’dan seçilen şiirlerin tercümesine ayrılmıştır. Bunlardan üçü “Tefekkür”, “Bulutlar”, “Sahra-i Giry-e-bâr” başlıklı olup iki küçük şiir parçası da başlıksız olarak okurlara sunulmuştur.

Yazı serisinin üçüncüsünde ise hiçbir açıklama yapılmadan “Şair Nekrasof’tan:” girişiyle onun “Zavallı Kadın” adlı uzun şiirinin nesir olarak tercümesi verilmiştir. Nekrasof’u ise Puşkin’in “Petersburg’a” adlı şiirinin tercümesi takip etmiştir.

Serinin dördüncüsünün alt başlığı ise “Rus Manzumât-ı Milliyesi”dir. Halit Ziya burada “manzumât-ı millîye” bakımından Slav toplulukları içinde Rusların en zenginleri olduğunu, yaratılış bakımından onların musikiye eğilimli olduğundan bahsettikten sonra, Rusça’nın dil özelliklerinden de söz eder. Rusların bu şiirlerinin 1774’ten itibaren çeşitli tarihlerde, çeşitli kişiler tarafından toplandığı, bu şiirlerin büyük çoğunluğunun Novgord Prensi İgor’a ait olduğu belirtilir. Kahramanlık konularını ele alan bu şiirlerin oldukça mübalağalı olduğunu bir örnekle gösterir.

Tarih-i Umumî-i Edebiyat’ın son bölümü “Sanskrit Edebiyatı’ndan Bir Nebze” iki yazıdan (Hizmet, nr. 434-435, 14 Mart 1891- 17 Mart 1891) oluşmuştur.

Bu edebiyat da tıpkı İbranî Edebiyatı’nda olduğu gibi büyük ölçüde dinî nitelikli metinlerden meydana gelmiştir. Bu edebiyatta “gazeliyat, hikâyat-ı

manzume, efsane, trajedi” gibi türler görülür ve bunlara ilaveten felsefe ve hukuka dair eserlerin de yazıldığı görülür.

Halit Ziya, bu türler hakkında kısa kısa bilgiler verir. Daha sonra Sanskrit edebiyatının ilk dönemi ürünü *Veda* adı verilen dinî kitaplardan bahsedilir. Veda’lar dört kitaptan oluşmuştur: *Rigveda*, *Yacurveda*, *Samaveda* ve *Atharvaveda*. Halit Ziya’ya göre bunların en önemlisi ve en eskisi *Rigveda*’dır. Halit Ziya’ya göre bu kitaptaki destanlar Eski Yunan ve Fars edebiyatlarından daha öncedir. Bunun ardından şu gerçeğe de parmak basılır. “Bir tarih-i hakikiyedir ki mutekidât-ı esatirin mehd-i zuhuru Hind’dir.” (Uşaklıgil, 1891c)

Tefrikanın ikinci bölümünde, bu edebiyat eserlerinde adı geçen tanrılar hakkında seçilmiş metin örnekleriyle bilgi verilir.

Halit Ziya’nın Sanskrit edebiyatı ile ilgili yazma faaliyeti sonraki yıllarda da devam eder. Halit Ziya, İstanbul’a gittikten sonra orada çıkan *Mektep* dergisinde “Sanskrit Edebiyatı” başlığıyla dokuz sayı süren bir inceleme yayımlar (Mektep, nr. 1-11, 30 Kânun-ı Evvel 1309/ 11 Ocak 1894-5 Mayıs 1310/ 17 Mayıs 1894).

Ancak daha ilginç olanı Halit Ziya bu inceleme yüzünden gözaltına alınmış ve sorgulanmıştır. *Kırk Yıl*’dan öğrendiğimize göre bir gün Halit Ziya’yı ifade vermek için bir yere götürürler. Yolda giderken Halit Ziya hayli endişelidir. Ne gibi bir suçlamayla karşı karşıya kalacağını düşünerek yoluna devam eder. Aklına yıllar önce ilk romanı *Sefile*’nin “Şerair-i İslamiyeye” aykırı olması yüzünden basımının engellenmesi bile gelir. Sorguya çekildiği yerde üç kişi vardır. Halit Ziya onlardan sorgulama sebebinin *Mektep* dergisinde yayımlanan “Sanskrit Edebiyatı Tarihi”adlı tefrikası olduğunu öğrenir. Suçlamanın özü şudur: Halit Ziya Sanskrit edebiyatı yazılarıyla Encümen-i Teftiş ve Muayene memurlarını aldatarak -anlaşılmayacak şekilde- ülkede maddecilik görüşünü yaymaya çalışmaktadır. Halit Ziya bundan sonrasını şöyle anlatır:

Cevap pek kolaydı, bu kolay cevaba biraz da alay karışırsa iyi netice vereceğine hüküm verdim. Bir mübahase ve münakaşada gülücüleri kendi etrafında celbetmenin mahirane bir siyaset olduğuna vâkıftım.

Yazdım ki:

“Ben o edebiyat tarihini ancak edebiyat nokta-i nazarından yazıyorum, eski Hint şiirlerinden parçalar tercüme ediyorum ve bunlarda bahsolunan mabutlara dair kısa izahat veriyorum. Bunun Yunan esatirinden ve onlara dair eski Yunan şiirlerinden farkı yoktur. Bunlarla herhangi bir felsefe neşriyatı arasında münasebet aramak kedileri bile güldürecek bir icattır. Hele Encümen-i Teftiş ve Muayene’ce bile anlaşılamayacak, o heyet azasını iğfal edecek bir şekilde yazılmış olması iddiası her şeyden ziyade gülünçtür. O koca heyetin azası tarafından anlaşılamayan bir muammayı anlamış ve bunun mazarratını görmüş olmak iddiasında bulunan zat kimse, encümen azasını vazifelerinden affederek onların yerine tek başına bu zatı getirmek muvafık olur...” (Uşaklıgil, 2014: 621-622)

Halit Ziya bu cevabı sonunda suçsuz bulunur ve kendisinden özür dlenir.

#### 4.1.2 Hikâye

Halit Ziya Uşaklıgil’in edebiyat tarihi alanıyla ilgili diğer çalışması Romantik roman ve Realist romanın özelliklerini, tarihî gelişimini ve temsilcilerini incelediği *Hikâye* adlı eseridir.

*Hikâye*, 1891 yılında *Hizmet* gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap halinde basılmıştır. (Uşaklıgil, 1891) Yazarın Batı edebiyatıyla ilişkisini göstermesi bakımından önemli bir eserdir. Bu kitabında roman ve romancılık konusunda bireysel görüşlerini açıklar. Romanın Batı edebiyatlarındaki tarihini ana hatlarıyla verirken Türk edebiyatındaki yerini de eleştirir.

Yedi bölümden oluşan bu eserin “Mukaddime”sinde romanın Batı’daki önemli yerini bizde henüz bulamadığı ifade edilirken bu geri kalmışlığın sebebini o zamana kadar roman sayılamayacak eserlerin tercüme edilmesine bağlar.

Servet-i Fünûn döneminin esas tartışma konularından biri olacak olan realizm ve romantizm meseleleri üzerinden her iki gruba da girmeyen hayalî ve tuhaf olay anlatıcıların “masalcılar” olarak nitelendirildiği roman tüccarlarını tayin etmenin esas amacı olduğunu vurgular.

Yazar, Ahmet Mithat Efendi’nin romantizm akımını gerek tercüme gerek telif eserleriyle Türk edebiyatına getirmekte öncülük etmekle beraber zamanın roman olgunluğuna erişebilecek düzeyden uzak olduğunu söyler.

Bundan sonraki “Tarih-i Hikâye” bölümünü kısa bir roman tarihi olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Halit Ziya, ilk çağdan dönemine kadar roman ve romancılığın gelişimini özetler. Burada Eski Yunan, Latin, Ortaçağ ve Yeni Fransız edebiyatının ileri gelenlerini ve eserlerini anar, romanın yol almasındaki katkılarına değinir.

Üç sınıf yazar üzerinde durarak “masalcıları” gözden düşürüp önemli olan romantizm ve realizm akımlarını yücelterek; özellikle üstünlüğünü göstererek, romantizm ekolündense realizme önem vermek gerektiğini açıkça ortaya koyar.

Yazar, sonraki bölümlerde realizmin öncülerine ve eserlerine geniş yer verir. Realizmin tanımını yapar, romantizmle farklarını belirler, romandaki uygulamalarına örnekler vererek açıklar.

*Hikâye*’nin önemli noktalarından biri roman sanatının temel unsuru mekânı realistlerin eserlerinde nasıl somutlaştırdığıdır. Mekânın yalnızca olayın somutlaşmasında değil, romanın diğer elemanlarının çizim ve tanıtımında rol oynayan önemi üzerinde durmasıdır. Ayrıntılı ve iyi bir mekân tasvirinin duyuş tarzına etkisi dikkatle belirtilir. Bu tezi Emile Zola’nın bazı romanlarını örnek göstererek Fransız yazarın kaleme alacağı mekânlar ve bireyler arasında gözlem yaparak savunur.

“Hatime” bölümünün başında bu eseri yazma sebebinde belirttiği amacı yineler. Döneme ait iki güçlü akıma bağlanamayan “roman tüccarlığı” yaparak fikirlerin ilerlemesinin, modernleşmenin önünü kesen bu yazar grubunun belirlenerek gerçek roman yazarlarından ayrılmasının modernleşmeye hizmet etmek olduğunu söyler.

Servet-i Fünûn döneminin temel temi hayalîlik/hakikîlik tartışmalarına ışık tutarak âdeta Servet-i Fünûn Edebiyatı’nın oluşumunu ortaya koyan Batı edebiyatından aldığı örneklerle bilhassa “en çirkin hakikat, en süslü hayale tercih edilmelidir” diyerek hakikatin üstünlüğünü savunan bu eser, eskiyle yeni tartışmasında yeni duyuş tarzının zaferini müjdelemektedir.



#### 4.2. EDEBİYAT TARİHLERİNİN AMACI ve YÖNTEMİ

Halit Ziya, yazdığı iki edebiyat tarihinden birincisinin başına “İfade-i Mahsus” başlığıyla bir önsöz koyarken, ikinciye bir önsöz koymak yerine doğrudan bir “Fransız Edebiyatı” başlığıyla genel bilgiler verme yoluna gitmiştir. Aynı yöntemi daha sonra kaleme alacağı *İspanyol Edebiyatı*, *Alman Edebiyatı*, *Latin Tarih-i Edebiyatı*’nda da sürdürmüş, sadece *Yunan Tarih-i Edebiyatı*’nda ilk kitapta olduğu gibi eser bir “Mukaddime” ile başlamış. Bu mukaddime de eser hakkında bilgi verilmek yerine neden Yunan edebiyatı tarihinden başlanıldığı izah edilmiştir. Büyük ihtimalle, bu dönemde kaleme alınan edebiyat tarihlerinin ilki olması bakımından yazar bu önsözü kaleme almıştır. FENT’te yazar, “İfade-i Mahsusa”nın ardından bir de başlamadan evvel başlıklı bir bölüm yazmaya da ihtiyaç duymuştur.

Halit Ziya “İfade-i Mahsus”a edebiyatın ne olduğunu tanımlayarak başlar ki hayli dikkat çekicidir: “Edebiyat, mirat-ı efkâr-ı âliyedir. Edebiyat, hikmet suretinde hakayık-ı âliyeyi müvazzih; şiir suretinde serair-i vicdanı, hissiyat-ı kalbi mu’lindir.” (Uşaklıgil:1303/1885: 3). Halit Ziya’nın bu tanımında öncelikle fikir ve hikmete yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, genç Halit Ziya’nın edebiyatla ilgili görüşlerinin henüz tam olarak oturmadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Halit Ziya’nın bu iki edebiyat tarihinden ikincisini bir ders kitabı olarak yazdığını daha önce de söylemiştik. Bu anlamda kitaptaki -az da olsa- bazı ifadelerin bir sınıfa hitap ediliyormuş üslubuyla söylendiği görülmektedir:

Rabelais’in şu üçüncü kitabının tesiri pek çok oldu. Nasıl olmasın ki muharrir diğer iki kitabını latifeler, tuhaflıklarla mümteziç, muahezelerle imla eylediği halde bu kitabında dinin en mühim meselelerini şiddetle muahezeye cüret ediyordu! (Uşaklıgil, 1913: 42-43)

Kitabın yine başka bir bölümünde benzer bir anlatımla karşılaşırız. Halit Ziya burada öğrencilerine “siz” diye hitap ederek, onları metodu hakkında bilgilendirdiği görülmektedir:

İşte ezmine-i mutavassıtaya seri bir hatve ile atılarak bu hatveyi zaman buldukça bir meşy-i makus ile fakat ağır ağır güzergâhta uzunca ve vakfelerle tekrar etmek, süratle geçilen bu mesafeyi yeniden kat etmek mümkündür. Bu seyranı beraber yapmak mümkün olmasa bile sizin kendi kendinize seyrinizi temin edecek bir

hat çizmek demektir. (Uşaklıgil, 1913: 42-43)

Yazar, “Avrupa’nın en müterakki milleti” olarak saydığı Fransızların edebiyatını yazarken çalışmanın sınırlarını da çizer: “Kitabımızda Fransa edebiyatının zuhurundan zaman-ı hazıra kadar inkılabatını ve Fransa’da yetişen en meşhur muharrirlerin tercüme-i hallerini arz eyleyeceğiz.” (Uşaklıgil, 1885: 3). Yine bu çerçeveyi oluştururken “Başlamadan Evvel”de Fransız edebiyatının XVII. asırda olgunlaştığını, bu yüzden bu edebiyatın başlangıç döneminin bu yüzyıl olduğuna inandığını söyler, önceki dönemi de “Medhal” başlığı altında değerlendirir:

“Fransa edebiyatı asıl XVII. asırda derece-i kemali bulmuş olduğundan kitabımıza bu asrı mebde-i hakiki ittihaz eyledik. Evan-ı tufuliyet olan ezmine-i mutavassıtanın tarih-i edebiyatını da bir suret-i sathiye ve muhtasarada nakli münasip görerek bir medhal ilavesine mecbur olduk.” (Uşaklıgil, 1885: 6)

Yine “Başlamadan Evvel” bölümünden anlıyoruz ki Halit Ziya bu kitabı daha geniş bir şekilde yazmak arzusundadır, ancak yetersizlikler buna imkân vermemiştir:

Eminiz ki efkâr-ı müdekkikane ve arzu-yı mütecessisane ashabı olan kari’in-i kiram medhal-i mezkûru pek nakıs ve pek muhtasar bulacaklar; malumat-ı mesrudeyi, arzularını, meraklarını iknaya kâfi görmeyecekler ve pek çok da hak kazanacaklardır. Biz; bugün âlem-i terakkide en parlak, en alî bir mevki işgal eyleyen Fransız edebiyatının evan-ı teşekkülünü; hususiyle XVII. asra kemâl kapılarını açan XVI. asrın mükemmel bir tarih-i edebiyatını yazmak isterdik. Müteaddid me hazlarımız bize muvaffakiyetimizi temine kâfi olduklarından karilerimiz Gaule hükûmetinin ahvâl-i evveliyesine; istilasına; lisan, edebiyat ve efkâr-ı umumiyenin tahavvûlatına suret-i mükemmele de vâkıf olacakları gibi biz de teşebbüsümüzden tamamen mutmain olacak idik. Fakat cesaret edemedik. Erbâb-ı mütaalanın rağbetini hemen sırf tarihî olması lazım gelen ve muhtevî olduğu numune-i edebîleri efkâr-ı hazıraya tetabuk etmeyen beş yüz sahifelik bir cilt ile tecrübeden ihtiraz ettik. Hatta şu seksen sahifelik medhalimizde bile tarz-ı münekkidane ve müte’ammikaneden ictinap eyledik! Zannımıza kalırsa şu hareketimiz “temin-i muvaffakiyet” arzusıyla ihtiyar edilmiş olduğundan nezd-i kariinde mazur görülür. (Uşaklıgil:1303/1885; 6)

İkinci eserin başında Halit Ziya, Fransız edebiyatı yazma isteğini iki sebebe bağlar. Bu sebeplerden ilki, Osmanlıların Batı edebiyatları içinde en fazla Fransız

edebiyatıyla ilişki kurması, diğeri ise Batı edebiyatları içinde Fransız edebiyatının daha üstün niteliklere sahip olmasıdır:

Fransız edebiyatı Latin edebiyatından tevellüd eden diğeri iki hemşirelerinden İspanyol ve İtalyan edebiyatlarından -daha sonra tevellüd etmiş olmakla beraber- gerek onlara, gerek garbın akvâm-ı sairesi tezehhürat-ı fikriyesine bir tesir-i mahsusa olmakla mümtazdır. (Uşaklıgil, 1913: 4)

Fransız edebiyatı, gerek Türk edebiyatı için gerekse diğeri Batı edebiyatları için çok önemli olmakla birlikte eserin bir ders kitabı olması ve belli bir zamana, müfredata sığdırılmak mecburiyeti, yazarı Fransız edebiyatının genel hatlarını, belli başlı dönemlerini vererek sınırlandırmakla beraber zaman zaman da dikkat çeken noktalarda daha ayrıntılı incelemelere yöneltmiştir. Nitekim Halit Ziya, *Sanata Dair* isimli çalışmasında Ağâh Sırrı Levend'in *Edebiyat Tarihi* isimli çalışmasına yönelik görüşlerini bildirirken "Muharrir bir yandan kendi fikirlerini bir yandan da resmî müfredat cetvelini birbirlerine karıştırarak eserinin umumî çizgilerini tayin etmek, sonra, hepsinden daha mühim, edebiyat muallimliğiyle, edebiyat tarihi muallimliğini birbirinden ayıran hududu aşmamak mecburiyetindedir" der. (Uşaklıgil, 2014: 181)

Halit Ziya edebiyat tarihlerinin her ikisini de yüzyıllara göre oluşturmuş ve bu yüzyıllarda yaşayan yazar ve şairler hakkında bilgi vermiştir. Yazar ve şairlere geçmeden önce yüzyılın sosyal, siyasî ve edebî durumunu da vererek o yüzyıldaki gelişmelere bir zemin oluşturur. Ayrıca geçmiş yüzyıllarla da karşılaştırmalar yaparak edebî gelişmede meydana gelen değişimleri de ortaya koyar. Yazarın bu değerlendirme kısımlarında zaman zaman başvurduğu yollardan biri de edebî gelişmeleri türlere göre yapmasıdır.

Yazar edebiyat tarihine geçmeden önce bir sınıflama yapar ve Fransız edebiyat tarihini üç bölümde inceler. Üç ana başlık altında bölümlendirme yapar. Bunları da kendi içinde çeşitli gruplar içinde değerlendirir.

Halit Ziya, bazı yazarların doğum ve ölüm tarihlerini tam olarak verirken bazılarını vermez. Birçok yazarın doğum ve ölüm tarihleri yazılmış olmakla beraber Guillaume IX., Bertram de Borne, Marie de France, Jean de Tavannes, Balzac ve La Rochefoucauld'nun sadece yaşadığı dönemlerin belirtilmesiyle yetinilmiştir. Bu da yine yazarın kullandığı kaynaklarıyla ilgili olmalıdır, yani belli ki bu sanatçıların

doğum ve ölüm tarihleri edebiyat tarihçileri tarafından tespit edilememiştir. Yazarların doğum ve ölüm tarihleri hemen başta parantez içinde verilirken, Montaigne gibi az sayıda sanatçının doğum ve ölüm tarihleri metnin akışı içinde verilmiştir.

Yazar, bir dönemi anlatırken sadece anlattığı konuyla sınırlı kalmaz. Diğer dönemlerle veya başka edebiyatlarla da ilişki kurar. Sözgelimi XIII. yüzyılın tiyatrosunu anlatırken onun dinî hayatla olan ilişkisi ilginç bir cümleyle ifade edilir:

“Temaşa, âyin-i mezhebînin bir zeyli, sahne âdeta ibadetgâhın bir mütemmimi gibi idi.” (Uşaklıgil, 1913: 50)

Bu açıdan eski Yunan tiyatrosuyla Fransızların bu dönem tiyatrosu arasında ilişki kurulur ve tıpkı Antik Yunan tiyatrosu gibi, bu dönem tiyatrosunun da dini temele dayandığı belirtilir.

Halit Ziya, bir sanatçının siyasî faaliyetleri varsa, bundan az çok bahseder ve onların değerlendirilmesini tarihe bırakır:

“Calvin icraat ve teşebbüsât-ı siyasiyesi tarihe müteallik olduğundan ancak efkâr-ı hikemiye ve âsâr-ı edebiyesinden bahsedilebilir.” (Uşaklıgil, 1913: 62)

Özellikle Fransız edebiyatının ilk dönemlerini ortaya koyarken edebiyattaki gelişmelerle fikir ve dinî hayattaki gelişmeleri göz ardı etmeyerek bunların edebiyat üzerindeki etkisine de temas edilmiştir. (Uşaklıgil, 1913: 57)

Yazar, La Fontaine ile tarihine son vermiş, ancak kitabının sona erdiğini gösteren bir sonuç bölümü oluşturmamıştır. Bu durumun yazarın edebiyat tarihine devam edeceğinin bir göstergesi olabileceği düşünülebilir. Nitekim Halit Ziya’nın, daha İzmir’deyken yazmayı planladığı bir “Tarih-i Umumî-i Edebiyat” projesi olduğunu daha önce de belirtmiştik.

#### 4.3. EDEBİYAT TARİHLERİ ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

Daha önce de belirttiğimiz gibi, TEGFE'nin girişinde Halit Ziya, Fransız edebiyatı tarihi yazma amacını iki sebebe bağlar. İlki, Batı edebiyatları içinde Osmanlıların en fazla Fransız edebiyatıyla ilişki kurması, diğeri ise Batı edebiyatları içinde Fransız edebiyatına bir üstünlük vermesidir. İkinci eserin bir ders kitabı olması ve belli bir zamana, müfredata sığdırılmak mecburiyeti, yazarı Fransız edebiyatının genel hatlarını, belli başlı dönemlerini vermekle sınırlandırmış, buna karşılık zaman zaman da dikkat çeken noktalarda daha ayrıntılı incelemelere yöneltmiştir.

Daha önce yazılış maceralarını ayrıntılı olarak anlattığımız yazarın ilk kitabı FENT ile ikinci kitap TEGFE arasında yaklaşık yirmi sekiz yıl gibi çok uzun diyebileceğimiz bir süre vardır. Bu geçen süre Halit Ziya'nın genç bir edebiyat heveslisi olmasından bir edebiyat üstadı olmasına uzanan süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla yazarın her iki kitabının XVI. yüzyıla kadar olan dönemleri birbirine paralel görünse de her iki kitap arasında hayli farklılıklar vardır. Yazar, hazırladığı ders notlarına ilk kitabını esas almakla birlikte kitabı, yeni edindiği bilgilerle onu zenginleştirme yoluna gider. İlerleyen zamanla yazarın yazı faaliyetlerinin artması, derslerin gelişimine bağlı olarak kullandığı kaynakların değişimi ve hitap ettiği okuyucu kesiminin değişmesi, sonradan kitap halinde yayımlamayı uygun gördüğü bu ikinci kitabında bazı değişikliklerin yapılmasına yol açmıştır. Bu değişiklikler metnin hem dış yapısında hem de iç yapısında gözlemlenir.

Metnin dış yapısına baktığımızda yazarın yaptığı ilk değişiklik Fransız edebiyat tarihini dönemlendirme aşamasında belirir. Yazar, FENT'teki "Medhal" başlıklı girişinden sonra "VI. Asırdan XI. Yüzyıla Kadar" alt başlığıyla değerlendirdiği ilk bölümü, TEGFE'de "Fransız edebiyatı" genel başlığıyla ele alarak yeni bilgilerle genişletir. İlk kitabında XVI. yüzyılda sona erdirdiği tarihine, ikinci kitabında XVII. yüzyılı da ekler ve böylece *Fransız Edebiyatı Tarihi*'ni dört bölümde kurgular: "Fransız Edebiyatı, Birinci Devre, İkinci Devre ve XVII. Asır." Bu gruplandırmada Birinci Devre'yi "Ezmine-i Mutavassıta"; İkinci Devre'yi de "Devr-i Teceddüt" alt başlıklarıyla değerlendirir.

Sınıflandırma farklı olmakla birlikte Halit Ziya, XVI. yüzyıla kadar anlattığı yazarları bire bir ikinci eserine almakta sakınca görmez; ancak ilk kitabının “Fransız Edebiyatı Tarihi ve Örnekleri” olması, yazar için bir sorundur. Ders notlarına farklı türlerden ve farklı yazarlardan derlediği ilk kitabındaki örnekleri almayı uygun bulmaz.<sup>6</sup>

Daha önce de belirttiğimiz gibi Halit Ziya, XVI. yüzyıla kadar ortak olan kısımları yeni bilgiler ve yazarlarla genişletir. Söz gelimi, FENT’te yer vermediği Bonaventure des Périers, Pierre Charron, Étienne de la Boétie ve Michel de L’Hôpital gibi Fransa edebiyat tarihinde önemli yer tutan isimleri TEGFE’ye dahil eder.

Halit Ziya’nın ikinci kitabına XVII. yüzyılı da dahil etmesi, yazarın ilk kitabında yer verdiği yazarların listelenmesinde de birtakım değişikliklere yol açar. Bunun en güzel örneği François de Sales’da görülür. Halit Ziya, ilk kitabında XVI. yüzyılda değerlendirdiği Sales’ı, TEGFE’de XVII. yüzyıl yazarları arasında konumlandırır. Bu durum, yazarın kullandığı kaynağın değişmesiyle ilgili olabilir.

“Edebiyat Tarihlerinin Amacı ve Yöntemi” bölümünde belirttiğimiz gibi Halit Ziya, bazı yazarların doğum ve ölüm tarihlerini tam olarak verirken bazılarını vermez. Bazı yazar hakkında bilgi verilirken de yazarın doğum ve ölüm tarihleri metnin akışı içinde verilmiştir.

Halit Ziya’nın bu eserinin iç yapısında da bazı değişikliklere gidildiği görülmektedir. Bu değişiklikler sırasıyla şu başlıklar altında incelenecektir:

- 1) Sadeleştirme amaçlı değişiklikler,
- 2) Kavram kargaşasından kaynaklanan değişiklikler,
- 3) Gereksiz bilgilerin atılmasından kaynaklanan değişiklikler,
- 4) Estetik kaygıdan doğan değişiklikler,
- 5) Bazı metinlerin atılmasından kaynaklanan değişiklikler,
- 6) Dipnotların kullanılmamasından kaynaklanan değişiklikler,

---

<sup>6</sup> Halit Ziya, FENT’te yer verdiği XIV. yüzyıla ait dinî tiyatrolardan *Gibor Kadın* isimli eserin tercümesini, François Malherbe’in, Du Périer isimli bir dostuna hitaben yazdığı mektup örneğini, XVI. yüzyıl tiyatrosuna örnek teşkil eden Étienne Jodelle’in *Cléopâtre* isimli eserlerini ders notlarına dahil etmez.

- 7) Ayrıntılara gitmekten kaynaklanan değişiklikler,
- 8) Hüküm değişikliklerinden kaynaklanan değişiklikler,
- 9) Siyasî hayattan kaynaklanan değişiklikler,
- 10) Öznel davranma endişesinden kaynaklanan değişiklikler.

#### 4.3.1. Sadeleştirme Amaçlı Değişiklikler:

a) Yazarın bazı kelimeleri ya Türkçeleştirdiği ya da onların yerine daha anlaşılabilir kelimeler kullandığı görülmektedir:

“Eginhard’ın âdât-ı zamanı **muvażzih** olan mektupları da mühimdirler.” (FENT, 1885: 10)

“Eginhard’ın âdât-ı zamanı **nâkil** olan mektupları da mühimdirler.” (TEGFE, 1913: 10)

“1564 senesinde Calvin’in halefi ve **binaenaleyh** Cenova ile Fransa Calvinistlerinin reisi oldu.” (FENT, 1885: 55)

“1564 senesinde Calvin’in halefi ve **bu suretle** Cenova ile Fransa Calvinistlerinin reisi oldu.” (TEGFE, 1913: 114)

“On üç yaşında iken Orléans Muhasarası’nda bulundu ve oradan Cenova’ya gidip Théodore de Béze’in taht-ı nezaretinde **devam-ı tahsile** başladı.” (FENT, 1885: 59)

“On üç yaşında iken Orléans Muhasarası’nda bulundu ve oradan Cenova’ya gidip Théodore de Béze’in taht-ı nezaretinde **tahsile** başladı.” (TEGFE, 1913: 85)

“Bu yolda olan bir Reybî’nin muharebe-i hayatında en kuvvetli alet-i müdafaası istihzadır. **Silah-ı katı**, alet-i müessire ki oynarken öldürür.” (FENT, 1885: 73)

“Bu yolda olan bir Reybî’nin muharebe-i hayatta en kuvvetli âlet-i müdafaası istihzadır. **İstihza**, o alet-i müessirdir ki oynarken öldürür.” (TEGFE, 1913: 73)

“Bir tavuğun kesildiğini, bir tavşanın köpeğin dendan-ı kahrında **hun-nisar olduğunu** keder-yâb olmaksızın müşahade edemez.” (FENT, 1885: 72)

“Bir tavuğun kesildiğini, bir tavşanın, köpeğin dendan-ı kahrında **parçalandığını** keder-yâb olmaksızın müşahade edemez.” (TEGFE, 1913: 71)

“**Mezkûr** tercüme zamanın şive-i tahrîrine **külfî** hizmet eylemiştir.” (FENT, 1885: 57)

“**Bu** tercüme zamanın şive-i tahrîrine **pek büyük** hizmet etmiştir.” (TEGFE, 1913: 66)

Örneklerin ilk ikisinde yazarın daha anlaşılır kelimelere yöneldiği görülürken üçüncüsünde tamlamayı gereksiz bularak tek bir kelimeyle ifade yoluna gitmiştir. Halit Ziya’nın dil anlayışı açısından son iki örnek oldukça ilginçtir. Burada yazarın iki kelimedede Türkçeleştirmeye gittiği görülmektedir. Ancak bu durum Halit Ziya’nın dilde bilinçli Türkçeleşmeye gittiğini göstermez. Nitekim ilgili cümlelerde yer alan “dendân-ı kahr”, “keder-yâb”, “şive-i tahrir” gibi kelimeleri sadeleştirmemiş olması da onun böyle bir endişesinin olmadığını gösterir.

Aynı şekilde yazarın bazı değiştirmelerde Türkçe ekler yerine Farsça ve Arapça ekleri tercih etmesi de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

“Her ne kadar lisanları Oc lisanı gibi **ahenkli** ve zarif değil ise de husule gelen âsâr-ı edebiye (*epique*) epik ve binnisbe daha ciddi olup ebu’s-şuara Homeros’un âsârı tarzında şu’unat-ı tarihiyeyi mufassal edilir.” (FENT, 1885: 10-11)

“Her ne kadar lisanları Oc lisanı gibi **ahenkdar** ve zarif değil ise de husule gelen âsâr-ı edebiye (*epique*) hikâyat-ı sahiha veya muhayyele üzerine mübteni eş’âr ve binnisbe daha ciddi olup ebu’s-şuara Homeros’un âsârı tarzında şu’un-ı tarihiyeyi hakî idi.” (TEGFE, 1913: 16)

“*Kral’a Dört İhtar* serlevhalı eseriyle *Hatırat*’ı vardır ki şive-i tahrir ve suret-i tertibi pek **sanatlıdır**.” (FENT, 1885: 67)

“*Kral’a Dört İhtar* serlevhalı eseriyle *Hatırat*’ı vardır ki şive-i tahrir ve suret-i tertibi pek **sanatkâranedir**.” (TEGFE, 1913: 121)

“Bu ikisinin ilave ettikleri ebyat fevkalade **nükteli** istihzaları havîdir.” (FENT, 1885: 68)

“Son bu ikisinin ilave ettikleri ebyat fevkalade **nüktedar** istihzaları havîdir.” (TEGFE, 1913: 122)



“Jodelle cesaretlenerek bir mudhike daha tertip ve icra ederek **derecesiz** alkışlara mazhar oldu.” (FENT, 1885: 45)

“Jodelle cesaretlenerek bir mudhike daha tertip ve icra ederek **binnihaye** alkışlara mazhar oldu.” (TEGFE, 1913: 108)

“Jodelle’in sahne-i temâşâyâ çektiği eşhâsı Jodelle’in sahne-i temâşâyâ çektiği eşhâsın istimal ettikleri lisan-ı sinnleri, cinsiyetleri ile mütenasip olmadığı gibi beyitler de **ahensiz** ve letafetten mahrumdur.” (FENT, 1885: 49)

“Jodelle’in sahne-i temaşaya çektiği eşhasın istimal ettikleri lisan-ı sinnleri, cinsiyetleri ile mütenasip olmadığı gibi beyitler de **bî-ahenk** ve letafetten mahrumdur.” (TEGFE, 1913: 109)

Benzer şekilde yazarın bir cümlede Türkçe kelime yerine Arapça tamlama kullandığı görülür. Bu ifadede değişikliğin daha kuvvetli bir vurgu yapmak arzusundan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

“Âsâr-ı mezkûreden başka *Ebyât-ı Hıristiyanîye, Kasâid-i Mukaddese* nam manzum eserleriyle Malherbe’in hayatına dair olan *Hatırat*’ı vardır.” (FENT, 1885: 41)

“Âsâr-ı mezkûreden başka *Ebyât-ı Hıristiyanîye, Kasâid-i Mukaddese* nam manzum eserleriyle Malherbe’in hayatına dair olan *Hatırat*’ı **şayan-ı zikirdir**.” (TEGFE, 1913: 101)

#### b. Cümle bazında değişiklikler:

Halit Ziya birinci eserinden ikincisine geçerken cümle bazında bazı değişikliklere de gitmiştir. Bunların bir kısmı cümle içindeki tamlamaların daha basit hale getirilmesinden ibarettir:

“*Mütercem Şehîr*’de en ziyade nazar-ı dikkate çarpan fikir ile tabir-i beyninde bir **aheng-i hayret-feza** bulunmasıdır ki tercüme bu hususta aslını fersah fersah geçmiştir.” (FENT, 1885: 57)

“*Mütercem-i Şehîr*’de en ziyade nazar-ı dikkate çarpan fikir ile tabir beyninde bir **aheng-i tam** bulunmasıdır ki tercüme bu hususta aslını fersah fersah geçmiştir.” (TEGFE, 1913: 66-67)

“Hatta bazıları havassın kıymet-i şهادeti olmadığını ve eşya-yı hariciyenin mevcut bulunduğunu iddiaya kadar vardılar; **lakin çabuk haber verilmeye Montaigne bu vahi hakîmlerden değildir**.” (FENT, 1885: 74)

“Hatta bazıları havassın kıymet-i şهادeti olmadığını ve eşya-yı hariciyenin mevcut olmadığını iddiaya kadar varırlar; **Montaigne bu ifratkârlardan değildir.**” (TEGFE, 1913: 74)

“D’Aubigné’nin *Tarih-i Umumiye*’si üç ciltten mürekkep olup 1550 senesinden 1601 senesine kadar **vukû’a gelen ahvâli muhtevîdir.**” (FENT, 1885: 61)

“D’Aubigné’nin *Tarih-i Umumiye*’si üç ciltten mürekkep olup 1550 senesinden 1601 senesine kadar **vukûatı hâkîdir.**” (TEGFE, 1913: 87)

“Jodelle’in ilk eseri Fransa’da XII. asırdan beri devam eden tiyatronun vefatına, XIX. asrın nısf-ı ahirine kadar imtidad eden tiyatronun zuhuruna bir **nişane-i tarihiyedir.**” (FENT, 1885: 45-46)

“Jodelle’in ilk eseri Fransa’da XII. asırdan beri devam eden tarz-ı temaşanın hitamına, XIX. asrın nısf-ı ahirine kadar imtidad eden tarzın zuhuruna bir **tarih teşkil eder.**” (TEGFE, 1913: 108)

“Eser ser-tâ-ser teşbihât ve **mübalağat-ı gayr-ı münasibe** ile malîdir.” (FENT, 1885: 49)

“Eser ser-tâ-ser teşbihât ve **mübalağat** ile malîdir.” (TEGFE, 1913: 109)

“Fransa’nın millî tiyatrosunu barbarlıkla itham ettikleri şu asırda farce, sottie ve moraliteler garaib gibi kolay kolay **adem-âbâd-ı nisyana çekilmemiştir.**” (FENT, 1885: 49)

“Fransa’nın millî sahnesinin kabalıkla itham ettikleri şu asırda farce, sottie ve “moraliteler”le garaib gibi kolay kolay **mensî kalmamıştır.**” (TEGFE, 1913: 111)

“Toulouse’da **hukuk tahsil ve ikmal-i tahsilden sonra tedris** eylemiş ve baehu Paris’e gelip **avukatlıkla kesb-i şan ve şeref** etmek istemişse de rukabâsına galebe çalamayacağını anlayarak meslek-i mezkûrda devam edememiştir.” (FENT, 1885: 61)

“Toulouse’da **ikmal-i tahsilden sonra bir müddet hukuk** tedris eylemiş ve badehu Paris’e gelip **dava vekaletiyle temin-i maişet** etmek istemişse de bu zeminde rukabâsına galebe çalamayacağını anlayarak meslek-i mezkûrda devam edememiştir.” (TEGFE, 1913: 116)

Bu örneklerden anlaşılacağı gibi yazar cümle içinde yer alan anlaşılması zor bazı tamlamaları basitleştirerek cümlelerin anlamını da kolaylaştırma yoluna gitmiştir.

Yazar bazen de cümlelerde yer alan ağıdalı ifadeleri daha basit söyleme yoluna gider:

“Calvin’in icraat ve teşebbüsât-ı siyasiyesi tarihe müteallik olduğundan **bunları nazar-ı mütalaadan dûr bırakarak ancak efkâr-ı hikemiye ve âsâr-ı edebiyesini tedkik edelim.**” (FENT, 1885: 53)

“Calvin icraat ve teşebbüsât-ı siyasiyesi tarihe müteallik olduğundan **ancak efkâr-ı hikemiye ve âsâr-ı edebiyesinden bahsedilebilir.**” (TEGFE, 1913: 62)

“Eser-i müşterekleri olan *Hatırat*’da Guillaume, I. François’ı medh ve Charles-Quine’i zemmeyler; Martin ise oldukça bî-arafane idare-i lisan eder.

İşbu *Hatırat* 1513 senesinden II. Henri zaman-ı saltanatına kadar imtidad eder.” (FENT, 1885: 66)

“Eser-i müşterekleri olan *Hatırat*, 1513 senesinden II. Henri zaman-ı saltanatına kadar imtidad eder.” (TEGFE, 1913: 120)

“Âsâr-ı sairesi: gazel, mersiye, hicviyat ve hezliyattan ibarettir. Régnier, asıl hicviyelerinde ibraz-ı iktidar etmiştir.” (FENT, 1885: 43)

“Âsâr-ı saire: gazeliyat, mersiyat, hicviyat ve hezeliyat tarzında manzumelerdir. Fakat onun asıl hüvviyet-i şairanesi hiciv ve hezelde barizdir.” (TEGFE, 1913: 104)

“Amyot, Kardinal de Tournon ile beraber Roma’ya gitti, meclis-i ruhaniye girip Fransa kralının bazı metalibatını fevkalhadd mahcubiyetle beraber kemâl-i talakat-i lisan ile ifade eyledi, avdetinde II. Henri’nin çocuklarına **ders vermek için intihap olundu** ve 1570 senesinde Auxerre piskopusu oldu.” (FENT, 1885: 57)

“Bilahere Kardinal de Tournon ile beraber Roma’ya gitti, meclis-i ruhaniye dahil olarak Fransa kralının bazı metalibatını fevkalhadd mahcubiyetle beraber kemâl-i talakat-i lisanla ifade eyledi, avdetinde II. Henri’nin çocuklarına **muallim oldu** ve 1570 senesinde Auxerre piskopusluğuna tayin edildi.” (TEGFE, 1913: 66)

Bu örneklerde yazar gereksiz bulduğu bazı bilgileri veya ifadeleri cümleden çıkararak cümleyi daha akıcı ve anlaşılır hale getirmiştir.

c. Halit Ziya, ilk eserinde aynı anlama gelen iki kelimeyi yan yana kullandığı hallerde ikinci eserinde bunlardan birini çıkarmıştır:

“Bu taksimat ile beraber eserde **tertip ve tanzim** mefkuddur; tekerrürler, esastan hariç meseleler, istidradlar pek çoktur; fakat feci tasvirler, latif parçalar nâzımının iktidar-ı fevkalgayesini irâe eder.” (FENT, 1885: 61)

“Bu taksimat ile beraber eserde **tertip** mefkuddur; tekerrürler, esastan hariç meseleler, istitradlar pek çoktur; fakat feci tasvirler, latif parçalar da vardır ki nâzımının kabiliyat-ı müstesnasına delildir.” (TEGFE, 1913: 86-87)

d. Yazar, kakafoni oluşmasını önlemek için FENT’te sık sık tekrar ettiği bazı kelimeleri TEGFE’de birçok yerde çıkarmıştır. Bunun en belirgin örneği Montaigne’in anlatıldığı kısımdır. Halit Ziya, ilk eserinde bu kelimeyi her cümlede tekrar etmiş, sonra anlatımda kakafoniyi önlemek için ikinci kitabında bunları çıkarma yoluna gitmiştir.

“**Montaigne’in hayatı** Fransa tarihinin en dağdağalı, en müşevveş bir zamanına tesadüf etmiştir; lakin 1560 senesinden tarih-i vefatı olan 1591 senesine kadar silsile- i mesaib itlâkına şâyân vukuata karşı **Montaigne** adi bir seyirci hükmünde kaldı, zamanı üzerinde tesir-i nüfuza çalışmadı, vukuatı arzusu vechle tedvire muktedir olamadığından ve böyle bir devirde yetiştiğinden dolayı izhar-ı teessüf dahi etmedi: Niçin?” (FENT, 1885: 69-70)

“Hayatı Fransa tarihinin en dağdağalı, en müşevveş bir zamanına tesadüf etmiştir; lakin 1560 senesinden tarih-i vefatı olan 1591 senesine kadar silsile-i mesaib itlâkına şâyân vukuata karşı adi bir seyirci hükmünde kaldı, zamanı üzerinde tesir-i nüfuza çalışmadı, vukuatı arzusu vechle tedvire muktedir olamadığından ve böyle bir devirde yetiştiğinden dolayı izhar-ı teessüf dahi etmedi: Niçin?” (TEGFE, 1913: 68)

“Bundan dolayı **Montaigne**, müteessif olmamışsa da teessüründen hali kalmamış!” (FENT, 1885: 71)

“Bundan dolayı pek müteessif olmamışsa da teessüründen hâli kalmamış!” (TEGFE, 1913: 69)

“**Montaigne**, İtalya’ya seyahat etti, Roma’nın harabezarlarının temâşâsı kalbine rikkat verdi; lakin Ferrare’a gidip Kudüs Mütehallis muharriri meşhur Le Tasse’ı mecnun ve bir hastahanede mahpus gördüğü zaman mütekeddir olmadı.” (FENT, 1885: 71)

“İtalya’ya seyahat etti, Roma’nın harabezarlarının temâşâsı kalbine rikkat verdi; lakin Ferrare’a gidip Kudüs Mütehallis muharriri meşhur Le Tasse’ı mecnun ve bir hastahanede mahpus gördüğü zaman mütekeddir olmadı.” (TEGFE, 1913: 70)

“Yukarıda denildiği gibi **Montaigne’in Tecârib-i Kalemiyesi** ahval ve tabayi’-i insaniyeyi musavvirdir.” (FENT, 1885: 72)

“Yukarıda denildiği gibi *Tecârib-i Kalemiye*’si ahval ve tabayi’-i insaniyeyi musavverdir.” (TEGFE, 1913: 72)

“**Montaigne**, pek mutedil bir Reybî’dir.” (FENT, 1885: 74)

“Pek mutedil bir Reybî’dir.” (TEGFE, 1913: 74)

#### 4.3.2. Kavram Kargaşasından Kaynaklanan Değişiklikler:

Halit Ziya, bazı kavramları değişik şekillerde kullanır. Bu anlamda bir istikrar yoktur. Bazen “temaşa”, bazen “tiyatro”, bazen “âsâr-ı sahne”, bazen “tarz-ı temaşa”, bazen “eser-i sahne” bazen de yalnız “sahne” terimlerini kullanır. Benzer şekilde “aktör” yerine “mümessil” kelimesini kullanır. “Tiyatro kumpanyası” için “tiyatro heyeti” tamlamasının kullanıldığı da görülmektedir.

“XII. asırda yalnız bir daireye münhasır kalan **tiyatro** bu devirde fevkalade tevessü’ ederek Trouverler hayat-ı adiyeye dair **tiyatrolar** dahi yazmaya başladılar.” (FENT, 1885: 12)

“XII. asırda yalnız bir daireye münhasır kalan **temaşa**, XIII. asırda fevkalade tevessü’ ederek Trouverler hayat-ı adiyeye dair **âsâr-ı sahne** dahi yazmaya başladılar.” (TEGFE, 1913: 17)

“Ahali kiliselerde mutad olan sabah ve akşam dualarını terk ile **tiyatrolara** devam, vaazlar sami’insiz kalmaya, hatta rahiplerin ekserisi vazifelerini ifâ etmeyerek nâşiri oldukları dine karşı tariz ve istihza-âmîz oyunlar **temaşasına** tehalük göstermeye başladılar ki bu hal 1548 senesinde I. François’ı dine müteallik kâffe-i lu’biyyatın men’-i icrasına mecbur eylemiştir.” (FENT, 1885: 43)

“Ahali kiliselerde mutad olan sabah ve akşam dualarını terk ile **temaşagâhlara** devam, vaazlar sami’insiz kalmaya, hatta rahiplerin

ekserisi vazifelerini ifâ etmeyerek nâşiri oldukları dine karşı tariz ve istihza-âmîz oyunlar **temaşasına** tehâlûk göstermeye başladılar ki bu hal 1548 senesinde I. François'yı dine müteallik kâffe-i lu'biyyatın men'-i icrasına mecbur eylemiştir." (TEGFE, 1913: 105)

"Kral tarafından **tiyatro kumpanyalarına** icra edilen **tenbihat-ı mevki-i temaşaya** vaz' olunacak oyunların şahsiyata intikal etmemeleri, dine asla taallukları bulunmayıp namus dairesinde olmalarıyla oynanılacak oyunların müsveddelerinin evvelce hükümete takdim olunmasından ibaretti." (FENT, 1885: 44)

"Kral tarafından **temaşa heyetlerine** icra edilen **tenbihat sahneye** vaz' olunacak oyunların şahsiyata intikal etmemeleri, dine asla taallukları bulunmayıp namus dairesinde olmalarıyla oynanılacak oyunların sürelerinin evvelce hükümete irae olunmasından ibaretti." (TEGFE, 1913: 106)

"I. François'nın bu emriyle **tiyatro** mahvolmuş demek olduğundan hemen bütün millet başka bir **tiyatronun** icadına muntazır idi." (FENT, 1885: 44)

"I. François'nın bu emriyle **temaşa** mahvolmuş demek olduğundan efkâr-ı umumiye sahnede başka bir **tarzın** zuhuruna muntazır idi." (TEGFE, 1913: 106)

"Erkânı i'tinam-ı fırsatla Romalılar'ı, Yunanîler'i takliden **tiyatrolar** yazmaya veya eserlerini aynen tercümeğe başladılar." (FENT, 1885: 44)

"Erkânı i'tinam-ı fırsatla Romalılar'ı, Yunanîler'i takliden **âsâr-ı sahne** yazmaya veya kudemanın eserlerini aynen tercümeğe başladılar." (TEGFE, 1913: 106)

"Clovis'den I. François'nın zaman-ı saltanatına kadar Fransa'nın mazbut olan vakâyi'-i tarihiyesi; hususiyle; Charlemagne zaman-ı saltanatı, Ehl-i Salîb Muharebeleri, İngiltere Muharebeleri, **tiyatro** muharrirlerine azim sermayeler husul getirebilirdi." (FENT, 1885: 44)

"Clovis'den I. François'nın zaman-ı saltanatına kadar Fransa'nın mazbut olan vakâyi'-i tarihiyesi; hususiyle; Charlemagne zaman-ı saltanatı, Ehl-i Salîb Muharebeleri, İngiltere Muharebeleri, **temaşa** muharrirlerine azim sermayeler husule getirebilirdi." (TEGFE, 1913: 106-107)

“Binaenaleyh bu zamandan itibaren Fransa’da teessüs eden **tiyatro** sanatı milliyetten tamamen mahrum idi.” (FENT, 1885: 45)

“Binaenaleyh bu zamandan itibaren Fransa’da teessüs eden **temaşa** sanatı milliyetten tamamen mahrum idi.” (TEGFE, 1913: 107)

“Ronsard’ın fikrine hâdim olanların ehass-ı âmâli ezmine-i mutavassıtanın kaba ve sanatsız **tiyatrolarını** imha, Yunanlılar ve Latinlerin mudhike ve facialarını ihya idi.” (FENT, 1885: 45)

“Ronsard’ın fikrine hâdim olanların ehass-ı âmâli ezmine-i mutavassıtanın kaba **âsâr-ı sahnesi** ismen, Yunanlılar ve Latinlerin mudhike ve facialarını ihya idi.” (TEGFE, 1913: 107)

“Ronsard’ın şâkirdanından *Étienne Jodelle* namında genç bir şair bir haile tertip ederek rüfeka ve meslekdarlarına kıraat etti ve pek çok alkışlara mazhar oldu; lakin bu kadarcık bir muvaffakiyet Jodelle’e kanaat-bahş olmadı, bir **tiyatronun** okunmak için değil enzar-ı âmmeye vaz’ olunmak için tertip olunduğunu düşündü ve **tiyatro** ile **aktörlerin** fıkdanını görerek eserini refikleriyle beraber bizzat icraya karar verdi.” (FENT, 1885: 45)

“Ronsard’ın şâkirdanından *Étienne Jodelle* namında genç bir şair bir haile tertip ederek rüfeka ve meslekdarlarına kıraat etti ve pek çok alkışlara mazhar oldu; lakin bu kadarcık muvaffakiyet Jodelle’e kanaat-bahş olmadı. Bir **temaşanın** okunmak için değil enzar-ı âmmeye vaz’ olunmak için tertip olunduğunu düşündü ve bir **sahne** ile **mümessillerin** fıkdanını görerek eserini refikleriyle beraber bizzat icraya karar verdi.” (TEGFE, 1913: 107-108)

“Jodelle’in ilk eseri Fransa’da XII. asırdan beri devam eden **tiyatronun** vefatına, XIX. asrın nısf-ı ahirine kadar imtidad eden **tiyatronun** zuhuruna bir nişane-i tarihiyedir.” (FENT, 1885: 45-46)

“Jodelle’in ilk eseri Fransa’da XII. asırdan beri devam eden **tarz-ı temaşanın** hitamına, XIX. asrın nısf-ı ahirine kadar imtidad eden **tarzın** zuhuruna bir tarih teşkil eder.” (TEGFE, 1913: 108)

“Bir **tiyatroda** bunların fıkdanı eserin hiçbir meziyeti haiz olmaması demektir.” (FENT, 1885: 48)

“Bir **eser-i sahnede** bunların fıkdanı eserin hiçbir meziyeti haiz olmaması demektir.” (TEGFE, 1913: 109)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi genellikle birinci kitapta “tiyatro” terimi kullanılırken ikincide farklı terimler kullanılmaktadır.

Bu kavram değişimlerinin ortaya çıkmasındaki en önemli etken iki kitap arasındaki yirmi sekiz yıllık süre ve yazarın yaşadığı mekanlardır. Birinci kitap yazıldığında Halit Ziya İzmir’de yaşamaktadır ve bu şehirde yerli tiyatro hemen hemen hiç gelişmemiştir. Bu yüzden Halit Ziya’nın batılıların kullandığı “tiyatro”, “aktör” ve “kumpanya” gibi kelimeleri kullanması oldukça doğaldır. İkinci kitabın yazıldığı dönemde (1913) Halit Ziya uzun bir süredir İstanbul’da yaşamaktadır ve yerli tiyatro burada hayli yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla bu sanatın terimleri de Osmanlıca kelimelerle karşılanmaya başlamıştır. Bu durumda Halit Ziya da elbette bu kelimeleri kullanacaktır.

#### 4.3.3. Gereksiz Bilgilerin Atılmasından Kaynaklanan Değişiklikler:

Halit Ziya, ilk kitabına aldığı, fakat sonradan gereksiz bulduğu bazı bilgilere ve açıklamalara ikinci kitabında yer vermez. Bu ayıklamalar kitabın ders notu olarak öğrencilere hitap edecek olmasının göz ardı edilmediğini düşündürmektedir.

Halit Ziya, şahıs isimlerini, eser isimlerini, kurum isimlerini, yer isimlerini ve bazı dönemleri çıkararak cümlelerde yeniden düzenlemeler yapar:

##### 4.3.3.1. Şahıs adlarında yapılan değişiklikler:

“Pederinin ricasıyla **Raimond de Sebond** nam **İspanyol hakiminin** *İlm-i Akaid-i Tabiiyye* isimdeki eserini bittercüme 1569’da neşreyledi.” (FENT, 1885: 69)

“Pederinin ricasıyla **İspanyolca’dan** *İlm-i Akaid-i Tabiiyye* isminde bir eser-i mühimi bittercüme 1569’da neşreyledi.” (TEGFE, 1913: 68)

“Malherbe oğlunun suret-i vefatını katl makamında telakki ederek krala şikayet etmiş ise de de **Piles’in** sekiz yüz lira diyet vermeye mahkum olduğunu görünce oğlunun intikamını bizzat almaya karar vermiş ve ihtiyarlığını nazar-ı dikkate almayarak genç asilzadeyi meydan-ı mübarezeeye davete kadar varmıştır.” (FENT, 1885: 39)

“Malherbe oğlunun suret-i vefatını adi bir katl makamında telakki ederek krala şikâyet etmiş ise de **katilin** ancak sekiz yüz frank diyet vermeye mahkûm olduğunu görünce oğlunun intikamını bizzat almaya karar vermiş ve ihtiyarlığını nazar-ı dikkate almayarak genç



asilzadeyi meydan-ı mübarezeeye davete kadar varmıştır.” (TEGFE, 1913: 99)

Bu örneklere baktığımızda yazarın gereksiz gördüğü bazı isimleri veya onlara ait onların bazı özelliklerini ikinci kitapta çıkardığı görülmektedir. Bu örneklerin en ilginç olanı Malherbe’in oğlunu bir düelloda öldüren Piles ile ilgilidir. Yazar ilk kitabında bu kişinin adını zikretmişken ikinci kitapta bu adın yerini “katilin” kelimesi almıştır. Böylelikle yazar onun adından ziyade katilliliğinin daha önemli olduğunu vurgulamak arzusuyla katilin adını çıkarmış ve onun yerine vasfını tercih etmiş olmalıdır.

“1573’te Chartres’da tevellüd ve 1613’te vefat eylemiş hicviyeleriyle müştehir bir şairdir. Desportes nam şairin hemşirezadesi olup şebâbından beri şiire iptila derecelerinde inhimak göstermiştir.” (FENT, 1885: 41)

“1573’te Chartres’da tevellüd ve 1613’te vefat eylemiştir. Şebâbından beri şiire iptilâ derecelerinde inhimak göstermiştir.” (TEGFE, 1913: 102)

“En meşhur eserleri *Riya* hakkında iki hicviyesiyle Mösyö **Rapin’e hitaben** Malherbe aleyhinde yazdığı diğer bir hicviyedir.” (FENT, 1885: 42)

“En meşhur eserleri *Riya* hakkında iki hicviyesiyle Malherbe aleyhinde yazdığı diğer bir hicviyedir.” (TEGFE, 1913: 104)

“Lakin Ronsard’ın mekteb-i edebîsi erkânı bu cihetlere atf-ı nazar-ı dikkat etmeyerek meslek-i müttehizleri olduğu vechile edebiyat-ı atıkaya olanca kuvvetleriyle sarıldılar, içlerinden Lazare de Baïf, Yunan şairi Sophocles’un *Electra* ile Euripides **nam-ı diğer bir Yunan şairinin** *Iphigenia* ve *Hecuba* ismindeki hailelerini harfiyen tercüme eyledi.” (FENT, 1885: 44-45)

“Lakin Ronsard’ın mekteb-i edebîsi erkânı bu cihetlere atf-ı nazar-ı dikkat etmeyerek meslek-i müttehizleri olduğu vechile edebiyat-ı atıkaya olanca kuvvetleriyle sarıldılar, içlerinden Lazare de Baïf, Yunan şairi Sophocles’un *Electra* ile Euripides’in *Iphigenia* ve *Hecuba* ismindeki hailelerini harfiyen tercüme eyledi.” (TEGFE, 1913: 107)

Bu son örnekte Halit Ziya, Euripides’in bir Yunan şairi olmasının birçok kişi tarafından bilindiğini varsayarak açıklamayı kaldırmış olmalıdır.

“1627 senesinde **Charles de Fortia de Piles** namında bir asilzade ile vukûa gelen bir düelloda oğlunun vefatı şairi bir hâl-i ye’s-alûde ilkâ eyledi.” (FENT, 1885: 39)

“1627 senesinde bir asilzade ile vukûa gelen düelloda oğlunun vefatı şairi son derece meyas etti.” (TEGFE, 1913: 99)

“**Scève, Peletier** ve **Théodore de Béze** cehalet aleyhine ilan olunan harbin muhacimleri, **Ronsard** ile şura-yı sairenin pîşdarlarıdır.” (FENT, 1885: 56)

“**Théodore de Béze**, cehalet aleyhine ilan olunan harbin muhacimlerinden biri **Ronsard** ile şura-yı sairenin pîşdarlarıdır.” (TEGFE, 1913: 114)

#### 4.3.3.2. Eser adlarında yapılan değişiklikler:

Halit Ziya’nın, yazarın sanat gücünü ortaya koymadığına inandığı eserlerin bir kısmını gereksiz bularak ikinci kitabına almadığı görülür.

“**Âsâr-ı sairesi şunlardır: Sancy’nin İ’tiraf-ı Günahları** namında bir hicviye, **Baron de Faeneste’in Sergüzeştler’i**, **Étienne Goudal’ın Vefatına Dair Manzumat-ı Matem-engîz**, **Fransa Tarihine ve Fünuna dair Mektubat**, **Fransa’da Mezheb-i Cedid Kiliseleri Hakkında Serbest Nutuklar**, **Mevzunu Mensur Âsâr-ı Muhtasara**, **Agrippa D’Aubigné’nin Tarih-i Mahremanesi**, ki kendi tercüme-i hâli olup oğullarına hitaben yazılmıştır.” (FENT, 1885: 61)

“**D’Aubigné’nin Tarih-i Umumiye’si** üç ciltten mürekkep olup 1550 senesinden 1601 senesine kadar vukûatı hâkîdir. Birçok âsârı mütefekkiyesinden başka ayrıca oğullarına hitaben yazılmış olan **Tarih-i Mahremane** nam eseri şayan-ı kıymettir.” (TEGFE, 1913: 87)

“**Théodore de Béze’in** mezhebine müteallik âsârından; evvel emirde Latince olarak neşredip bilahere Fransızca tercüme edilen **Râfîzîlere Mücâzât Husûsunda Vezâif-i Hükkâm** nam kitabını zikre delim.” (FENT, 1885: 56)

“İlk neşrettiği eser Latince bir mecmua-i eş’ârdır ki âşıkane ve hatta biraz müştehane birtakım manzumatı havidir. Bunu takip eden eseri **İbrahim (a.m.)’ın Kurbanı** nam haledir ki Yunanlıları takliden yazılmıştır.” (TEGFE, 1913: 114)

*“Louis Le Germanique ve Charles Le Chauve’un Muâhedâtı (842).”* (FENT, 1885: 9)

#### 4.3.3.3. Kurum adlarında yapılan değişiklikler:

“İlk tercümeleri I. François’nın nazar-ı tahsinini kazanmakla kendisine, **Rouen dahilinde Bellozane Manastırı’nın** aidat-ı vakfiyesi tahsis olundu.” (FENT, 1885: 57)

“İlk tercümeleri I. François’nın nazar-ı tahsinini kazanmakla kendisine bir manastırın aidatı tahsis olundu.” (TEGFE, 1913: 66)

“Navarre kralını, Antoine de Bourbon ve zevcesini Protestan mezhebine ithal eyledi, 1561 senesi **Poissy cemiyet-i ruhaniyesinde** müteceddidinin vasıta-i yeganesi oldu ve bir sene sonra Paris’e gelerek nutuklarıyla azim heyecanlar husule getirdi.” (FENT, 1885: 55)

“Navarre kralını, Antoine de Bourbon ve zevcesini Protestan mezhebine ithal eyledi. Ve bir müddet Paris’e gelerek nutuklarıyla azim heyecanlar husule getirdi.” (TEGFE, 1913: 114)

“( ? )<sup>7</sup> **nam-ı müstearı altında neşr olunan âsârından üç** ciltten mürekkep olarak 1521 senesinden 1563 senesine kadar *Fransa’da Tesis Olunan Mezheb-i Cedid Kiliselerinin Tarihi, Bir Mecmua-yı Kasâid, Calvin’in Tercüme-i Hâli, Fransızların ve Hem-civarlarının Hâb-ı Gafletten Bîdar Olmaları*, namındaki eserleri teşhir etmiştir.” (FENT, 1885: 56)

“Üç ciltten mürekkep olarak 1521 senesinden 1563 senesine kadar *Fransa’da Tesis Olunan Mezheb-i Cedid Kiliselerinin Tarihi, Bir Mecmua-yı Kasâid, Calvin’in Tercüme-i Hâli, Fransızların ve Hem-civarlarının Hâb-ı Gafletten Bîdar Olmaları* namındaki eserleri ayrıca muhtac-ı kayddır.” (TEGFE, 1913: 114-115)

#### 4.3.3.4. Dönemlere ait değişiklikler:

Ortaçağa ait dönemler genel olarak değerlendirildiğinden yazarın ilk eserinde verdiği detaylı dönemler ve örnekleri çıkarılır.

*“Louis le Germanique ve Charles le Chauve’un Muâhedâtı (842). Yirmi beş beyitten mürekkep Eulalie nam-ı azize hakkında bir kaside (IX. asır). Valenciennes mevizesinin bir parçası (X. asır).”* (FENT, 1885: 9)

<sup>7</sup> Kitabın bu bölümü silik olduğu için okunamamıştır.

#### 4.3.3.5. Yer adlarına ait değişiklikler:

Halit Ziya, yer adlarından gereksiz bulduklarını çıkarır:

“Touraine vilayetinde **Château de la Mauvissière**’de tevellüd etmiştir.” (FENT, 1885: 64)

“Touraine vilayetinde tevellüd etmiştir.” (TEGFE, 1913: 117)

“III. Henri tarafından bazı mevadd-ı hafiyenin icrasına memur edildi ve nihayet 1592 senesi **Gâtinais**’de kâin Joinville nam şatosunda vefat eyledi.” (FENT, 1885: 64)

“III. Henri tarafından bazı mesail-i mahremanenin tesviyesine memur edildi ve nihayet 1592 senesi kendi şatosunda vefat eyledi.” (TEGFE, 1913: 118)

#### 4.3.3.6. Açıklamalardaki değişiklikler:

Halit Ziya, ikinci eserinde açıklamalardan bir kısmını çıkarır. Yazar, bu bilgilerin kısmen gereksiz, kısmen öznel olduğunu düşünerek çıkarmış olmalıdır.

“Bir meslek-i felsefî olmak üzere telakki olunan mezheb-i Reybi bir başka surettedir. Müstenid olduğu esas daha metin olduğu gibi netayic-i meslek de daha cediddir.” (FENT, 1885: 74)

“(Bibliomane) kitap meraklılarıyla (bibliophile) kütüb-i atîka mütevaggıllarından kat’-ı nazar bugün, XVI. asrın mahsulatından, edebiyat müştagillerinin yed-i ihtiramlarında deveran eden âsâr Malherbe, Montaigne ve Rabelais’nin eserlerinden ibarettir. Eserleri numune-i edebiyat ittihaz olunan Klasik şairlerin Malherbe, nâsirlerin Montaigne ile Rabelais en eskileridir.

Üdeba-yı sairede asırlarıyla o derece mütenasip ve efkâr-ı zamana o derece merbutturlar ki XIX. asırda eserleriyle itlaf hasıl olamıyor. Montaigne ile Rabelais bir hâl-i tabî’îde, asr-ı hazır ile mütenasip bir mevkide bulunurlar.” (FENT, 1885: 68)

“Fransızlar *scepticisme mondain* derler ki hiçbir esas-ı fennîye müstenid olmayarak tabiat-ı beşeriyeyi sathi bir tedkikten ibarettir.” (FENT, 1885: 73)

“Onun reybiyyeti bir nev’i “*scepticisme mondain*”dir.” (TEGFE, 1913: 72)

“Vücudu marizcedir, pek çok uyur, akşam taamını gece taamına tercih eder, pek acele yemek yer, doğrudan doğruya ateşten gelen harareti sevmez, sernüma-yı zuhur olan ihtiyarlık hiç hoşuna gitmez, ilâ ahire...” (FENT, 1885: 72)

“Vücudu marizcedir. Pek çok uyur, akşam taamını gece taamına tercih eder, pek acele yemek yer, doğrudan doğruya ateşten gelen harareti sevmez, ihtiyarlık hiç hoşuna gitmez, ilâ ahire...” (TEGFE, 1913: 72)

“Bir tiyatrodaki bunların fıkdanı eserin hiçbir meziyeti haiz olmaması demektir. Lakin ahlâkının ıslah ettikleri bir tiyatro sanatının ilk numunesi Cléopatre olduğu nazar-ı insafa alınınca Jodelle’i tayibde hak kazanılmaz. **Eserin tarz-ı tahrîrine gelince:**” (FENT, 1885: 48)

“Bir eser-i sahnede bunların fıkdanı eserin hiçbir meziyeti haiz olmaması demektir. Lakin ahlâkının ıslah ettikleri bir sanatın ilk numunesi Cléopatre olduğu nazar-ı insafa alınınca Jodelle’i tayibde hak kazanılmaz.” (TEGFE, 1913: 109)

Örneklerin ilk ikisinde açıklamalar tamamen çıkarılmıştır. İlkinde Reybîlik hakkındaki bilgilerin gereksiz olduğu, asıl metne bir katkısının olmadığı fark edilmiş olmalıdır. İkincisi ise bu bölümlendirme ile ilgilidir. İlk kitabın bölüm sonunda geçişi sağlayan bu paragraf, bölümlendirmenin değişmesiyle zorunlu olarak olduğu gibi çıkarılmıştır. Sonuncusu ise çıkarıldığında hiçbir eksiklik yaratmayacağı düşünülmüş çıkarılmış görünmektedir.

#### 4.3.4. Estetik Kaygıdan Doğan Değişiklikler:

Halit Ziya, estetik kaygıyla birtakım düzeltmeler yaparak metni sanatsal düzlemde yeniden değerlendirir.

a) Yazarın daha güzel bir söyleyişi sağlamak için yaptığı değişikliklere ait örnekler şunlardır:

“Bugün Fransa’da hiçbir nakil yoktur ki Rabelais’nin namını **üstadım cümlesine** terdif etmesin.” (FENT, 1885: 83)

“Bugün Fransa’da hiçbir nâkil yoktur ki Rabelais’nin namını **üstad ünvanına** terdif etmesin.” (TEGFE, 1913: 45)

“**Mumaileyh** üç dört hastalığın taht-ı ızdırabında zebun kalarak yetmiş yaşında iken terk-i dünya eylemiştir.” (FENT, 1885: 53)

“**Nihayet** üç dört hastalığın taht-ı ızdırabında zebun kalarak yetmiş yaşında iken terk-i dünya eylemiştir.” (TEGFE, 1913: 62)

“Amyot’nun **en mühim eseri** meşhur Yunan muharriri Plutarque’ın *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr* nam eserinin tercümesidir.” (FENT, 1885: 57)

“Amyot’nun **metrukat-ı kalemiyesi arasında en ziyade haiz-i ehemmiyet olan** meşhur Yunan muharriri Plutarque’ın *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr* nam eserinin tercümesidir.” (TEGFE, 1913: 66)

“Âsârının fesahat ve belagatinin husule getirdiği şan ve şeref pek az zaman içinde De Béze müteceddidin arasında bir **mevki-i mühim** ihzar eyledi.” (FENT, 1885: 55)

“Âsârının fesahat ve belagatinin husule getirdiği şan ve şeref pek az zaman içinde De Béze müteceddidin arasında bir **mevki-i mümtaz** ihzar eylemiş oldu.” (TEGFE, 1913: 113)

“Erkânı i’tinâm-ı fırsatla Romalılar’ı, Yunanîler’i takliden tiyatrolar yazmaya veya **eserlerini** aynen tercümeğe başladılar.” (FENT, 1885: 44)

“Erkânı i’tinâm-ı fırsatla Romalılar’ı, Yunanîler’i takliden âsâr-ı sahne yazmaya veya **kudemanın eserlerini** aynen tercümeğe başladılar.” (TEGFE, 1913: 106)

“Bazı müverrihlerin rivayetine nazaran kralı bu harekete mecbur eden, Protestanların; dinin Katolikler tarafından şu suretle istihfaf olunduğunu görerek; **istihzaya**, tayibe cesaret almaları imiş.” (FENT, 1885: 43)

“Bazı müverrihlerin rivayetine nazaran kralı bu harekete mecbur eden Protestanların; Katolikler tarafından şu suretle dinin istihfaf olunduğunu görerek; **onları**, tayibe cesaret almaları imiş.” (TEGFE, 1913: 105-106)

“Biraz zaman sonra yeisten mütevellid bir hastalık hâl-i pür-melaline inzıam ederek **şairi pençe-i mevte teslim eyledi.**” (FENT, 1885: 40)

“Biraz zaman sonra yeisten mütevellid bir hastalık inzıam ederek **şairin sebeb-i mevti olmuştur.**” (TEGFE, 1913: 99)

“Amyot, evkatını **kâmil**en mütalaat-ı edebiye ve idare-i ruhaniyeye hasreylemiş ve fakirane geçen vakt-i şebâbından sonra hayatını **kemâl-i refah-ı hâl** ile imrar etmiştir. **Mumaileyh** vefatında bir **servet-i azime** bırakmıştır.” (FENT, 1885: 57)

“Amyot, **bütün** evkatını mütalaat-ı edebiyeye ve idare-i ruhaniyeye ait **iştigalatına** hasretmiştir. Pek fakirane geçen zaman-ı şebâbından sonra hayatını **refah-ı hâl** ile geçirmiş ve vefatında **mühimce** bir servet bırakmıştır.” (TEGFE, 1913: 66)

“Hatta bazıları havassın kıymet-i şهادeti olmadığını ve eşya-yı hariciyenin mevcut **bulunduğunu** iddiaya kadar vardılar; lakin çabuk haber verilmeye Montaigne bu **vahi hakîmlerden** değildir.” (FENT, 1885: 74)

“Hatta bazıları havassın kıymet-i şهادeti olmadığını ve eşya-yı hariciyenin mevcut **olmadığını** iddiaya kadar varırlar; Montaigne bu **ifratkârlardan** değildir.” (TEGFE, 1913: 74)

“Yüreği katı değildir, **bilakis** pek merhametlidir.” (FENT, 1885: 72)

“**Bilakis** yüreği katı değildir, merhametlidir.” (TEGFE, 1913: 71)

b) İfadelerdeki muğlaklıkları gidermek amacıyla yapılan değişiklikler de vardır:

“I. François’nın bu emriyle tiyatro mahvolmuş demek olduğundan **hemen bütün millet başka bir tiyatronun icadına muntazır idi.**” (FENT, 1885: 44)

“I. François’nın bu emriyle temaşa mahvolmuş demek olduğundan **efkâr-ı umumiye sahnede başka bir tarzın zuhuruna muntazır idi.**” (TEGFE, 1913: 106)

“Gaspard Carmel beş sene zarfında nihayet derecede müteassıp Katolik olan Britanyalılarından pek çok kimseleri Protestan etti ve **on iki tane mezheb-i cedid kilisesi tesis eyledi.**” (FENT, 1885: 65)

“Gaspard Carmel beş sene zarfında nihayet derecede müteassıp Katolik olan Britanyalılarından pek çok kimseleri Protestan etti. Ve **mezheb-i cedid için on iki kilise tesis eyledi.**” (TEGFE, 1913: 119)

“**Zuhuruna sebebiyet veren;** III. Henri’ye halef olmak üzere Mayenne, Dük de Savoie, Dük de Guise veyahut tahtın varis-i hakikîsi olan Henri de Navarre’dan birisini intihap için rü’esa-yı cemiyetin ictima edip hiçbir şeye karar vermemesidir.” (FENT, 1885: 67)

“**Bunun zuhuruna sebebiyet veren vaka;** III. Henri’ye halef olmak üzere Mayenne, Dük de Savoie, Dük de Guise veyahut tahtın

varis-i hakîkîsi olan Henri de Navarre'dan birisini intihap için rü'esa-yı cemiyetin ictima edip hiçbir şeye karar vermemesidir." (TEGFE, 1913: 121,122)

"Gayûr bir Protestan olan pederi, henüz on yaşında iken kendisini Amboise müttetiklerinin maslup oldukları dârağaçlarının yanına götürüp **mezhebinin müctehidlerinin** intikamını almaya yemin ettirmiş ve şu sözleri söylemiş: "Müstağrak-ı şan ve şeref olan şu rü'esa-yı mezhep uğruna benden sonra feda-yı serden ictinap etme; aksi hâlde emin ol ki pederinin mazhar-ı laneti olursun!" (FENT, 1885: 58-59)

"Gayûr bir Protestan olan pederi, henüz on yaşında iken kendisini Amboise müttetiklerinin maslup oldukları darağaçlarının yanına götürüp **mezheb-i cedid müctehidlerinin** intikamını almaya yemin ettirmiş ve şu sözleri söylemiş: "Müstağrak-ı şan ve şeref olan şu rü'esa-yı mezhep uğruna benden sonra feda-yı serden ictinap etme; aksi hâlde emin ol ki pederinin mazhar-ı laneti olursun!" (TEGFE, 1913: 84)

c. Halit Ziya, birtakım yanlışlıkların düzeltilmesi için değişiklikler yapar. Bunlar ifade bozukluklarının ve bilgi yanlışlarının giderilmesi amacıyla yapılır. İfade bozuklukları ikinci eserde giderilmiştir:

"Bu sözlerle Montaigne insanın hiçbir şeyi bilmediğini değil, hiçbir şeyde emin olmaması lazım geldiğini iddia ediyor ve diyor ki insan "**Bilmiyor**" sözünü değil; "Ne biliyorum?" cümlesini vird-i zeban edinmelidir." (FENT, 1885: 75)

"Bu sözlerle insanın hiçbir şey bilmediğini değil, hiçbir şeyde emin olmaması lazım geldiğini iddia ediyor ve diyor ki insan "**Bilmiyorum**" sözünü değil; "Ne biliyorum?" cümlesini vird-i zeban edinmelidir." (TEGFE, 1913: 75)

"Scève, Peletier ve Théodore de Béze cehalet aleyhine ilan olunan harbin **muhacimleri**, Ronsard ile şuara-yı sairenin pîşdarlarıdır." (FENT, 1885: 56)

"Théodore de Béze cehalet aleyhine ilan olunan harbin **muhacimlerinden biri** Ronsard ile şuara-yı sairenin pîşdarlarıdır." (TEGFE, 1913: 114)

"*Sefaletler*, **muharebat-ı husule** getirdiği afetleri, felaket-i umumiye'yi musavverdir; *Prensler*, Louvre sarayında vukû'a gelen



cinayati nakildir; *Yaldızlı Oda*, fasık hakimler aleyhinde bir hicviyedir; *Ateşler*, tarih-i mezâlim; *Demirler*, tarih-i muharebattır.” (FENT, 1885: 60)

“*Sefaletler*, **muharebat-ı dahiliyenin** husule getirdiği afetleri, felaket-i umumiye musavverdir; *Prensler*, Louvre sarayında vukû’a gelen cinayati nakildir; *Yaldızlı Oda*, fasık hakîmler aleyhinde bir hicviyedir; *Ateşler*, tarih-i mezâlim; *Demirler*, tarih-i muharebattır.” (TEGFE, 1913: 86)

“D’Aubigné münkad-ı meşhur Sainte-Beuve tarafından şu yolda muhakeme edilmiştir: XVI. asrın; katı, şedid, sahte-dil, mübalağa ve istiare ile **hâlî**, bir huşunet-i galizeyi bir metanet-i âliye ile affettirir, letafetle eşi’a-pâş; Joinville’dir” (FENT, 1885: 60)

“D’Aubigné münkad-ı meşhur Sainte-Beuve tarafından şu yolda muhakeme edilmiştir: XVI. asrın; katı, şedid, sahte-dil, mübalağa ve istisare ile **mâlî**, bir huşunet-i galizeyi bir metanet-i âliye ile affettirir, letafetle eşi’a-pâş; Joinville’dir.” (TEGFE, 1913: 86)

d. Bilgi yanlışlıklarının düzeltilmesi için yapılan değişiklikler:

“**1548** senesinde Cenova’ya giderek Calvinizm mesleğini alenen ittihaz ve badehu lisan-ı Yunanî’yi tederrüsü için Lozan’a azimet eyledi.” (FENT, 1885: 55)

“**1541** senesinde Cenova’ya giderek Calvinizm mesleğini alenen ittihaz ve badehu lisan-ı Yunanî’yi tedris için Lozan’a azimet eyledi.” (TEGFE, 1913: 113)

Halit Ziya, yukarıda örneklerini gördüğümüz ifade bozuklukları ve dizgi hatalarının Arakel Efendi’nin yanında düzeltmen olarak çalışan ihtiyar bir Ermeni kâtip tarafından yapıldığını ve bu durumun kendisini oldukça üzdüğünü *Kırk Yıl*’da dile getirir ki muhtemelen Halit Ziya’nın yakınmasına yol açan durumlar bunlardır:

“Arakel Efendi eseri kabul etmekte ne kadar isticâl etti ise şeraite riayetkar olmakta da o kadar ihmal göstermişti. Kendi görüşüne ve bilişine fazla bir itimat ve dükkanında musahhih sıfatıyla çalışan ihtiyar Ermeni kâtibin mütalaa ve muhakemesine müfrit bir emniyet göstererek her şeyden evvel eserin cesameti peşin verilmiş tahrir ücretini tecavüz etmemesine dikkat etmiş, kitabın baş taraflarından yarıdan ziyadesini hazfeylemişti. Sonra sebk ü rapt sakatları, hele tertip yanlışları kitabı baştanbaşa istila etmişti. Elimde kurşun kalemle bunları olanca hiddetimin hızıyla işaret ederken kitabı kalbura çeviriyordum ve galiba hülyalarımın bu menfur maskara

haline girmiş olmasından zapt edilmeyen bir sinir buhranıyla ağladım.” (Uşaklıgil, 2014: 270)

Diğer taraftan Halit Ziya’nın dizgi hatalarından yakınlıkla yaptığı düzeltmeler birkaç yerde maalesef ikinci kitabının da aynı akıbetle düşmesine engel olamamıştır:

“Calvin’in efkâr-ı hususiyesi pek az olduğundan Mösyö Mignet gibi pek çok muharrirler “**fıkr-i icattan mahrumdur**” demişler.” (FENT, 1885: 53)

“Calvin’in efkâr-ı hususiyesi pek az olduğundan Mösyö Mignet gibi pek çok muharrirler onun hakkında “**fikir ve icattan mahrumdur**” demişler.” (TEGFE, 1913: 63)

“Montaigne, ne kendi ve ne de eşya-yı hariciyenin vücudundan şüphedar değildir; bundan başka **huzur ve rahatını** ihzar eden vesaiti imhaya sa’y etmez.” (FENT, 1885: 74)

“Ne kendi ve ne de eşya-yı hariciyenin vücudundan şüphedar değildir; bundan başka **huzur-ı rahatı** ihzar eden vesaiti imhaya sa’y etmez.” (TEGFE, 1913: 74)

#### 4.3.5. Bazı Metinlerin Atılmasından Kaynaklan Değişiklikler:

Bazı metinlerin atılmasından kaynaklanan zorunlu değişiklikler de görülmektedir. Bunlar daha çok birinci kitabın geçiş paragraflarında yer alırlar. Halit Ziya, ikinci kitaptaki sıralamayı değiştirince bunları da çıkarmak zorunda kalmıştır.

“Bu iki şairden sonra, Boileau’nun asıl lisan-ı nazımda müceddid olmak üzere telakki ettiği Malherbe’i zikretmek lazım gelir.” (TEGFE, 1913: 96)

“Âsâr-ı evveliyesinde pek cüz’î görülen sanat-ı edebiyesi 1592 tarihinde *Marsilya’nın Zabtı* serlevhasıyla yazıp IV. Henri’ye takdim eylediği kaside ile 1600 senesinde tertip ettiği *Marie de Médicis’nin Fransa’ya Duhulü* namındaki bir kasidesinde ve **âtîde mütercem taziyenamede meydan-ı sübuta çıkmıştır.**” (FENT, 1885: 36)

“Âsâr-ı evveliyesinde pek cüz’î görülen sanat-ı edebiyesi 1592 tarihinde *Marsilya’nın Zaptı* serlevhasıyla yazıp IV. Henri’ye takdim eylediği kaside ile 1600 senesinde tertip ettiği *Marie de Médicis’nin Fransa’ya Duhulü* namındaki bir kasidesinde ve “**Du Périer ismindeki muhibbine hitaben**” yazdığı taziye-i manzum ile meydan-ı sübuta çıkmıştır.” (TEGFE, 1913: 97)

**“İşte Jodelle’in hailesi bundan ibarettir. Eserin suret-i tertibine gelince meşhur münekkit Sainte Beuve uzunca bir mütalaasında şu sözleri söylemiştir: “Bu eserde nazar-ı dikkate çarpan; eşhâsın, ahvâlin, güzeran-ı vak’anın, fikr-i mûvcûdaneden tamamen berî olmasıdır.” (FENT, 1885: 48)**

**“Cléopatre hakkında meşhur münekkid Sainte-Beuve uzunca bir mütalaasında şu sözleri söylemiştir: “Bu eserde nazar-ı dikkate çarpan; eşhâsın, ahvâlin, güzerân-ı vak’anın, fikr-i mevcûdaneden tamamen berî olmasıdır.” (TEGFE, 1913: 109)**

**“XVI. asırda tiyatro yazan muharrirlerinden: Jean de la Pérouse, Charles Toti, Grévin, Jean de la Taille, Garnier nam şairler kesb-i şöhret etmişlerse de eserleri görülen numune kabilinden olduğu için ayrıca tedkik ve muayeneye hacet göremeyiz.” (FENT, 1885: 49)**

**“XVI. asırda tiyatro yazan muharrirlerinden: Jean de la Pérouse, Charles Toti, Grévin, Jean de la Taille, Garnier nam şairler kesb-i şöhret etmişlerdir.” (TEGFE, 1913: 110)**

**“XVI. asır nâsirlerinde bir garabet görüldü ki o da hemen kâffesinin bir lisan-ı hususî ittihaz etmeleridir.**

**Bu hal asr-ı mezkûr edebiyatının nazar-ı ehemmiyetten dûr kalmasına hizmet eden esbâbın birincilerindendir. Mahaza pek çok müverrihler, hakîmler, siyasî muharrirler yetişmiştir ki eserleri pek ziyade kıymettardır.” (FENT, 1885: 50)**

#### **4.3.6. Dipnotların Kullanılmamasından Kaynaklanan Değişiklikler:**

Daha önce de belirtildiği gibi bir edebiyat tarihi olarak kaleme alınan FENT içinde çeşitli dipnotlar kullanılmıştır. Ancak ikinci kitap, ders kitabı olarak hazırlandığı ve öğrencilere anlatılan derslerin not olarak alınmasıyla oluşturulduğu için bu dipnotların metnin içine yerleştirildiği görülmektedir:

**“Oc edebiyatı, son melcei olan Provence eyaletine isnaden, *Littérature Provençale* yani Provans edebiyatı namını almış ve **Troubadourlar** sayesinde fevkalade kesb-i güşâyîş eylemiştir.” (FENT, 1885: 9)**

**“Oc edebiyatı, son melcei olan Provence eyaletine istinaden, *Littérature Provençale* yani Provans Edebiyatı namını almış ve **Troubadourlar -vusta şairleri-** sayesinde fevkalade kesb-i güşâyîş eylemiştir.” (TEGFE, 1913: 14-15)**

“Troubadourların eş’ârı (*lyrique*) lirik olup gayet selis ve ahenkli idi; fakat ekseriya lisanın henüz kaybolmayan kabalığı letafetlerini ihlâl ederdi.” (FENT, 1885: 9)

“Troubadourların eş’ârı rubaiyat tarzında olup gayet selis idi; fakat ekseriya lisanın henüz zair olmayan kabalıklarıyla malûl idi.” (TEGFE, 1913: 15)

“*Chanson, sirvente, sérénade, ballade, aubade, sixtine, complainte* gibi şeyler olup, musikî ile terfîk edilirdi; diğer birtakımı da nesir namını verdikleri manzumat-ı muhayeleden ibaret idi.” (FENT, 1885: 9)

“*Chanson, sirvente, sérénade, ballade, aubade, sixtine, complainte*

**Agniye**, bir nev’ manzume-i hicv-âميز, her kıtasının nihayetinde Provençale lisanında akşam manasında olan *sera* kelimesi bulunur, gece şarkısı, raks havasıyla terfîk ettirilir.” (TEGFE, 1913: 15)

“XVI. asrın; katı, şedid, sahte-dil, mübalağa ve istiare ile hâlî, bir huşunet-i galizeyi bir metanet-i âliye ile affettirir, letafetle eşî’a-pâş; Joinville’dır.” (FENT, 1885: 60)

“D’Aubigné münkad-ı meşhur Sainte-Beuve tarafından şu yolda muhakeme edilmiştir: XVI. asrın; katı, şedid, sahte-dil, mübalağa ve istiare ile mâlî, bir huşunet-i galizeyi bir metanet-i âliye ile affettirir, letafetle eşî’a-pâş; Joinville’dır.” (TEGFE, 1913: 86)

“Provançale edebiyatının esna-yı terakkisinde şimalde de Oil lisanı edebiyatı, Troubadourlara mukabil olan **Trouvèrèler** tarafından ziyadesiyle ileriye götürülmüş idi.” (FENT, 1885: 10)

“Provençale edebiyatının esna-yı terakkisinde şimalde de Oil lisan-ı edebiyatı, Troubadourlara mukabil olan Trouvèrèler -**şimal şairleri**- tarafından ziyadesiyle ileriye götürülmüş idi.” (TEGFE, 1913: 16)

“Her ne kadar lisanları Oc lisanı gibi ahenkli ve zarif değil ise de husule gelen âsâr-ı edebiye (*epique*) **epik** ve binnisbe daha ciddi (s:11) olup ebüşşüara Homeros’un âsârı tarzında şü’uat-ı tarihiyeyi mufassal edilir.” (FENT, 1885: 10-11)

“Her ne kadar lisanları Oc lisanı gibi ahenkdar ve zarif değil ise de husule gelen âsâr-ı edebiye (*epique*) **hikâyat-ı sahiha veya muhayyele üzerine mübteni eş’âr** ve binnisbe daha ciddi olup ebu’s-

şuara Homeros'un âsârı tarzında şu'un-ı tarihiyeyi hakî idi." (TEGFE, 1913: 16)

#### 4.3.7. Ayrıntılara Gitmekten Kaynaklanan Değişiklikler:

Halit Ziya, bazen elde ettiği yeni bilgileri ikinci kitabına ilave eder. Bazen ifadeyi güçlendirmek veya daha farklı bir söyleyiş sağlamak için bu yola girer. Benzer şekilde kişileri veya eserleri, devirleri anlatırken yeni hükümler ilave eder:

"Rabelais bu kadar kusurlar ile beraber malik olduğu meziyat-ı sa'ireden tecrid olunsâ bile, lisana en ziyade hadim olanlardan bulunmak gibi bir meziyeti kalır ki, namını **şayân-ı hürmet etmeye kâfidir.**" (FENT, 1885: 84)

"Rabelais bu kadar kusurlar ile beraber malik olduğu meziyat-ı saireden tecrid olunsâ bile, lisana en ziyade hadim olanlardan bulunmak gibi bir meziyeti kalır ki, namını **mevki-i ihtirama nakş etmeye bu meziyeti maziya deten kâfidir.**" (TEGFE, 1913: 47)

"Protestan mezhebinin muhyîlerinden olup 1509 senesi Pikardiya vilayetinde kâ'in Noyon şehrinde tevellüd ve 1564 senesi Cenova'da vefat eylemiştir." (FENT, 1885: 50)

"**Asıl ismi Jean Coven'dir.** 1509'da Pikardiya vilayeti dahilinde kâ'in Noyon kasabasında tevellüd ve 1564'te Cenova'da vefat etmiştir." (TEGFE, 1913: 59)

"Cenova Kilisesi'nin Akâid-i Mezhebiyesi, **Saint Ayin Mezhebiyesi'ne dair bir kitap, azizlerin vefatından sonra yadigâr makamında memâlik-i muhtelifede hıfzolunan eşya-yı mahsusa ve kemiklerine dair bir eser, (kendilerini akıl farzedenden mutaassıbîn gûruhuna karşı) Resâil-i Müteaddide, İlm-i Akâid Tercümesi, Roma Heyet-i Ruhaniyesi ve Zehre Karşı Deva, Enacil-i Erbaa ve Akvâl-i Havariyun Üzerine Şerhler, İncilciler Beyninde İttihat ve Ahenk, ruhların vücuttan cüda olduktan sonra ber-hayat olduklarına dair bir kitap.**" (FENT, 1885: 54-55)

"Cenova Kilisesi'nin Akâid-i Mezhebiyesi, İlm-i Akâid Tercümesi, Zehre Karşı Deva, Enacil-i Erbaa ve Akvâl-i Havariyun ve Ruh Vücudu Terk Ettikten Sonra Hal-i Yakaza ve Hayatta Kaldığına Dair Berahini Camidir" şerhiyle mahiyet-i esasını işaret eylediği "**Psychopannichie**" nam kitap Calderon'dan sonra lisan-ı neşre artık iktisab-ı istiklal ve kemal etmiş ve kendinden muntazır olan her nev' hidematı ifâ liyakatini istihsal etmiş nazarıyla bakılabilir." (TEGFE, 1913: 64-65)

“Mösyö de Michaux, Amyot için “Plutarque”ı ihya ve onu bize tabiatın halk ettiğinden daha mükemmel bir surette irâe etti” demiştir.” (FENT, 1885: 57)

“**Müntekid-i şehir** Mösyö de Michaud, Amyot için “Plutarque”ı ihya ve onu bize tabiatın halk ettiğinden daha mükemmel bir surette irâe eyledi” demiştir.” (TEGFE, 1913: 67)

“Ben bu ahvâl-i elimeyi, bu mevt-i umumiye temâşâdan hiçbir lezzet alamıyorum; lakin, madem ki tevali-i vukuata mani olamıyorum; bu zamanda hazır ve vukuat-ı cariyeye nazır bulunmayı kendime bir teselli ittihaz ediyorum.” (FENT, 1885: 70)

“**Vakıa** ben bu ahvâl-i elimeyi, bu mevt-i umumîyi temâşâdan hiçbir lezzet alamıyorum; lakin, madem ki tevali-i vukuata mani olamıyorum; bu zamanda hazır ve vukuat-ı cariyeye nazır bulunmayı kendime bir teselli ittihaz ediyorum.” (TEGFE, 1913: 69)

“Kralın vefatından sonra *Acconomies* namını verdiği eseri tertip eylemiştir.” (FENT, 1885: 66)

“Kralın vefatından sonra *Acconomies* namını verdiği eseri tertip eylemiştir **ki IV. Henri’nin zaman-ı saltanatının bir tarih-i idaresi hükmündedir.**” (TEGFE, 1913: 119)

“Kaderin bizi kutsuz, ruhsuz, tembel bir asırda yaşatmadığını hoş görelim.” (FENT, 1885: 70)

“Kaderin bizi ruhsuz, **kuvvetsiz**, tembel bir asırda yaşatmadığını hoş görelim.” (TEGFE, 1913: 69)

“Taharriyatında tehlikesizce takip olunabilir; zira her anda kendisini takipte mecburiyetimiz olmadığını ve nereye gitmekte olduğunu **bilemediği için bize delalet edemeyeceğini ihtar eder.**” (FENT, 1885: 76)

“Taharriyatında tehlikesizce takip olunabilir; zira her anda kendisini takipte mecburiyetimiz olmadığını ve nereye gitmekte olduğunu **bilmediği için bize sıhhat ve emniyetle delalet edemeyeceğini izah eder.**” (TEGFE, 1913: 75-76)

“Zaman-ı tevellüdü olan 1533 senesi fikr-i icad ve teceddüd; kuvvetini, şiddetini zail etmeye **başlıyordu.**” (FENT, 1885: 68)

“Zaman-ı tevellüdü olan 1533 senesi fikr-i icad ve teceddüd; kuvvet ve şiddetini zail etmeye **başladığı bir hengama müsadiftir.**” (TEGFE, 1913: 67)

#### 4.3.8. Hüküm Değişikliklerinden Kaynaklanan Değişiklikler:

“Rabelais’nin şu üçüncü kitabının tesiri pek çok oldu. Nasıl olmasın ki muharrir diğer iki kitabını latifeler tuhaflıklarla mümtezic, **hafif muahezelerle** imla eylediği hâlde bu kitabında dinin en mühim meselelerini şiddetle muahezeye cüret ediyordu!” (FENT, 1885: 81)

“Rabelais’nin şu üçüncü kitabının tesiri pek çok oldu. Nasıl olmasın ki muharrir diğer iki kitabını latifeler tuhaflıklarla mümtezic, **muahazelerle** imla eylediği hâlde bu kitabında dinin en mühim meselelerini şiddetle muahezeye cüret ediyordu!” (TEGFE, 1913: 42-43)

“Şairin başlıca **meşguliyeti** lisanı tecdîd ve tanzîm olduğundan “Müceddid-i Lisan” namını almıştır.” (FENT, 1885: 39)

“Şairin başlıca **emeli**, lisanı tecdîd ve tanzîm olduğundan “Müceddid-i Lisan” namını almıştır.” (TEGFE, 1913: 98)

#### 4.3.9. Siyasî Hayattan Kaynaklanan Değişiklikler:

Yazarın, II. Abdülhamid döneminde hiç kullanmadığı “müstebid” kelimesini II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra –artık kullanılmasında bir sakınca olmadığı için- ikinci kitabında bu kelimeyi iki defa kullandığı görülür.

“Kuvvet ve kudretinden **gaddarane** istifade ederek mesail-i mezhebiye ve siyasyede re’y ve fikrini mutlaka kabul ettirirdi.” (FENT, 1885: 53)

“Kuvvet ve kudretinden **müstebidane** istifade ederek mesail-i mezhebiye ve siyasyede re’y ve fikrini mutlaka kabul ettirirdi.” (TEGFE, 1913: 62)

“Altı kitaptan mürekkep olan *Cumhuriyet* nam eserinde **hükûmet-i cebriye** ile milletin hakimiyeti esasına müstenid olan hükûmet-i müfritenin aleyhte kıyam ve kavânîne merbut olmak üzere hükûmet-i meşrutayı iltizam eder.” (FENT, 1885: 62)

“Altı kitaptan ibaret olan *Cumhuriyet* nam eserinde **hükûmet-i müstebide** ile milletin hakimiyeti esasına müstenid olan hükûmet-i müfritenin aleyhine kıyam ve kavanîne merbut olmak üzere hükûmet-i meşrutayı mutedileyi iltizam eder.” (TEGFE, 1913: 116-117)

#### 4.3.10. Öznel Davranma Endişesinden Kaynaklanan Değişiklikler:

Halit Ziya, özellikle ilk kitabında yer alan öznel yorumlarını ikinci kitabında çıkarmıştır.

“Ulviyet-i fikriyeyi ulviyet-i tabiyyeden ayırmak istemeyen, ve daire-i edeb dahilinde arz-ı cemal etmeyen letafeti takdir eylemeyenler Rabelais’yi birinci dereceden uzak bulunduracak pek çok kusurlar bulurlar.” (FENT, 1885: 84)

“Ahlâkiyun pek çok kusurlar bulurlar.” (TEGFE, 1913: 47)

“Tabiat-ı beşeriyei esas-ı muayene ittihaz eden efkâr-ı müdekkikane ashabı bir kaide-i esasiye iltizam ederler ki teferruat-ı mesele, berahin-i hususiye kabilinden o esasın etrafında tecemmu eder. Bu suretle şerh ve tafsil olunan mesailin ekserisi bir bedihiyet-i fenniyyeye maliktir ki inzâr-ı hakikat-binanı ikna eder; teferruat-ı meselenin intizam ve insicamı, berahinin münasebatı, netayice intikal edilerek meselenin heyet-i umumiyesi zahir olur.

Montaigne; her ne kadar böyle âlimane bir tertip ittihaz eylememişse de yine; hukemanın bir nam-ı muayyen malik olanlarındandır.” (FENT, 1885: 72)

“Ne biliyorum?” ise şüphenin şüphesidir. Kuvve-i muhakeme yine kuvve-i muhakeme iptal edilmiş oluyor: Ne garip hâl!” (FENT, 1885: 75)

“Ne biliyorum?” ise şüphenin şüphesidir.” (TEGFE, 1913: 75)

“Şüphe iyi yayılmış bir baş için yumuşak bir yastıktır.” Hayal! İtikat tabiat-ı beşeriye için bir ihtiyac-ı şediddir. İtikat insanda mevcut olan fezâilin menba-ı aslîsidir. İtikat ruhun en muktedir müşevvik faziletidir. İnsanlar en alî namlarını itikat sayesinde kesbederler. Şehitleri, kahramanları, âlem-i insaniyetin muhyîlerini itikad ve iman husule getirmiştir. Montaigne diyebilir ki: Zalimleri, ikinci Philippe’leri, Calvin’leri, Jean Clément’leri ve saireyi husule getiren de itikat ve imandır. Evet; lakin insanların vicdanı bu iki kısmı temyiz eder. Âlem-i insaniyetin muhyîlerini, muharriplerinden, bir niyet-i hayr-ı hevahaneye sâ’î olanları, bir fikr-i mefsedetkâraneye hadim olanlardan tefrik eder. Adalet, hamiyet, merhamet, hakkaniyet gibi mehasine hadim olanlara müteşekkik; bir fikr-i hodbini tervîc için irtikab-ı mezâlim edenleri mütelaindir. Reybiyun’un fikirleri gibi bu mehasin birtakım vahi kelimelerden ibaret değildir. Onlar telaffuz olundukça her asırda, her kalpte bir aks-i sadaya mazhar



oldu; nice saltanatları, nice kuvvetleri imha eden zaman bu kelimatı âlem-i insaniyetten kaldıramadı. Hakkaniyetin hasımları olan zalimlerin bile dudakları üzerinde bu kelimeler bulunur; zulümlerini adalet namına icra ederler.

İnsanın, o sefil ve zayıf mahlûkun; tabiatın esrar-ı umumiyesine vakıf olamayacağı, kendisi için pek çok mesâilin sehab-ı şübühât ile mestur olduğu kabul edilir; lakin bir şeyi vardır ki onun vücudundan şüphe olunamaz; vicdan! ” (FENT, 1885: 75-76)

“Şüphe iyi yapılmış bir baş için yumuşak bir yastıktır.” Memduhiyet ile mezmumiyeti tefrik etmemek dünyada iyi kötü hiçbir şey mevcut olmadığını iddia etmek gibi büyük bir kusurdan kat’-ı [nazar] Montaigne yukarıda denildiği gibi mutedil bir reybi, müdekkik bir hakîm olduğu için mensup olduğu hükema beyninde şayan-ı ihtiram olanlardandır.” (TEGFE, 1913: 75)

Örneklerde görüldüğü gibi Halit Ziya ilk kitabındaki söylemlerinde oldukça öznel ve abartılı ifadeler kullanmıştır. Sözelimi, ilk örnekteki uzun ibare, ikinci kitapta bu sebepten dolayı “Ahlâkiyun” kelimesiyle karşılanmıştır. Özellikle sonuncusu abartılı anlatımın sadeleştirilmesi açısından çok önemli bir örnektir.

#### 4.4. HALİT ZİYA’NIN KAYNAKLARI

Divan edebiyatına bir tepki olarak ortaya çıkan Tanzimat edebiyatıyla batılı edebiyatlara yönelişimiz özellikle de Fransız edebiyatıyla kurulan toplumsal faydacı ilişkiler Recaîzade Ekrem, Abdülhak Hamit, Nabizade Nazım gibi yazarlarla hızlı bir değişim sürecine girer. Sosyal faydanın ifade aracı gazeteler ve nesir de bu değişimin merkezinde yer alır.

Servet-i Fünun nesliyle batılı yazarlardan ve eserlerden faydalanma radikal bir değişime girer. *Servet-i Fünun* dergisi etrafında toplanan Tefik Fikret, Cenap Şahabettin, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Halit Ziya gibi genç kalemlerin bir önceki nesilden devraldıkları batılı kaynakları inceleme görevi çeşitli dergilerde yazdıkları makalelerle yoğunlaşarak zirveye çıkar. Osmanlılık itibarının Batı karşısında gittikçe güç kaybettiği bu dönemde Abdülhamit’in batılaşma karşısındaki katı tutumu ve basına uyguladığı sansür, bu genç kalemlerin Fransız kültürünü sahiplenmelerine

hatta bazılarının batılılaşma yolunda daha da keskin tavır almalarına sebep olmuştur. Bu konuda Halit Ziya kesin tavrını sergileyenlerdendir:

“Şark? Pekâlâ, belki pek zengin bir mazi!.. Fakat istikbal garbındır.” (Uşaklıgil, 2014a: 666)

Peki kimleri okur, kimleri yazar “Yeni”, “Edebiyat-ı Cedid” kalemleri? Elbette Tanzimat ustalarından tanıdıkları Boileau, Sainte-Beuve, Voltaire’le yola çıkarlar. Tıpkı üstatlarından öğrendikleri gibi Fransız edebiyatındakine benzer bir “ekol” olabilmenin ön koşuludur, Fransız edebiyatına damgasını vuran bu sanatçıları okumak ve çağdaşlarını yakından takip etmek. Boileau ve Sainte-Beuve’ün düşüncelerinden faydalanırlar, eserlerini daha büyük bir dikkatle inceleyerek uzun makaleler yazarlar. Edebî akımları ve eleştiriyi süzgeçten geçirircesine irdeleyen bu gençler, eserin ve sanatçının konumunda büyük bir değişikliğe yol açarak “Yeni” vasfına hak kazanırlar.

Özellikle tenkit sahasında yaptıkları çalışmaları dikkate değer olan Servet-i Fünun yazarları Fransız tenkitçilerinden, edebiyat tarihçilerinden beslenirler. Bu isimler arasında hem Academie Française üyeleri hem de Sorbonne’da, Collège de France’da kürsü sahibi edebiyat tarihçileri ve profesörlerin yer aldığı görülmektedir. Désiré Nisard, Villemain, Jules Lemaitre, Anatole France, Bruntière, Émile Faguet, Paul du Jardin ve Hippolyte Taine bu yazarlardan bazılarıdır.

Servet-i Fünun yazarlarından Batı tenkit tarihini inceleyenler arasında Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit ve Ahmet Şuayb’ın adlarını zikreden Bilge Ercilasun, yazarların çalışmalarını kendi çağdaşları olan tenkitçilerden en çok Hippolyte Taine’e ayırdıklarını teslim eder. Edebî akımlar üzerinde çalışmalar yapanlar arasında ise Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit ve Halit Ziya’nın olduğunu belirtir. (Ercilasun, 2012: 82, 161)

Batılı kaynaklardan zengin şekilde faydalanmalarının sınırını Cenap Şehabettin şu şekilde ifade eder:

“Bizim için edebiyat-ı Osmaniye mürettep divanlardan... Edebiyat-ı Garbiye romantiklerle klasiklerden ibaret değildi; biz Goncourt Biraderlerin, Rosny’lerin, Bourget’lerin âsârını gözden

geçirdik: Felsefe için Jean Jacques Rousseau'nun makalat-ı merdüm-girizanesinden, Voltaire'in nazariyat-ı mütehekkimanesinden, Pascal'ın efkâr-ı muzlîmanesinden başka şeyler oldu; Alman, İngiliz, İspanyol, İtalyan, Rus, İsveç edebiyatları hakkında cüzî küllî bir fikrimiz vardır.” (Tarakçı, 1986: 125)

Cenap Şahabettin'in döneminde Fransız edebiyatı dışındaki diğer Batı edebiyatlarının da merak unsuru olduğunu vurgulaması da ayrıca ilginçtir, ne ki dünya edebiyatları hakkında en çok kalem oynatan isim “edebiyat tarihleriyle” şüphesiz Halit Ziya'dır.

Halit Ziya, İstanbul'a giderken Fransa'nın meşhur yazar ve şairlerinden oluşan *Fransız edebiyatı Numune ve Tarihi*'ni yazmaya karar vererek bavuluna zamanın meşhur edebiyat tarihlerini yazmış olan Paul Albert, Désiré Nisard, Édouard Mennechet, Sainte-Beuve ve Gustave Vapereau gibi yazarların kitaplarını da koyduğunu söyler: “Çoğunun ancak sayfalarını karıştırmaya vakit bulduğu bu kitapların bütününden istifade ederek büyük bir eser” meydana getirmek istediğini söyler. Yazarın eseriyle döneminde edebiyat tarihleri yazan başka sanatçıların eserleri karşılaştırıldığında Halit Ziya'nın saydığı kaynakların başında XIX. yüzyılda Dictionnaire Universel Des Contemporains (*Çağdaş Evrensel Sözlük*) ve Dictionnaire Universel Des Littératures (*Evrensel Edebiyat Sözlüğü*) çalışmalarıyla bilinen ansiklopedist yazar Louis Gustave Vapereau'nun geldiği görülmektedir.

Yayınçı Louis Hachette'in 1855'te Louis Gabriel Michaud tarafından yayınlanan *Biographie Universelle Ancienne et Moderne* isimli eserini güncellemek isteğini Gustave Vapereau ile paylaşması üzerine Vapereau tarafından hazırlanan *Çağdaş Evrensel Sözlük* ve özellikle *Evrensel Edebiyat Sözlüğü* Halit Ziya'ya hazırlayacağı edebiyat tarihlerinde başlıca kaynak olmuştur. Hem çağdaşlarını hem de klasik yazarları ve eserlerini geniş bir perspektifle ele alan bu çalışmalar, Halit Ziya'ya eserini oluşturacak yöntem konusunda da yardımcı olmuştur.

Halit Ziya'nın eserine dahil ettiği yazarlar hakkında verilen bilgilerle Fransız edebiyatının başlangıcından XVII. asra kadar olan Vapereau'nun değerlendirmeleri arasında benzerliklerin görülmesi bu iddiamızda haklı olduğumuzu kanıtlar niteliktedir. Bu duruma açıklık getirebilmek için Halit Ziya'nın ikinci kitabında kurguladığı üç dönemden Ortaçağ, Rönesans ve XVII. yüzyıllardan seçtiğimiz

metinlerden bazılarını incelemenin faydalı olacağı kanısındayız. Burada Halit Ziya'nın ele aldığı yazarların doğum ve ölüm tarihleri ve yerleri gibi hemen her kaynakta ortak kullanılan ifadeler arasındaki benzerlikleri göz ardı ederek Halit Ziya'nın kendi yorumladığı ve alıntılardığı bölümler üzerinde duracağız:

“Fransız edebiyatı XI. asrın evahirinden, yani Gaule kıtasında “feodalite [derebeylik] hayat-ı içtimaîsinin evân-ı teşekkülünden daha evvel çıkmaz...” (Uşaklıgil, 1913: 6)

“La littérature française ne remonte pas au delà de la fin du XI. siècle, c'est-à-dire de la constitution de la société féodale dans la Gaule.” (Vapereau, 1876: 826)

Halit Ziya'nın kitabında Birinci Devre “Ezmine-i Mutavassıta” başlığı altında geçen bu ilk cümle ile Vapereau'nun “Française (Littérature)” maddesinin içinde üç ana başlık altında incelediği Fransız edebiyatının ilk dönemi olan “Première période-Moyenâge (Birinci Dönem-Ortaçağ)” başlığı ile verilen ilk cümle arasındaki ilişki hemen dikkati çeker:

Halit Ziya'nın Fransız dilinin ve Fransızlık düşüncesinin oluşumunda Seltlerin, Romanların ve Alman kavmi olan Cermenlerin etkilerine değindiği aşağıdaki paragrafta Vapereau'nun da Fransız kavminin ve fikrinin oluşumunu “asrın başlangıcından itibaren geniş kaynaklarda ulaştıkları, okudukları Celt, Roman ve Cermen topluluklarına” bağladığı görülür:

“Akvâm ve ümemin teşkilat-ı irkiye, lisaniye ve fikriyesinde tahariyi esbab ve müessirâtı bir vazife-i mahsusayla fenn-i cedîd-i tarih Fransızlığın teşekkülât-ı fikriye ve içtimaîyesi menabiine de çıkmak isteyerek bunun bazen Selt ve Roman bazen de Cermen akvâmının tesiratında aramak istemiştir.” (Uşaklıgil, 1913: 6)

“Depuis le commencement de notre siècle, si avide de remonter aux sources, nous avons vu, suivant les écoles, nous dirions volontiers suivant les modes, attribuer ou retirer tour à tour la principale part d'influence sur notre développement moral et intellectuel aux Celtes, aux Romains et aux Germains.” (Vapereau, 1876: 826)

Halit Ziya'nın VII. yüzyılda Latin şiirinin yeniden ele alınıp işlenmesi konusunda çalışmaların sürdüğü Fortunat, Poitiers, Sainte Radegonde Manastırı ve Charlemagne'nin sarayında faaliyetlerine devam eden Alcuin Okulu'na değindiği şu paragraf Vapereau ile aynı kurumları değerlendirmesi bakımından önemlidir:

“VII. asırda “Fortunat”, “Poitiers”de papalık makamında yahut “Sainte Radegonde” Manastırı’nda Latin şiirine taze bir şa’şaa vermeye çalışmıştır ki “Alcuin” mektebi de Charlemagne’ın sarayında yine Latin şiirine yeniden tezehhürüne hedef-i mesai ediyorlardı.” (Uşaklıgil, 1913: 7)

“Au VII<sup>e</sup>, siècle, Fortunat, sur son siège de Poitiers, ou dans le couvent de sainte Radegonde, rend un certain éclat à la poésie latine, que l’école d’Alcuin s’efforcera de faire refleurir encore une fois dans le palais même de Charlemagne...” (Vapereau, 1876: 826)

Vapereau’nun X. yüzyılda Fransız şiirinin ilk örnekleri arasında sayılan *cantilène* türüne ait Sainte-Eulalie adlı kahramanlık şarkılarını Fransız şiirinin taslakları olarak nitelemesiyle Halit Ziya’nın aynı eseri Fransız millî edebiyatının taslaklarından biri olarak nitelemesi ayrıca ilginçtir.

“X. asırda birtakım elhan-ı kahramananeye tesadüf olunur ve bunlar daha ziyade “Cantilène” nevine mensup olup bir eda-yı asilane ve vakuraneye maliktir. Sainte Eulalie neşidesi bunların bir misalidir, fakat bunların gerek asıl lisanı olan Romence’de şeklinde, gerek o zamanın henüz teşekkül etmiş addedilmeyen Fransızca’ya tercümesine asıl edebiyat-ı milliyenin bir numunesi nazarıyla bakılamaz.” (Uşaklıgil, 1913: 8)

“Il en est de même des premières poésies franques, consistant surtout en cantilènes héroïques d’où sortiront plus tard de vastes poèmes....mais au X<sup>e</sup>, siècle encore, les cantilènes n’appartiennent réellement à notre histoire littéraire qu’autant qu’elles ont affecté, comme celle de Sainte-Eulalie, soit dans l’original, soit dans une traduction, la forme romane, cette première ébauche du français.” (Vapereau, 1876: 826)

Vapereau ile Halit Ziya, Fransız edebiyatının ilk örneklerini XII. yüzyılda bulurlar. Vapereau bu örneklerde Fransız edebiyatını Romen dili içinde “filizlenme” olarak vasıflandırırken Halit Ziya’da bu örneklerde “Romen tarzının ve ruhunun” hâlâ devam etmesi şeklinde belirler:

“Edebiyat-ı milliye numunelerini asıl XII. asırda buluruz. Bunlardan Romen şekil ve ruhu tamamen zail olmuş değildir.” (Uşaklıgil, 1913: 8)

“Au XII<sup>e</sup> siècle, nous trouvons enfin la littérature française, moins française encore peut-être que romane, en pleine floraison.” (Vapereau, 1876: 826)

“XII. asrın bu mahsulat-ı şiiriyesinde hükümrân olan nev-mahsul “chanson de geste” tabir ettikleri epopéedir.” (Uşaklıgil, 1913: 9)

“Un genre noble par excellence, l'épopée, sous le nom de chansons de geste, y domine et s'y épanouit...” (Vapereau, 1876: 826)

Yukarıda görüldüğü gibi her iki yazar “chanson de geste”i “epopée” olarak değerlendirir. Bundan sonraki bölümde Vapereau chanson de geste’ten bahsetmeye “Bunlar...” diyerek devam eder. Ancak Halit Ziya chanson de geste’in epope olduğundan bahsettikten sonra Fransız edebiyatının “kable’t-tarihi” saydığı Tours, Frédégaire, Éginard ve Abbon’dan bahseder. Sonra büyük bir hata yapar ve sanki bu şairlerden bahsediyormuş gibi sonraki paragrafa “Bunlar...” diyerek geçer. Halbuki bu cümlede bahsettiği şairler değil, epopenin tanımıdır:

“Bunlar evza-ı mahsusa terdifîyle tegannî edilen eş’âr-ı cengaverane ve neşaid-i kahramananeden ibaretti.” (Uşaklıgil, 1913: 11)

“...il y compte des oeuvres par groupes ou par cycles, répondant à des évolutions de légendes et à des familles de héros.” (Vapereau, 1876: 826)

Halit Ziya’nın Fransız şiirinin en eski örneği olarak nitelendirdiği *Chanson de Roland*’ı Antik Yunan’ın *İlyada* destanına benzetmesiyle, Vapereau’nun aynı ürün için aynı benzetmede bulunduğunu gördüğümüz bu cümle, Halit Ziya’nın “Ve *Illiad*e nasıl bir zeyl-i tabîi olamadan *Odyssée* tevellüd etmemiş ise aynıyla Fransa’da da *Chanson de la Roland*’ın birçok mevlûdatı zuhura geldi” sözleriyle devam eder. (Uşaklıgil, 1913: 12)

“Bunların arasında Fransız şiir-i kadîminin bir numune-i ekmeli doğrudan doğruya Fransız tarihinin mahsulü olmak üzere *Carolingiens* Devri’ne “siècle”ne ait *Chanson de Roland* şayan-ı tezkârdır. Bu aynıyla Yunan-ı kadîmin *Illiad*e nevinden bir kasîde yahut aynı silsile-i efsanenin aksam-ı muhtelifesini hâkî kasaid-i müteaddiden müteşekkîl bir mecmuasıdır.” (Uşaklıgil, 1913: 11)

“Cette antique poésie nationale, sortie de notre histoire même, a son premier type, et le plus parfait, dans la *Chanson de Roland*, cette sorte d'*Illiad*e du cycle carlovingien, qui aura tant d'*Odyssées* dans les romans d'aventures.” (Vapereau, 1876: 826)

Aşağıdaki iki ifadeye bakarak Halit Ziya'nın da Vapereau gibi Charlemagne'ın döneminde önemli bir figür olduğunu düşündüğünü açıkça söyleyebiliriz.

“Bütün bu kendi hayatını yaşamaya başlayan genç Fransa tarihinin ilk neşaid ve hikâyat-ı cenk ve zaferi önünde, Charlemagne'ın şaşaa-ı siması dolaşır. Bu efsanelerin hakiki veya muhayyel, in'ikasatı dalgalanırdı.” (Uşaklıgil, 1913: 12)

“La grande figure de Charlemagne plane sur cette primitive époque et communique à tous les personnages, imaginaires ou réels, de sa légende quelque chose de son héroïque grandeur.” (Vapereau, 1876: 826)

Halit Ziya'nın yazarları belli olmayan *Chanson de geste* destanlarını gruplamasıyla Vapereau'nun anonim olduğunu belirttiği sözü edilen destanları sınıflandırmasının aynılığı hemen dikkati çekmektedir. Bu sınıflandırma genel bir bilgi gibi görülmekle beraber, diğer Fransız edebiyatı tarihlerinde yaptığımız taramada böyle bir sınıflandırmaya rastlanmamıştır.

“Bidayet-i zuhurunda bu neşaidin nâzımları mechulü'l-hüviyyedir. Binaenaleyh bunları sahipleri itibarıyla telfik mümkün olamaz. Zaten bu kabilden eş'âr-ı ibtidaiye için daha doğru bir tarz-ı taksim olmak üzere ait oldukları zamanı ve taalluk eyledikleri esası nazar-ı itibara almak muvafıktır. Bu suretle en müstahsen bir tarz-ı telfik olarak “Chanson de geste”leri beş desteye tefrik ederler.

Carolingiens, “Arthur” yahut “Table Ronde”, “Ezmine-i kadime”, “Ehl-i Salib”, “Vilâyat – Provençale” desteleridir.” (Uşaklıgil, 1913: 13)

“A l'origine les chansons de geste sont anonymes, et c'est sous le titre même de chacune d'elles, et non sous le nom d'un auteur inconnu ou incertain, que le plus souvent nous avons dû donner l'analyse des oeuvres si nombreuses que résument cinq cycles principaux:

Le cycle carlovingien, le cycle d'Artus ou de la Table ronde, le cycle de l'antiquité, le cycle de la croisade et le cycle provincial.” (Vapereau, 1876: 827)

Vapereau'nun anonim destanlara örnek olarak XIII. yüzyıla ait *Chrestien de Troyes* ve *d'Adam de Brabant* veya *Adenez le Roi* olarak bilinen iki destana işaret ettiği görülürken Halit Ziya'nın neredeyse tüm yazı boyunca paralel gittiği

Vapereau'nun **bu örneklerini almayarak** yine kendisini zor durumda bıraktığına inandığımız bir cümleyle devam eder:

“Bu iki nev’in misali olunmaya bir mişvar-ı dilaverane ile beraber bir renk ve bû ve haşyetle meşbu olan *La Croisade des Albigeois* nam kasideye işaret edebiliriz.” (Uşaklıgil, 1913: 13)

“Aux poèmes légendaires s'ajoute même la chronique rimée des faits contemporains, et elle garde le top épique, quand un grand intérêt, comme celui de la foi, est en cause. Tel est ce fameux poème de la Croisade des Albigeois” (Vapereau, 1876: 827)

Halit Ziya'nın Vapereau'nun yukarıda belirttiğimiz destanlarını almaması “bu iki nev’in” ifadesini anlamsız kıldığı görülür; ancak Halit Ziya Vapereau'nun son örneği olan *La Croisade des Albigeois* adlı esere işaret ettiğini görmekteyiz.

Vapereau'nun şiirin epopée'den farklı bir boyuta geçişini anlattığı bu paragraf ile Halit Ziya'nın şiirin gelişimiyle ilgili çizdiği tablo birbirleriyle örtüşmektedir.

“Gittikçe erbab-ı nazmın cevalan ettikleri zeminler tenevvü' eder. Menakıb-ı milliye, rivayat-ı cengaverane tekrar olunurken kuvve-i hayaliye daha yüksek tabakaya, daha yeni afaka çıkıp dolaşacak kanatlar bulur. Ve şu sadece bir hikâye olarak kalmaz. Efsanelerle meşgul olurken hayat-ı hakikiye-i beşeriyeden de tegaddiye başlar. Ve bittabi yavaş yavaş hayat-ı âşıkane bir mevki tutar, bu suretle kasaid-i kahramananenin revîş-i cihangiranesine bir eda-yı sevda-perverane gelir.

Şiirin bu tahavvülü XII. asırdan başlayarak XV. asra kadar imtidad eden safahat-ı münderice-i inkılabiye neticesiyle hâsıl olur.” (Uşaklıgil, 1913: 13-14)

“Par la multiplicité des sujets, par la part de plus en plus grande faite à l'imagination individuelle dans les légendes nationales, par le rôle nouveau donné aux sentiments humains, notamment à l'amour, la chanson de geste perd peu à peu son grand caractère épique et tourne au roman mais le roman reste toujours poème, il est la forme littéraire de l'histoire et la représentation mobile de la mobilité des mœurs contemporaines. De là la grande distance qui sépare les divers produits des cycles épiques du XII<sup>e</sup> au XV<sup>e</sup> siècle.” (Vapereau, 1876: 827)

Buradan itibaren Vapereau şiirin gelişimini anlatmaya devam eder; ancak Halit Ziya, burada Fransız edebiyatının başlangıç noktasının XI. ve XII. yüzyıllar olduğunu söyleyerek tekrar Fransız lehçelerine değinir. Dönemde bu türünleri icra



eden iki topluluğun -Troubadourlar ve Trouvèrelere- varlığından söz eder. Vapereau *chanson*ların çeşitleri için *virelai*, *rondeau* ve *ballade*'ı örnek alırken Halit Ziya çeşitleri artırır: *Chanson*, *sirvente*, *sérénade*, *ballade*, *aubade*, *sixtine* ve *complainte*. Ardından yazar bu türlerin önce açıklamalarına sonrasında ise bunların örneklerine yer verir: *Gérard de Roussillon*, *Fierabras*, *Geoffroy et Brunissende*, *Lancelot du Lac*, *le Roman de Flamenca*.

Bu değişiklikte Halit Ziya'nın başka bir kaynaktan yararlandığını düşünmek istesek bile Vapereau'nun aynı eserinin "Provençale (Littérature)" kısmına göz attığımızda görülen benzerlik bize bu düşüncemizde yanıldığımızı göstermiştir:

"...Eş'âr-ı mezkûrenin birtakımı:

*Chanson*, *sirvente*, *sérénade*, *ballade*, *aubade*, *sixtine*, *complainte*" (Uşaklıgil, 1913: 15)

"Les formes de leurs compositions sont nombreuses: les *chansons*, les *aubades*, les *sérénades*, les *sixtines*, les *sonts*, qui devinrent plus tard les sonnets, les *planhs* (plaintes), la *ballade*, la *danse* et la *ronde*, chants destinés à être accompagnés de danses, les *tensons*, les *sirventes*." (Vapereau, 1876: 1658)

Halit Ziya, *Roman de La Rose*'un önemini vurgularken tekrar Vapereau ile aynı çizgide yazısını sürdürür. Küçük bir detay farkı hemen dikkate çarpar. Vapereau'yu yazısının bütünü gereği *Roman de La Rose*'u, hicvin gelişiminin kazandığı boyutu betimlerken birkaç cümleyle tanımlar. Halit Ziya'nın ise *Roman de la Rose* hakkında detaylı bilgiler verdiği görülür. Bu bilgiler için yine Vapereau'nun "Rose (Roman De La)" maddesinden geniş ölçüde yararlandığını söyleyebiliriz.

"XIII. asır evasıtında Guillaume de Lorris'nin başlayıp XIV. asırda Jean De Meung'ün ikmal eylediği *Gül Romanı* nam eser ziyadesiyle kesb-i şehri eylemiştir." (Uşaklıgil, 1913: 19)

"*ROSE (ROMAN DE LA)*, composition allégorique commencée, au XIII<sup>e</sup> siècle, par Guillaumed de Lorris et achevée, au siècle suivant, par Jean de Meung." (Vapereau: 1768)

"Bu romanın Fransa tarih-i edebiyatınca pek ziyade ehemmiyeti olup, şiir, mev'ize, makale-i siyasiye gibi şeylerin tarz-ı tahririne tesir-i küllisi olmuştur." (Uşaklıgil, 1913: 19)

"Cette oeuvre a une très-grande importance dans notre histoire littéraire, et elle a exercé jusqu'à la fin du moyen âge une influence

évidente sur tous les genres de compositions: poésies, pamphlets, sermons, traités moraux ou politiques.” (Vapereau, 1876: 1768)

Halit Ziya’nın bu eserin önemine dair yorumlarıyla Vapereau’nun yorumları arasındaki benzerlik bununla da kalmaz:

“Eser-i mezkûr 22.000 beyitten mürekkep olup yalnız dört bini Guillaume de Lorris tarafından nazm edilmiş ve kitabın birinci kısmını teşkil eylemiştir. Bu kısım sırf şairane olup zarif ve safderunane bir surette yazılmıştır.” (Uşaklıgil, 1913: 19)

“Le Roman de la Rose se compose de 22,000 vers de huit syllabes, dont 4,000 seulement sont de G. de Lorris. Ils forment une première partie très tranchée, qui est purement poétique, délicate et naïve.” (Vapereau, 1876: 1768)

Görüldüğü gibi Halit Ziya, Roman de la Rose’un beyit sayısından zarif olmasına kadar ana kaynağına sadık kalmıştır. Aşağıda yazarın alıntıladığı bölüm de bunu göstermektedir.

“Şair bunda yirmi yaşında iken görmüş farzettığı bir rüyayı nakleder ki şudur: Bir çemenzârda bir gonca-i dîlfirîb müsadif-i nazarı olur ve her ne kadar koparmak isterse de muvaffak olamaz. Bu gül bin türlü mezahimden sonra nâil-i visali olduğu bir kızı muhturdur.

Tehlike, ismet, iftira, mahcubiyet, haset, havf, hisset gibi müşahhasat-ı küllü müdafaa ve âşığı takarrübden men ederler.

Batâlet; huzuzat bahçesinin kapısını açar ve şair zinet-i bîkr ile müzeyyen ezhar-ı ismet karşısında mebhut ve hayran kalır.

Bahçenin bir tarafında; serbestî, şebab, şetaret gibi hademesiyle (aşk)a tesadüf eder. (Aşk) kendisine istihsal-i saadet için âşkın suret-i hareketine dair pek güzel bir nasihat verir: Âşık ahlâk-ı hasiseden müteberrî, mezemmetten müctenip olmalıdır ve daima şâtır bulunmalıdır.” (Uşaklıgil, 1913: 19-20)

“Le poëte raconte un songe qu'il eut dans la vingtième année de son âge. Il voit dans un verger une rose qu'il lui est interdit de cueillir. Cette rosé est la femme aimée que l'on ne peut obtenir qu'après mille épreuves.

Vingt abstractions personnifiées, telles que Danger (résistance), Dame Chasteté, Male Bouche (Médiance), Honte, Jalousie, Peur, Avarice, défendent la fleur.

C'est dame Oiseuse (Oisiveté) qui lui ouvre le jardin de Déduit (Plaisir) où il demeure extasié devant des rosiers chargés de roses, emblèmes de ta beauté virgine.

Il trouve là Amour avec tout son cortège, Joliveté, Courtoisie, Franchise, Jeunesse. ....L'amant se gardera de sentiments bas, il ne sera pas médisant; il sera gracieux, courtois; il ne prononcera pas de paroles inconvenantes.” (Vapereau, 1876: 1768)

“Guillaume de Lorris’nin kitabı bir nev’i *Kanun-ı Aşk*’tır.” (Uşaklıgil, 1913: 20)

“Le poëme de Guillaume de Lorris était une sorte d'Art d'aimer.” (Vapereau, 1876: 1768)

Yukarıdaki cümlede görüldüğü gibi Vapereau’nun “aşk sanatı” olarak vasıflandırdığı Guillaume Lorris’nin kitabını Halit Ziya “aşk yasası” olarak betimler.

Bu bölümde Vapereau’nun eserinde *Roman de la Rose*’dan örnek beyitler verilmiştir. Halit Ziya’nın kitabının pek çok sayfasını ayırdığı bu eserden metin örneklerini görememiş olmak bizi şaşırtmakla beraber, yazarın birinci kitabı için *Kırk Yıl*’da söylediği, yayımcının birçok eser örneğini çıkardığından yakındığı durumlardan birinin bu olabileceğini düşünüyoruz. Zira bu beyitlerden sonra yer alan cümleler Halit Ziya’nın cümleleriyle örtüşmeye devam eder.

“Şair manzumesini bir şikâyet-i âşıkane ile ikmal etmiş ise de Jean de Meung on sekiz bin beyit daha ilave ederek kısım-ı evvelin zerafetine tamamen zıt, şiddetle memlu bir kısım-ı sani ve kanun-ı aşka mukabil bir aşk kamus-ı fennîsi vücuda getirmiştir.” (Uşaklıgil, 1913: 20)

“Jean de Meung, s'emparant du cadre de la composition, pour y ajouter 18 000 vers, substitua à la délicatesse et à l'élégance première une érudition confuse, une verve brutale et cynique. Il en a fait à la fois une encyclopédie du temps et une satire perpétuelle.” (Vapereau, 1876: 1768)

“Mumaileyh bu kısımda Virginia, Agrippina, Néron, Hecuba, Gracchus gibi tarihin eşhas-ı kadîmesinin vefatlarını nakl ile Socrates, Heraclitus, Diogènes gibi meşâhîr-i hükemanın fikirlerini uzun uzadıya tafsil eder.” (Uşaklıgil, 1913: 20)

“Jean de Meung entremêle ses dissertations d'invectives contre les nobles et le clergé. Il raconte la mort de Virginie, les aventures d'Agrippine, de Néron, d'Hécube et de Crésus. Il cite Socrate, Héraclite, Diogène.” (Vapereau, 1876: 1768)

Halit Ziya, Vapereau'dan alıntılardığı bu bölümde Jean de Meung'ün tarihte önemli bir yer tutan Antik Yunan soyluları ve ruhban sınıfına dair denemelerinin bolluğuna temas eder ve Meung'ün yazı hayatındaki cesur sayılan denemelerini Vapereau ile aynı şekilde ifade eder:

“Kitabında; tarih-i tabii, heyet ve hikmet-i tabiiyedeki maharetini gösterir ve XIV. asır şuarası için cüretkarane addedilebilen bazı efkâr-ı siyasiye irad eder.” (Uşaklıgil, 1913: 20)

“Il fait montre de son savoir en astronomie, en histoire naturelle, en physique. Il émet aussi des opinions politiques hardies pour un poëte du XVe siècle.” (Vapereau, 1876: 1768)

“Bu kitap evvel emirde tenkit olunmadıysa da ileride Christine de Pisan ve Jean Gerson tarafından pek çok itirazlara hedef olmuştur. Mahaza muterizler, şairin fesahat ve belagatini teslime mecbur olmuşlardır.” (Uşaklıgil, 1913: 20-21)

“Le Roman de la Rose, qui ne trouva pas de critiques avant le XV<sup>e</sup> siècle, fut alors vivement attaque par Christine de Pisan et Jean Gerson.” (Vapereau, 1876: 1768)

Yukardaki son iki örnekte görüldüğü üzere Vapereau, *Roman de la Rose*'un XV. yüzyıla kadar eleştirilmediğini eserin eleştirisinin Christine de Pisan ve Jean Gerson tarafından yapıldığını vurgular. Halit Ziya'nın da aynı noktaya temas ettiği görülmektedir. Ancak Vapereau'nun bu eleştirilerlerden alıntılar yaparak eserin kimler tarafından yeniden yayımlandığını belirttiği kısımların Halit Ziya tarafından “Mahaza muterizler, şairin fesahat ve belagatini teslime mecbur olmuşlardır” şeklinde özetlenerek bu esere son verildiğini görmekteyiz.

Halit Ziya'nın bu bölümden sonra yazarları anlatmaya devam ettiği görülmektedir. XIII. yüzyılın, Ortaçağın en gösterişli dönemi olduğunu kabul ederek yazısını sürdüren yazarın ele aldığı birçok yazarın yaşam öyküsünü anlatarak birkaç cümle ile sanatçıların sanat gücüne değinip eserlerinden önemli bulduklarını okuyucuyla paylaşmıştır.

Halit Ziya “Devr-i Teceddüt” başlığını verdiği kitabının ikinci bölümünde de yer yer Vapereau'nun “Française (Littérature)” maddesinden faydalanır. Söz gelimi;

“XVI. asırda azim bir mevce-i devvare şeklinde cihan-ı tahrir üzerinde cûş u hurûş eden fikr-i teceddüt ve istiklaliyet menabi-i

mühimmesinden birini bittabi Fransa'da bulmuştu." (Uşaklıgil, 1913: 32)

"*Il. Deuxieme période. Renaissance. L'esprit moderne qui se fit jour, au XVI<sup>e</sup> siècle, dans un mouvement universel d'indépendance et de rénovation, ne pouvait manquer d'avoir un de ses foyers en France.*" (Vapereau, 1876: 828)

"... Ve bu üç nev' inkılap yekdiğerine öyle mürettep ve mukayyed idi ki birinin ihmali diğerinin husul-i tamamiyetini mahkûm-ı sekte ederdi." (Uşaklıgil, 1913: 32)

"Il y trouve, comme partout, à accomplir une oeuvre religieuse, une oeuvres morale et une oeuvre littéraire; et toutes trois se tiennent et ne peuvent être séparées." (Vapereau, 1876: 828)

Halit Ziya'nın bu bölümde verdiğimiz örneklerinin birçoğunda Vapereau'nun yorumlarını sanatsal söyleyişlerle yeniden ifade ettiğini görmekteyiz.

"Akvam ve ümemin esasat-ı hayatiyesine taalluk eden bu edvar-ı inkılabiyede erbab-ı kalem birer sahib-i seyf-i cidaldır. Birer silah-endaz birer mücahittir. Bu sıralarda edebiyat ve fûnûn öyle eslihadır ki artık onları hacalat-ı sanatta mecalis-i zevk ve tarabda değil, meyadin-i cenk ve cidalde istimal etmek zamanı gelmiştir." (Uşaklıgil, 1913: 32)

"A de telles époques, les écrivains sont des hommes de combat; la poésie, la science, sont des armes que les petits esprits seuls s'amuse encore à polir et que le génie met au service de la foi et de l'idée." (Vapereau, 1876: 828)

"En büyük şiddetiyle İtalya'da fevaran eden bu hareket-i teceddüdiye İtalya'da olduğu gibi Fransa'da da mevcüdiyet-i halk için hayata bir ricat demek oldu." (Uşaklıgil, 1913: 33)

"La Renaissance est, chez nous, comme en Italie, un retour à la vie, un enivrement de jeunesse, une sorte de poussée de séve intellectuelle." (Vapereau, 1876: 828)

"Edebiyat-ı kadime takip olunacak bir üstat, vusul için çalışılacak bir numune-i sanat oldu." (Uşaklıgil, 1913: 33)

"L'antiquité retrouvée, par la généreuse émulation qu'elle excite, a exercé une influence féconde." (Vapereau, 1876: 828)

"...Eskilerin bildikleri, buldukları şeylerle yenileri bilmek, bulmak ve bilip bulmak içinde aramak vazifesi terettüb ediyor." (Uşaklıgil, 1913: 33)

“On ne se borne pas à interpréter les anciens, on s'inspire de leurs idées et de leur langage, on revient avec eux aux belles formes païennes, à leur éloquence et à leur philosophie.” (Vapereau, 1876: 828)

“Bütün erbab-ı muharririn-i kadimenin âsârı bulundu, okundu tehşiye ve tefsir edildi, tercüme ve tezyil olundu.” (Uşaklıgil, 1913: 34)

“Tous les auteurs anciens sont étudiés, commentés, traduits.” (Vapereau, 1876: 828)

“Bu hareket-i edebiye bilhassa I. François'nın zaman-ı saltanatına tesadüf eder...” (Uşaklıgil, 1913: 34)

“Ce mouvement est rattaché, pour la France, à François I<sup>er</sup> ...” (Vapereau, 1876: 828)

“Erasme” (Erazm) vücuda getirdiği teşnegî-i ilm ve irfan[ı] Fransa'da uyandıran ve memleketin amik derece-i ehemmiyetine haiz bir sima-yı müteşinası olan Guillaume Budée'nin istirhamı üzerine “Collège de France”ı tesis etti.” (Uşaklıgil, 1913: 35)

“A la sollicitation de l'Erasme français, Guillaume Budée, le Collège de France est fondé.” (Vapereau, 1876: 828)

“Burada kürsi-i tedrisi işgal eden muallimîn-i muktedirinin mesaisini tefennünde, sa'yda ve cürette münferidîn-i zamaneden olan “Estienne” biraderler, Robert ve Henry” lisana hizmetleriyle meydana çıkardıkları efkâr ile ikmal ve tetviç etmiş oldular.” (Uşaklıgil, 1913: 35)

“...les deux Estienne, Robert et Henry, grands remueurs d'idées, dans leur role de correcteurs du langage...” (Vapereau, 1876: 828)

Bu kısımda Halit Ziya, tıpkı Vapereau gibi Dolet'yi ve Rabelais'yi anlatır. Halit Ziya'nın Rabelais'yi Vapereau'dan daha geniş perspektifle ele aldığı görülür.

“Seri bir hatve ile güzâr edilen şu dört asırlık devre-i iptidaiyede kasaîd-i kahramanane ile pek az mümkün muhtelif olan diğer bir nev'-i mahsus inkişafa başlar ki tarz-ı hicvîdir.” (Uşaklıgil, 1913: 48)

“Dans cette période de quatre siècles, un genre qui paraît peu compatible avec le caractère épique, se développe plus largement qu'on ne s'y attend c'est le genre satirique...” (Vapereau, 1876: 827)

“Bu tarz, bir şekl-i kat'i almadan evvel birçok safahattan geçer. Şairlerin mühim tenkid ve tehzili daha keskin, daha müessir olmak için muhtelif tecrübelerden aşar. Bu tarzın o devre ait en mükemmel eseri *Le Roman de Renard* [Tilki'nin Hikâyesi] nam eserdir.” (Uşaklıgil, 1913: 48)

“...c'est le genre satirique; il affecte bien des formes; il a son centre, on pourrait dire sa citadelle, dans le Roman de Renard, cette oeuvre si française dans son originalité, et que toute l'Europe tend à s'approprier par l'imitation.” (Vapereau, 1876: 827)

“Hicvin diğer bir nev'i de XIII. asrın “bibles”lerinde görülür.” (Uşaklıgil, 1913: 48)

“La satire a un développement bien conforme à l'esprit de l'époque, dans les Bibles du XIII<sup>e</sup> siècle.” (Vapereau, 1876: 827)

“Guyot de Provins, Hugues de Berzy, Rutebeuf bu devrin en sanatkâr ve aynı zamanda en şiddet-perver şairleridir.” (Uşaklıgil, 1913: 48)

“Guyot de Provins, Hugues de Berzy, Rutebeuf, la manient avec aiant de naïveté que de vigueur.” (Vapereau, 1876: 827)

“Yarım asra karîb bir fasıla-yı edebiyeden sonra *Gül Hikâyesi* nam eser zuhur eder. Bir yandan da tarz-ı hicvin tenasühât-ı muhtelifeden geçmekte ber-devamdır.” (Uşaklıgil, 1913: 48-49)

“C'est dans la satire que vient se résoudre, après quarante ans d'interruption, la fameuse allégorie du Roman de la Rose; de Guillaume de Lorris à Jean de Meung, cet art d'aimer d'une philosophie ingénieuse et compliquée a tourné à la peinture brutale de la société, à l'analyse dissolvante de ses institutions.” (Vapereau, 1876: 827)

“Hele en ziyade mizaç ve mişvarına muvafık eden mehib ve enis tarzlardan biri efsanedir. Efsanelerin *Tilki Hikâyesi* nev'inden âsâr-ı mahsusaya nispeten bir mümtaziyeti vardır ki kısa, toplu, binaenaleyh şuyu' ve intişarı kolay ve tiz olmasıdır.” (Uşaklıgil, 1913: 49)

“...les fabliaux, qui ont sur les romans de Renart l'avantage d'être courts et d'une circulation plus rapide.” (Vapereau, 1876: 827)

Burada görüldüğü üzere Halit Ziya, Vapereau'nun çeşitli sayfalarından kolaj yaparak yazısını tamamlamaya çalışır. Paragraflar arasında geçişi sağlamak için yazarın metnin bütününden yola çıkarak kendi ifadeleriyle de cümleleri zenginleştirdiği ya da açıklık kazandırmaya çalıştığı fark edilir.

“Ezmine-i mutavassıtanın bir de edebiyat sahnesi vardır. Yunan-ı kadimde sanat-ı temaşa nasıl mutekadat-ı mezhebiyeden ve ayinlerden zuhura gelmiş ise Fransa'da da yine dinî meşimeden doğmuştur. Temaşa, âyin-i mezhebînin bir zeyli, sahne âdeti ibadetgâhın bir mütemmimi gibi idi. Hatta burada mucizat kelimesiyle daha ziyade sahil bir suretle tercüme edilebilecek olan Mystères ünvanı da temaşanın mebna-yı aslisini iraeve kâfidir.” (Uşaklıgil, 1913: 51)

“Le moyen âge a son théâtre, qui est né, comme l'ancien théâtre grec, de la religion et qui a fait partie du culte, comme le rappelle le nom meme de mystères donné à ses représentations.” (Vapereau, 1876: 827)

Halit Ziya'nın bazı cümlelerin çevirilerine ise sadık kaldığı görülmektedir:

“Bunlardan biri *Hz. Adem'in Kıssası* ki son asrın mekşufatındandır. XII. asra aittir.” (Uşaklıgil, 1913: 51)

“L'un d'eux, le Mystère d'Adam, récemment retrouvé, appartient au XII<sup>e</sup> siècle.” (Vapereau, 1876: 827)

Halit Ziya'nın XII. yüzyıl tiyatrosunu anlatırken verdiği örnekler yine Vapereau'nun örnekleri ile aynıdır:

“*Saint Nicolas'nın Mucizesi*, *Mecnun Bakirlerin Hikâyesi* ve bilhassa lâ-yu'ad âsâr tevlid eden *Hayat-ı Hz. İsa* bu iki nev'in başlıca numuneleridir.” (Uşaklıgil, 1913: 51)

“...mais dans des jeux et spectacles représentant les légendes chrétiennes, comme *le miracle des Vierges folles* ou *le Jeu de Saint Nicolas*, et surtout le grand et inépuisable spectacle de *la Passion de Jésus-Christ*, qui fait naître une confrérie spéciale pour le représenter.” (Vapereau, 1876: 827)

Vapereau'nun kısaca tiyatronun ortaya çıkışına değin verdiği bilgilerden sonra bakışını tekrar şiire çevirdiğini görürüz. Vapereau'nun şiirin doğuşunun Fransa'da belli bir merkezde olmayıp Fransa'nın bir ucundan diğer ucuna kadar tüm



eyaletlerinde görüldüğünü ifade etmek için çizdiği sınırların Halit Ziya için de bir çerçeve olduğunu görmekteyiz:

“Eski Fransızların, fenn-i şatır (la gaye science) tabir ettikleri şu Lorraine'den Aquitaine, Normandiya'dan Provence, Picardie'den Auvergne kıtalarına kadar münteşirdir.” (Uşaklıgil, 1913: 54)

“Nos grandes oeuvres épiques ou satiriques, nos innombrables chansons, nos jeux et mystères naissent et fleurissent dans toutes les provinces. De la Lorraine à l'Aquitaine, de la Normandie à la Provence, de la Picardie à l'Auvergne, au nord et au la Provence, de la Picardie à l'Auvergne, au nord et au sud de la Loire, se cultive «la gaye science»...” (Vapereau, 1876: 828)

Vapereau ile aynı çizgide devam ederek konularını sürdüren Halit Ziya, Trouvèreler ve Troubadourlar arasındaki mücadelelerle Oc ve Oil lisanları içinde filizlenen Fransız milli edebiyatının tüm Avrupa milletlerini etkilediğinden bahseder. Ardından Bonaventure des Périers'i anlatmaya başlar. Vapereau'nun ise eserinde Ortaçağ'ı sonlandırıp Rönesans dönemini anlatmaya başladığı görülür.

Halit Ziya, XVI. yüzyıl bölümünü Vapereau'nun “Rönesans” başlığı altında yazdıklarını kimi zaman çevirerek kimi zaman kendi ifadeleriyle yazarak tamamlar.

Yazarın, XVII. yüzyılı anlattığı son bölümde yine Vapereau'nun “III. Troisième Période. Les Temps Modernes, XVII<sup>e</sup>, XVIII<sup>e</sup> et XIX<sup>e</sup> siècles” maddesinin XVII<sup>e</sup> SIÈCLE bölümünden beslendiğini söyleyebiliriz. Bu bölümde Vapereau'nun XVII. yüzyılı şiir, tarih, tiyatro gibi farklı edebiyat türleri kapsamında ele aldığı görülür. Yazar, türlerin en çarpıcı örneklerini veren sanatçıları ve eserlerini kısaca özetler. Halit Ziya ise bu dönemin yazarlarını müstakil olarak ele alacağından dönemin genel durumunu özetler ve sanatçıları önceki dönem sanatçılarına oranla daha geniş perspektifle ele alır. Burada çalışmamız için önemli olan nokta, Halit Ziya'nın Vapereau ile aynı yazarları Vapereau'nun sıralamasını esas alarak yazmış olmasıdır. Her iki yazar metinlerine XVII. yüzyıla kısa bir giriş yaptıktan sonra “XIV. Louis Asrı” adlandırmasının uygunsuzluğuyla başlarlar. Sonra sırasıyla Balzac, Voiture, Sales, Descartes, La Rochefoucauld, Cardinale de Retz, Corneille, Racine, Molière ve Boileau'dan bahsederler. Sadece Halit Ziya, Pascal'ı anlatarak küçük bir değişikliğe gider. Yazarların yüzyılın seçkin edebî muhitlerinden Otel de Rambouillet'yi ele alıp diğer edebiyat salonlarına hiç değinmemiş olmaları da dikkat çekicidir. Vapereau, dönemin gözde yazarlarını anlatmaya La Fontaine ile son verir,

ancak metnine XVII. yüzyılın ikinci derecede öneme sahip yazarlarını anlatarak devam eder ve metnin bu akışı XVIII. ve XIX. yüzyılların anlatılmasıyla son bulur. Halit Ziya ise La Fontaine ile kitabını sonlandırır. Ancak kitabın herhangi bir sonuç bölümü ya da sona erdiğini belirten bir ifade içermemesi Halit Ziya'nın edebiyat tarihi yazmaya devam edeceği izlenimini vermektedir. Aşağıda vereceğimiz örneklerin bu durumu daha aydınlatacağı kanısındayız:

XVII. yüzyılın "XIV. Louis Asrı" olarak değerlendirilmesine her iki yazar tepkilidir. Bu çağda yetişen en saygın sanatçıların Kardinal Richlieu yönetimi zamanında olduğunda hem fıkirdirler:

"Hatta bazen müverrihlerin bî-şebih bir fikr-i temellük neticesiyle tevellüd etmiş olan XIV. Louis Asrı ünvanını kabul ve ihtiyar ile Fransa Edebiyatı'nın asr-ı zerrinini bu hükümdarın devre-i saltanatına ithaf etmeleri bir hakikat-ı tarihiyeye tercüman olmaktan ziyade, öteden beri zeban-zed olmuş bir tabire riayet arzusundan neşet eder. Zira XIV. Louis'nin makam-ı saltanatına cülus tarihidir ki XVII. asrın nıfs-ı evveli nihayetine doğrudur -bu devre-i edebiyenin mebdini teşkil etmez, devam ve teakübüne tesadüf eder-.

Asıl bu devre-i edebiyenin evsaf ve alaim-i farikasını tersim eden erbab-ı fikir ve edeb o zaman saltanata ait oldukları gibi bugün Fransa Edebiyatı'nın âsâr-ı masnua-ı edebiyesi külliyyatını teşkil eden mahsulat-ı fikriyenin gerek nazımda gerek nesirde en ziyade haiz-i ehemmiyet olanları Kardinal Richelieu'nün zaman-ı idaresine ve XIV. Louis'nin ilan-ı rüşdünden evvele aittir." (Uşaklıgil, 1913: 126-127)

"On a coutume de mettre à part, pour le considérer comme notre âge d'or littéraire, le règne de Louis XIV, sans songer que l'époque de son avènement au trône (1643) marque un mouvement qui continue et non un mouvement qui commence; que les hommes qui l'ont imprimé ou qui le dirigent, les Corneille, les Descartes, les Balzac, les Voiture, n'appartiennent pas au règne; que les grandes oeuvres de vers ou de prose inaugurant la période classique datent de l'administration de Richelieu ou des années de la minorité du grand roi que plusieurs d'entre elles et des plus éclatantes se publient en dehors des intérêts et des idées que patronne l'influence royale. Sans demander aux dates une précision peu conforme à la marche des choses de l'esprit, il faut constater, vers le premier tiers du XVII<sup>e</sup> siècle, une des plus remarquables évolutions du génie français." (Vapereau, 1876: 829)

Halit Ziya'nın kendi yorumlarını da içeren bu bölümde yazarların dile yöneldiklerini görmekteyiz:

“Lisan artık teşkilatını ikmal etmiş ve istimalat-ı resmiyesinden çıkarak kendi kendisine sahip olmuştur.” (Uşaklıgil, 1913: 127)

“La langue, devenue tout à fait maîtresse d'elle même...” (Vapereau, 1876: 829)

Bu satırların aşağıdaki Fransızca metinle tamamlandığını belirtelim. Daha önce söylediğimiz gibi Halit Ziya ilk olarak metinde adı geçen yazarların dile kazandırdıklarından söz eder, ikinci olarak da aynı sırayı koruyarak sanatçıları anlatır. Ancak François Sales'dan sonra Blaise de Pascal'ı anlatımına ekleyen Halit Ziya, dil konusunda katkılarına değindiği sanatçılar arasında edebiyatta teolojik eserleriyle ilgi çeken Fransız matematikçiye yer vermeyerek metnin bütünlüğünü bozmadan ilerlemeyi sağlamıştır. Hemen ardından Descartes'a yer veren Halit Ziya'nın bu tutumuyla filozofları bir tabloda resmetmeyi amaçladığını düşünebiliriz.

“Balzac'ın makalatında ve Voiture'ün mekatib-i alimanesinde lisan ve sanat, haşmet, suhulet kesbeder. François de Sales'da latif, safiyane ve zarifanesini muhafaza eder. Descartes'ın kaleminde tebeşşürat-ı felsefiye ve mezhebiye, münakaşat ve tetkikat-ı hikemiye için kabiliyet ve kuvvet bulur.

Bir yandan da Otel de Rambouillet'de fikr-i münkati ve zerafetin mahsulat-ı nükte-perdazane ve mazmun-tarazanesine müsait ince fikir ile süslenir.” (Uşaklıgil, 1913: 127)

“...a pris dans les dissertations de Balzac et les lettres savantes de Voiture de l'ampleur, de la souplesse, une majesté polie elle a conservé dans saint François de Sales des grâces naïves et mignardes elle suffit, avec Descartes, à l'exposition dogmatique et à la discussion des systèmes elle se façonne, à l'hôtel de Rambouillet, aux précieuses manières du bel esprit puis, tout d'un coup, animée par un grand intérêt, elle déploie toutes les ressources de la dialectique passionnée et toutes les émotions de l'éloquence dans l'admirable plaidoyerdes Provinciales.” (Vapereau, 1876: 829)

Blaise Pascal'ı anlatacağını işaret eden “Birden bire *Blaise Pascal* ile heyecanat-ı fesahat ve belagat hadd-i kusvasına ulaşır” cümlesinden sonra Vapereau'dan çevirdiği Kardinal de Retz ve La Rouchefoucauld'nun dile katkılarından söz eden Halit Ziya, “Otel de Rambouillet'yi daha yakından tanımaya çalışalım” der. Ancak ilk olarak Senyör de Balzac'ı sonra Voiture'ü anlatarak Otel de Rambouillet'ye geçer.

Halit Ziya'nın Otel de Rambouillet'nin anlatımında yine Vapereau'nun "Rambouillet" maddesini özetleyerek çevirdiğini söyleyebiliriz. Sözgelimi yazar otele devam eden siyasilerin ve bürokratların adlarını anmaz; edebiyat açısından kıymetli olan sanatkarların adlarını da saymaktan çekinmez. Molière'in iki eseriyle otelin gülünç etkisine işaret ettiği bölümler ilginçtir:

"Mudhike-nüvis-i şehîr Molière'in başlıca âsârından olan *Gülünç Zarifeler* hezeliyesi Otel de Rambouillet müdavimîne değil, onun mukallidlerine racidir.

Hatta eserin ilk sahneye vaz'ında bütün Otel de Rambouillet'nin müdavimîni hazır bulunmuşlar. Ve muharriri pek ziyade alkışlamışlardır.

Yine Molière, *Allameler* ünvanlı mudhikesinin mukaddimesinde her türlü sûr-ı infihamatı izale edecek surette beyanatta bulunmuş ve haklarında hissiyat-ı hürmet ve takdirden başka bir şey bulamadığı rical ve nisvanın maksad-ı tenkidi dairesinden hariç olduğuna teminat vermiş idi." (Uşaklıgil, 1913: 140)

"...Ce ne sont point les précieuses de l'hôtel de Rambouillet que Molière mit en scène; Ménage rapporte que tous les habitués de l'hôtel, la marquise en tête, assistèrent à la première représentation des *Précieuses ridicules*(1659), et que la pièce obtint un applaudissement général.

Molière lui-même, dans la préface des *Femmes savantes*, crut devoir s'expliquer à ce sujet, et il se défendit hautement de toute allusion injurieuse à des personnes dont il respectait le caractère et l'esprit." (Vapereau, 1876: 1695)

Buradan sonra yazarın sanatçıları ele aldığını görmekteyiz.

Halit Ziya'nın örnek metinleri ve anekdotları için yine Vapereau'dan faydalandığını söyleyebiliriz.

Halit Ziya, Malherbe'i anlatırken şairin "*Larmes de Saint Pierre*" başlığıyla yer alan şiirine Halit Ziya'nın eserlerinin her ikisinde de yer vermiş olmasının dikkate değer olduğunu düşünüyoruz. Aynı şekilde Halit Ziya'nın ilk kitabına, Malherbe'in Du Perrier adlı bir dostuna yazdığı mektup örneğini de alması da ilginçtir.

"Saint Pierre'in Gözyaşları" serlevhalı kasidesinden:

"...işte o zaman feryatları ra'd-âsâ aks-endaz olmaya ve evvelce aheste aheste cereyan eden gözyaşları, yüksek dağlardan

hücum ile hem-civar sahraları müstağrak-ı harabiyet ve bütün kainatı  
unsur-ı vahide kalb edecek kadar ibraz-ı şiddet eden seller gibi  
seyelana başladı..." (Uşaklıgil, 1913: 98-99)

"... Dans les Larmes de Saint Pierre,...:

C'est alors que ses cris en tonnerres éclatent

Ses soupirs se font vents qui les chênes combattent

Et ses pleurs qui tantôt descendaient mollement,

Ressemblent un torrent qui, des hautes montagnes,

Ravageant et noyant les voisines campagnes,

Veut que tout l'univers ne soit qu'un élément. (Vapereau,  
1876:1317)

Halit Ziya'nın Charles d'Orléans'ın "Küşâyiş-i Tabiat" başlığıyla yayımladığı  
şiiirini Vapereau bir dörtlükle sözlüğüne dahil eder. Halit Ziya'nın kaynakları  
arasında saydığı Édouard Mennechet'in aynı şiiiri "Le Renouveau" adıyla 1846  
yılında yayımladığını gözönünde bulundurduğumuzda Halit Ziya'nın tıpkı  
Mennechet'nin yaptığı gibi bir başlık altında şiiiri sunması yazarın farklı kaynakları  
taradığını doğrular niteliktedir.

### Küşâyiş-i Tabiat

Hava; bürûdet, baran, rüzgârdan müteşekkil sairesini terk ve  
latif, berrak envâr-ı şems ile telebbüs etti.

Tuyûr ve mahlûkat-ı saire lisan-ı mahsusalarıyla şu yolda  
izhar-ı meserret ediyor: Hava; bürûdet, baran, rüzgârdan müteşekkil  
sairesini terk etti.

Enhâr-ı menâbi, mücevherât-ı eşi'a-nisâr ile tezeyyün, her şey  
bir câme-i cedîd ile telebbüs ediyor: Hava, bürûdet, baran, rüzgârdan  
müteşekkil sairesini terk etti. (Uşaklıgil, 1913: 28-29)

"Le temps a laissé son manteau

De vent, de froidure et de pluie,

Et s'est vestu de broderie,

De soleil riant, cler et beau." (Vapereau, 1876: 1514)

"LE RENOUVEAU

Le Temps a laissé son manteau

De vent, de froidure et de pluie,

Et s'est vestu de brouderie,  
De soleil luisant, cler et beau.  
Il n'y a beste, ne oyseau,  
Qu'en son jargon ne chante ou crie:  
Le Temps a laissié son manteau  
De vent, de froidure et de pluye.  
Rivière, fontaine et ruisseau,  
Portent, en livrée jolie,  
Goutes d'argent, d'orfavrerie;  
Chascun s'habille de nouveau:  
Le Temps a laissié son manteau  
De vent, de froidure et de pluye.” (Mennechet, 1846: 230)

Halit Ziya'nın kitabında “Güzel Seher-hiz” adıyla yer alan Voiture'ün şiiri  
Vapereau'da da vardır:

“Güneşi semavatın ikmal-i şaşaası için bütün ölümün zerrin-i  
şuamı alarak sevgilimin pertev-i çeşmanına karşı ziya-yı dirahşanına  
getirip iş'al etti; arz, deryave hava etrafında müstağrik-ı cuşış-i envar  
oldu. Fakat sevgilimin yanında zannolundu ki güneş birinci kazipten  
ibarettir ve asıl hurşidimiz odur.” (Uşaklıgil, 1913: 133)

“Des portes du matin l'amante de Céphale  
Ses roses épandait dans le milieu des airs,  
Et jetait sur les cieux nouvellement ouverts  
Ces traits d'or et d'azur qu'en naissant elle étale,

Quand la nymphe divine, à mon repos fatale,  
Apparut, et brilla de tant d'attraits divers  
Qu'il semblait qu'elle seule éclairait l'univers  
Et remplissait de feu la rive orientale.

Le soleil, se hatant pour la gloire des cieux,  
Vint opposer sa flamme à l'éclat de ses yeux,  
Et prit tous les rayons dont l'Olympe se dore.

L'onde, la terre et l'air s'allumaient alentour;  
Mais auprès de Philis on le prit pour l'aurore,  
Et l'on crut que Philis était l'astre du jour.” (Vapereau, 1876:  
2047)

Halit Ziya'nın Corneille'in *Medée* adlı eserinden alıntılandığı aşağıdaki diyalog örneği de Vapereau'da bulunur:

“Bunun birçok parçaları ve o meyanda şu mısra:  
Bu musibet-i azim içinde size ne kalıyor?  
-Ben?” (Uşaklıgil, 1913: 161)  
“Quelques passages, et surtout ce fameux vers:  
Dans un si grand revers, que vous reste-t-il — Moi!”  
(Vapereau, 1876: 520)

Halit Ziya'nın XVII. yüzyılda yazarları değerlendirirken Désire Nisard'ın *Fransız edebiyatı Tarihi*'nden de beslendiğini görmekteyiz. Özellikle Rabelais'i anlatırken yazar Nisard'ın ifadelerinden yararlanır. Aşağıda Rabelais'nin yatılı okulunu değerlendirdiği bölüm şöyledir:

“Rabelais Seuillé karyesi civarında bir manastıra ithal olunduğu rivayetince burada tahsil edilen: “İçmek, yemek ve uyumak; yemek, uyumak ve içmek; uyumak, içmek ve yemekten ibaret” imiş.” (Uşaklıgil, 1913: 38)

“...après avoir fait ses premières études dans l'abbaye des Bénédictins de Seuillé ou plutôt, comme il le dit, après avoir passé quelques années de sa jeunesse, comme les petits enfants du pays “à boire manger et dormir, à manger, dormir et boire, à dormir, boire et manger...” (Nisard, 1854: 238)

Halit Ziya'nın Rabelais'nin dâhilerden olup olmadığını sorguladığı felsefi bölüm Nisard'ın tarihinde de vardır:

“Rabelais dehatten midir?” (Uşaklıgil, 1913: 47)  
“Rabelais est-il au rang des hommes de génie?” (Nisard, 1854:  
273-274)

Halit Ziya'nın yazarlar hakkında anlattığı anekdotların büyük bir kısmı Vapereau'da da karşımıza çıkmaktadır. Bu anekdotların bir kısmı aşağıdaki gibidir:

Halit Ziya'nın Malherbe'in şairiyetini güçlendirmek için aldığı bir anekdot şöyledir:

“Bir gün IV. Henry, Du Perron nam asilzadeye elan nazm-ı eş'âr ile iştiğal edip etmediğini sual etmekle mumaileyh “Zat-ı haşmet-meabınız bendelerini hususat-ı zatiyeleri için istihdam edeliden beri edebiyat ile iştiğal etmiyorum. Hususiyle şiiri hiçbir kimsenin takarrüp edemeyeceği bir dereceye i'lâ edip Malherbe'den sonra şiir söylememek muktezî veya söyleyememek zaruridir” cevabını vermiş. (Uşaklıgil, 1913: 97)

“Peu après Du Perron le fit connaitre en ces termes à Henri IV, qui lui demandait s'il composait encore des vers: “*Je n'en fais plus depuis que Votre Majesté m'emploie pour ses affaires. D'ailleurs, il ne faut pas que qui que ce soit s'en mêle, après un gentilhomme de Normandie, nommé Malherbe, qui a porté la poésie française à un si haut point, que personne n'en pourrait approcher.*” (Vapereau, 1876: 1316)

Halit Ziya'nın aşağıda verdiğimiz anekdotuna Nisard'ın tarihinde de rastlıyoruz ancak Nisard, “Pantagruel'in önsözünde Rabelais'nin iki ay zarfında on senede ancak satılabilen Tevrat'tan çok satıldı.” şeklinde ifade ettiğini” aktarmasına karşılık zaman konusunda Vapereau ve Halit Ziya dokuz yıl ifadesini ortak olarak kullanırlar.

“Âsâr-ı ciddiyenin kıymetini takdir edemeyen halka “Her elden geçecek ve bilad-ı ecnebiyede bile muharririnin namını her ağızda bulunduracak” bir kitap takdim etmek istedi ve *Chronique Gargantuine* namında bir hikâye tertip ederek alalecele tab' ettirdi ki: “İki ay zarfında **dokuz senede** ancak satılabilen Tevrat'tan ziyade soruldu.” (Uşaklıgil, 1913: 40)

“...passerait par toutes les mains... Il écrivit d'improvisation et fit imprimer à la hâte une *Chronique gargantuine*, dont “il fut vendu plus d'exemplaires en deux mois qu'il n'était acheté de Bibles en **neuf ans**”. (Vapereau, 1876: 1680)

Halit Ziya'nın “Marguerite d'Écosse'un; Alain Chartier öperken dudaklarından aldığı buse, meşhur bir vaka-yı şairanedir” diyerek yer verdiği sahne şöyledir:

“Marguerite'a refakat eden asilzâdegân; kraliçenin “Dünyanın en çirkin bir adamından” aldığı buse mütehayyir eylediğinden Bouchet nam müverrihin rivayetine nazaran kraliçe şu cevabı vermiş:



“Ben o buseyi ‘adamdan’ değil, ol kadar âli eş’ârın mahreci olan dudaklardan aldım!” (Uşaklıgil, 1913: 27)

“Comme les seigneurs accompagnant Marguerite s'étonnaient qu'elle eut pu donner un baiser à «un des plus laids hommes de son siècle», la princesse répondit, d'après Bouchet “Ce n'est pas à l'homme que j'ai donné ce baiser, mais à la précieuse bouche de laquelle sont issus et sortis tant de bons mots et vertueuses sentences.” (Vapereau, 1876: 435)

Halit Ziya, D'Aubigné'nin babasından nakledilen sözleri okuruyula paylaşır:

“Gayûr bir Protestan olan pederi, henüz on yaşında iken kendisini Amboise mütteliklerinin maslup oldukları darağaçlarının yanına götürüp mezheb-i cedid müctehidlerinin intikamını almaya yemin ettirmiş ve şu sözleri söylemiş: “Müstağrak-ı şan ve şeref olan şu rü’esa-yı mezhep uğruna benden sonra feda-yı serden ictinap etme; aksi hâlde emin ol ki pederinin mazhar-ı laneti olursun!” (Uşaklıgil, 1913: 84)

“...protestant zélé, il avait à peine dix ans, lorsque son père, l'amenant devant les gibets des conjurés d'Amboise, lui fit jurer de venger les martyrs de sa foi, et lui dit ces paroles : “Mon fils, il ne faut point épargner ta tête, après la mienne, pour venger ces chefs pleins d'honneur si tu t'épargnes, tu auras ma malédiction.” (Vapereau, 1876: 163)

Halit Ziya IV. Henri ile Aubigné arasında geçen bir konuşmayı şu şekilde aktarır:

“IV. Henri, tebdil-i mezheb etmesi için ısrar eden adamlarla muhat olduğu esnada d'Aubigné'den reyini sual etmiş ve şu cevabı almış: “Vicdanınız onlara verilecek cevabı size telkin etmediği zaman bu vakte kadar kuvve-i muhakemenizi vikaye eden ashab-ı muhakemenin reylerine riayet ediniz. Allah'tan sonra şu kûy-ı omuzlara istinad ediniz; her rüzgâra karşı titreyen o zayıf sazlara değil!” (Uşaklıgil, 1913: 85)

“Lorsque Henri IV fut entouré de gens qui le pressaient de changer de religion et qu'il consulta d'Aubigné, celui-ci lui répondit “Quand votre conscience ne vous dicterait point la réponse qu'il leur faut, respectez les pensées des têtes qui ont gardé la vôtre jusqu'ici appuyez-vous, après Dieu, sur ces épaules fermes et non sur ces roseaux tremblants à tous vents.” (Vapereau, 1876: 163-164)

Balzac hakkındaki bir rivayeti Vapereau ve Halit Ziya'nın benzer şekilde okurla paylaştıkları görülür:

“Rivayet edilir ki Balzac, biraz sonra bahsedilecek olan Voiture gibi, en kısa mektuplarını bile on beş günden aşağı vücuda getirmezmiş.” (Uşaklıgil, 1913: 130)

“Quand on songe que Balzac, comme Voiture, mettait jusqu'à quinze jours pour composer ses lettres les plus courtes, on s'étonne qu'elles ne soient pas encore plus apprêtées et plus mauvaises.” (Vapereau, 1876: 190)

Halit Ziya'nın Blaise Pascal'ın “Mekatip” adlı eserinin değerini belirtmek için başvurduğu yazarların ifadeleri Vapereau'da da karşımıza çıkar:

“Hatta meşhurdur ki hatib-i ateşzeban Bossuet, “Eğer kendi eserlerini yazmamış olsaydınız hangi eserleri vücuda getirmek isterdiniz?” suali irad olunmuş ve buna kendisi: “Pascal'ın *Mekatib*'ini yazmak isterdim” cevabını vermiş... (Uşaklıgil, 1913: 144-145)

“On s'étonne moins alors de la réponse de Bossuet à l'évêque de Luçon, de Bussi, qui lui demandait quel ouvrage il eût mieux aimé avoir fait, s'il n'avait pas fait les siens: “ les Lettres provinciales” lui dit M. de Meaux.” (Vapereau, 1876: 1544)

Voltaire de “Lisanımızda ilk vücuda gelen eser-i deha budur” demiştir.” (Uşaklıgil, 1913: 145)

“Le premier livre de génie qu'on vit en prose, dit encore Voltaire, fut le recueil des Lettres provinciales.” (Uşaklıgil, 1913: 145)

Halit Ziya'nın Boileau hakkında anlattığı anekdotları Vapereau'da da görmekteyiz:

“Meşhurdur ki bir gün kral kendi nazm eylediği bir parçayı şaire göstermiş ve ondan “Zat-ı haşmetmeabları için hiçbir muhal yoktur, nasılsa fena bir manzume vücuda getirilmek merama buyurulmuş ve bu emelde de muvaffakiyet hasıl olmuş” cevabını almış.

Zamanın şuarasından Charleval'ın nezd-i ekabirde pek ziyade mazhar-ı mergubiyet olan bir gazelini göstermişler: “Kral şehirler fethini pekala bilir, lakin eş'âr hususunda ita-yı hükm eylemeyi ben kendisinden iyi bilirim” demiş. Bu sözü krala naklolunduğu zaman hükümdar: “Oh! Bu cürmünde pek ziyade hakkı var” saltanat-ı

edebiyat hakkını ehline terk eylemek insafını göstermiştir.” (Uşaklıgil, 1913: 198-199)

“Louis XIV lui montrant un jour quelques vers de sa royale façon “Sire, dit Boileau, rien n'est impossible à Votre Majesté elle a voulu faire de mauvaisvers, elle y a parfaitement réussi.”

“A propos d'un méchant sonnet de Charleval, très-goûté, disait-on, par le roi et la Dauphine “Le roi, disait l'inflexible critique, s'entend à merveille à prendre des villes; Mme la Dauphine est une princesse accomplie, mais je crois me connaître en vers un peu mieux qu'eux.” Et le roi avait le bon esprit de dire “Oh pour cela, il a raison.” (Vapereau, 1876: 285)

Molière'in *Gülünç Zarifeler* adlı tiyatro eserinin ilk olarak sahnelenmesini Vapereau ve Halit Ziya aynı anekdotla ifade etmişlerdir:

“Hatta rivayet olunur ki eser sahnede icra edilirken temaşegeran arasında bir ihtiyar ayağa kalkarak:

“Cesaret Molière! İşte asıl mudhike böyle olur!” diye bağırmıştır.” (Uşaklıgil, 1913: 182)

“...l'on raconte qu'un vieillard s'écria “ Courage, Molière, voilà la véritable comédie!” (Vapereau, 1876: 1412)

Halit Ziya'nın La Fontaine'i anlatırken Madame de Sablière'den yaptığı alıntılar aynı şekilde Vapereau'da da yer alır.

“Mesela bir gün ona “Benim biçare La Fontaine'im eğer sizin fikrinizde o kadar incelik olmasaydı kim bilir ne kadar sersem bir adam olacaktınız!” dediği tuhaf bir mazmun olarak o zaman her yere dağılmıştır.

Bir gün musahabe esnasında “Bütün etrafımdakilere izin verdim, yalnız köpeğimi, kedimi ve La Fontaine'imi alıkoydum” demiştir. (Uşaklıgil, 1913: 213-214)

“...à La Fontaine, avec des mots comme celui-ci «Mon pauvre La Fontaine, vous seriez bien bête si vous n'aviez pas tant d'esprit,» ou comme cet autre “J'ai congédié tout mon monde; je n'ai gardé que mon chien, mon chat et mon La Fontaine.” (Vapereau, 1876: 1161)

Fénelon'un La Fontaine'in ölümü üzerine yazdığı bir şiirden bir bölümü paylaştan Halit Ziya bu alıntı için de Vapereau'dan faydalanmıştır:

“La Fontaine artık mevcut değildir, evet artık o mevcut değildir ve onunla beraber letaif-i şuhane kahkahat-ı neşve-perdazane, zaraif-i safvet ve ilhamat-ı nezahat de sahife-i vücuttan silindi.

Zarif, tabii ve bî-tekellûf bir şiirin letafetlerini hissetmeye kadar bir fikir ve kalbe malik olanlar, siz ağlayınız, sanatta ihmali en müşaşaâ-yı tekellûfata müreccah gösterecek derecede hoş-ayende bedai tevlid eden şair artık mevcut değildir.” (Uşaklıgil, 1913: 217-218)

“Fénelon....: “La Fontaine n'est plus. Il n'est plus, et avec lui ont disparu les jeux batedsins, les ris folâtres, les grâces naïves et les doctes muses. Pleurez, vous tous qui avez reçu du ciel un coeur et un esprit capables de sentir tous je les charmes d'une poésie élégante, naturelle et séaténs apprêt; il n'est plus cet homme à qui il a donné de rendre la négligence même de l'art préférable à son poli le plus brillant.” (Vapereau, 1876: 1162-1163)

Halit Ziya'nın referans olarak aldığı sanatçıların ifadeleri ile Vapereau'nun yer verdiği yazarların ifadelerinin birbiriyle örtüşmesi bakımından da aşağıdaki örnekler dikkate değerdir.

“XVIII. asırda **Voltaire**, Rabelais için “Hâl-i mestîden başka bir zamanda yazı yazmamış, ayyaş bir hakîmdir” der. Bilahere hakkında ağırca sözlerden istifa-yı kusur etmiş ve ayyaş dediği hakîmin kıymetini takdir eylemiştir.” (Uşaklıgil, 1913: 44)

“**La Harpe** her hususta taklit eylediği Voltaire'in ilk fikrine tebe'an Rabelais'nin yazdığı şeylerin tuhaflığın en kolay kısmına mensup olduğunu iddia eylemiştir. Teessüf olunur ki Mösyö de La Harpe bu kolay tuhaflıkta bazı şeyler yazmaya çalışmamıştır.” (Uşaklıgil, 1913: 45)

Halit Ziya, La Fontaine için de La Harpe'ı referans alır gibi görünse de aynı ifadelerin Vapereau'da da benzer şekilde bulunduğunu söyleyebiliriz:

“**La Harpe** der ki: “Size hitap eden daima onun ruhudur, etrafa taşan seyrana çıkan hep onun ruhudur. Size söylerken sizi tervic etmek istiyormuş ve onu tevdi' için bir ihtiyac-ı kalbin zebunu oluvermiş zannedersiniz. Efkârı, mütalaatı, hayatı hep kendisinden kaçıyor, o anda doğarak harice fışkırıyormuş gibidir.” (Uşaklıgil, 1913: 223)

“C'est toujours son âme qui vous parle, dit La Harpe, qui s'épanche, qui se trahit il a toujours l'air de vous dire son secret, et d'avoir besoin de vous le dire; ses idées, ses réflexions, ses sentiments, tout lui échappe, tout nait du moment.” (Vapereau, 1876: 1164)

Halit Ziya, Demogeot'nun La Fontaine hakkındaki görüşlerine başvurur.

Alınan bu kısımlar Vapereau'da da vardır:

“Hikâyede arızaları ihzarda müstesna bir mahareti vardır ve aynı maharetle sayd-ı kalb eden nageh-zuhur noktalar icad eder: Kâri'yle bî-tekellûf görüşür. Hikâyesinin şayan-ı tenkit olan yerleriyle yahut inanılamayacak cihetleriyle kendisi de eğlenir, pek mevkiinde öyle keskin bir mütalaa sıkıştırır ki zeraifle memlu olduğu kadar fikr-i hikmetle de müteberradır. Nihayet hikâyesinin şurasını burasını Rableais veya Marot tarzında bir latife ile boyarlar ve bu hal ona safderunluğun, sadeliğin en latifini bahşeder.” (Uşaklıgil, 1913: 224)

“Laissant donc aux Italiens, dit M. Demogeot, à l'Arioste surtout, le mérite d'une plus grande variété de ton, d'une touche plus poétique, d'un coloris plus éclatant, La Fontaine y suppléa par une simplicité pleine de finesse, par mille traits délicats et naïfs, par sa vivacité gauloise... la précision, l'enjouement. Il excelle à préparer les incidents, à ménager d'amusantes surprises; il cause familièrement avec le lecteur, plaisante avec les objections et les invraisemblances de son sujet, place à propos une réflexion piquante, presque toujours aussi pleine de raison que d'esprit. Enfin il assaisonne çà et là son langage de quelque bon vieux tour de Rabelais ou de Marot, ce qui lui donne un air charmant de naïveté et de bonhomie.” (Vapereau, 1876: 1164)

“Müverrih-i şehîr Mösyö Guizot, Rabelais hakkındaki muhabbetini ifrata vardırılmaz ve “En ciddi ve en alî fikirlilerdendir” demekle kanaat eder.” (Uşaklıgil, 1913: 45)

“Münekkid-i meşhur Sainte-Beuve, Rabelais'nin eseri hakkında mütalaa-yı âtiyeyi serdedir: “Bu kitap misli nâ-mesbuk, hikmet ve muhalif-i edeb-i mevadd; tuhaflik ve fesahat ile mümtezic bir eserdir ki hiçbir şeye kâbil-i teşbih olmadığı hâlde birçok şeyleri andırır. İnsanı mebhut ve hayran, sermest ve tenfir eder. Pek ziyade tahsin edilerek mütalaa olunduktan sonra anlaşılıp anlaşılmadığı câ-yı suale kalır!” (Uşaklıgil, 1913: 45)

“C'est suivant Sainte-Beuve, “une oeuvre inouïe, mêlée de science et d'obscénité, de comique, d'éloquence, de haute fantaisie, qui rappelle tout sans être comparable à rien, qui vous saisit et vous déconcerte, vous enivre et vous dégôte, et dont on peut, après s'y être beaucoup plu et l'avoir beaucoup admiré, se demander sérieusement si on l'a compris.” (Vapereau, 1876: 1681)

Halit Ziya Jodelle'in *Cléopâtre Captive* adlı tiyatro eserini yorumlarken de tıpkı Vapereau gibi Sainte-Beuve'ün ifadelerinden faydalanır:

“*Cléopâtre* hakkında meşhur münekkîd Sainte-Beuve uzunca bir mütalaasında şu sözleri söylemiştir: “Bu eserde nazar-ı dikkate çarpan; eşhâsın, ahvâlin, güzêrân-ı vak’anın, fikr-i mevcûdaneden tamamen berî olmasıdır.” (Uşaklıgil, 1913: 109)

“Nulle invention dans les caractères, les situations et la conduite de la pièce, dit Sainte-Beuve; une reproduction scrupuleuse, une contrefaçon parfaite des formes grecques l'action simple, les personnages peu nombreux, des actes fort courts, composés d'une ou de deux scènes et entremêlés de chœurs; la poésie lyrique de ces chœurs bien supérieure à celle du dialogue; les unités de temps et de lieu observées moins en vue de l'art que par un effet de l'imitation un style qui vise à la noblesse, à la gravité; telle est la tragédie dans odelle et ses contemporains. C'était simplement des écoliers jeunes, studieux, enthousiastes.” (Vapereau, 1876: 1104)

Halit Ziya, Kardinal de Retz için de Sainte-Beuve’ü referans alır.

“XIX. asrın en büyük münekkidi olan Sainte-Beuve, Kardinal de Retz’in Fransa edebiyatının en mühim erkânından biri olduğuna kanîdir. Ve lisanı için der ki: “Lisanı en güzel bir lisandır. Ateş-i hayat ile memlûdur. Ve denebilir ki eşyanın ruh-ı seyyali onda cevelan eder. Tabirat kemal-i tabiatıyla şetaret-engiz, hayal-güster ve bazen de haşmetdârdır.” (Uşaklıgil, 1913: 158)

“...Le style de Retz est de la plus belle langue; il est plein de feu, et l'esprit des choses y circule. L'expression y est gaie volontiers, pittoresque en courant, toujours dans le génie français, pleine d'imagination cependant et quelquefois de magnificence.” (Vapereau, 1876: 1722-1723)

Halit Ziya, Boileau’nun en çok incelenen yazarlardan biri olduğunu vurgulamak için Sainte-Beuve’ün görüşlerinden yararlanır. Bu ifadeler Halit Ziya’nın Sainte-Beuve’ün bir eserinden faydalandığını düşündürüyor. Ancak Vapereau’nun eserine bakıldığında aynı alıntıyı onun da yaptığı görülüyor. Böylece Halit Ziya’nın çoğu zaman alıntılarda bile kaynağının Vapereau olduğu görülüyor.

“Boileau XVII. asr üdebası miyanında kendisiyle en ziyade iştigal edilen ve hayat ve külliyyatı hakkında münekkitler tarafından en ziyade tetkikat ve tetebbuat icra edilmiş olan bir şairdir. Münekkîd-i şehir Sainte-Beuve der ki:

Onun hakkındaki ârâ ve efkâr tamamen devr edilmiş ve onun daire-yi mevcudiyetine dahil ne varsa itmam olunmuştur: Bütün bu tetkikat ve tetebbuat arasında onun mevcudiyetini zend ve payinde ve

gittikçe daha zî-şeref, muhterem kalmıştır.” (Uşaklıgil, 1913: 201-202)

“Sainte-Beuve dit à son tour qu'il a cessé depuis longtemps d'être difficile et délicat de parler de Boileau, de le comprendre tout entier, avec ses qualités propres et dans son juste rôle. “On a fait, dit-il, le tour des opinions sur son compte, on a épuisé le cercle, et sa figure est restée debout, intacte, de plus en plus honorable et honorée.” (Vapereau, 1876: 286)

Halit Ziya yazısının devamında yine referans olarak Sainte-Beuve'ü kullanır. Aynı şekilde Vapereau da aynı sanatçıyı referans olarak almıştır.

“**Sainte-Beuve** buna dair der ki: “O zî-heyecan bir şairdir. Lakin heyecanı seri, tiz-güzer ve bî-devamdır. Heyecanlı vakfeleri hasılaları fark olunur, onun âsârında safahat-ı muhtelif-i hayatın tahavvülâtı usretle vukua gelir.” (Uşaklıgil, 1913: 205)

“Il est plus juste de dire, avec Sainte-Beuve, que Boileau “est un poëte de verve, mais d'une verve courte et saccadée, non continue on distingue les pauses. Les transitions lui coûtaient beaucoup.” (Vapereau, 1876: 287)

“**Fransa Encümen-i Danişi azasından Mösyö Nisard Tarih-i Edebi**’sinde Rabelais’nin şîve-i tahrîrindeki meziyatı ta’daddan sonra der ki: “İstimâl ettiği elfaz medlulü olan eşya ile bî-hakkın mütenasiptir; ifadesinde; tezyin olunmaması lazım gelen şeyleri tezyin için bir sahte lisanda nazar-ı dikkate isabet eden cehdler, zarif bir fikri ifade için kaba bir lisanda çekilen müşkilat görülmez.” (Uşaklıgil, 1913: 46)

“Les mots s'élèvent au niveau des choses on ne sent, dans le discours, ni l'effort pour orner ce qui ne doit pas être orné, ni l'embarras d'une langue rustique qui exprimerait gauchement des pensées polies.” (Nisard, 1854: 272)

Halit Ziya’nın referans aldığı bir diğer isim Boileau’dur. Boileau’nun, Vapereau ve Halit Ziya’da *Sanat-ı Şiir* adlı eseriyle önemli yer edindiğini görmekteyiz.

“**Meşhur Boileau Sanat-ı Şiir** namındaki manzum eserinde Régnier’yi pek ziyade methettiği gibi *Le Longin* hakkındaki mütalaatında dahi: “Herkesin teslim edeceği üzere Molière’den evvel insanları en iyi muhakeme ve fehmeden Fransız şair-i meşhuru Régnier’dır” demiştir.” (Uşaklıgil, 1913: 103)

“Boileau qui, dans l'Art poétique (ch. II, 168), le loue d'être un disciple ingénieux des anciens et trouve à «son vieux style des grâces

nouvelles», dit en outre, dans ses Réflexions sur Longin “Le célèbre Régnier est le poète français qui, du consentement de tout le monde, a le mieux connu, avant Molière, les mœurs et le caractère des hommes.” (Vapereau, 1876: 1710)

“Balzac, Latince birçok eş’âr vücuda getirmiştir. Balzac hakkında en doğru bir hükmü yine XVII. asrın şair ve münekkid-i meşhuru olan, fakat zuhuru Balzac’tan bir hayli muahher bulunan Boileau’da buluruz: “Denebilir ki lisanını ondan daha iyi bilen, kelimatin havasını, ibaratın istidadını ondan daha iyi tatbik eden kimse yoktur.” (Uşaklıgil, 1913: 130- 131)

“Dans quelle estime, dit Boileau dans ses Réflexions sur Longin, n'ont point été, il y a trente ans, les ouvrages de Balzac! On ne parlait pas de lui simplement comme du plus éloquent homme de son siècle, mais comme du seul éloquent. Il a effectivement des qualités merveilleuses. On peut dire que jamais personne n'a mieux su sa langue que lui, et n'a mieux entendu la propriété des mots et la juste mesure des périodes.” (Vapereau, 1876: 190)

Halit Ziya, Descartes’ı anlatırken çağdaşı bir tarih öğretmenini referans alır. Vapereau’nun da Descartes için Victor Cousin’in görüşlerine başvurduğu açıkça görülmektedir.

“Hükemadan Victor Cousin, Descartes için: “Fransa’nın vücuda getirdiği eazım-ı mütefekkirinden biri” diyerek kuvve-i icadiyesinin en son mertebede olduğundan bahseder.” (Uşaklıgil, 1913: 148)

“V. Cousin, en exaltant la “puissance créatrice” dont Descartes lui paraît doué au plus haut degré, “entre tous les grands esprits qu’aient produits la France...” (Vapereau, 1876: 612)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi yazar, kitabında Désiré Nisard’ın *Tarih-i Edebi*’sini ve Boileau’nun *Sanat-ı Şiir*’ini kaynak olarak belirtmektedir.

Halit Ziya’nın farklı kaynaklardan yararlanarak görüşlerine yer verdiği şair, yazar ve eleştirmenler yine kaynak belirtilmeden sıralanmıştır: Paul Lacroix, Madame de Sévigne, bu isimlerdendir. Ancak bu isimlerin de kaynak kullanılmadan Vapereau’da karşımıza çıktığını belirtelim.

“Meşhur kütüb-i atıka mütevaggılı olan ve Bibliophile Jacob namıyla tanınan Paul Lacroix, Calvin hakkında: “İfadesi XVI. asır ifadelerinin en büyüklerindendir. Rabelais’nin ifadesi kadar



sanatlı, emekli değilse de daha elverişli, daha kullanışlıdır. Amyot'nun ifadesi kadar saf, latif ve zengin değildir; lakin daha kâatı', daha ağır ve sarfa daha ziyade muvafıktır. Montaigne'in şive-i tahrîri gibi müzeyyen ve cazib değildir; fakat daha muciz ve daha ciddidir" demiştir." (Uşaklıgil, 1913: 63-64)

"Son style, dit le bibliophile Jacob, est un des plus grands styles du XVI<sup>e</sup> siècle. Il est moins savant, moins travaillé, moins ouvrage, pour ainsi dire, que le style de Rabelais, mais il est plus prompt, plus souple et plus habile à exprimer toutes les nuances de la pensée et du sentiment; il est moins naïf, moins agréable et moins riche que celui d'Amyot, mais il est plus incisif, plus imposant et plus grammatical; il est moins capricieux, moins coloré et moins attachant que celui de Montaigne, mais il est plus concis, plus grave, et plus français, si l'on peut reprocher à l'auteur des Essais d'écrire quelquefois à la gasconne." (Vapereau, 1876: 365)

"Madame de Sévigné, Corneille hakkında ne güzel hüküm vermiştir. "Yaşasın Corneille; yaşasın bu dost-ı muazzez! Onun bizi vecd ve istifrağa getiren ulvî ve ilahî şiirlerine mukabil beş on fena-yı ebyatını hoş görmek lazımdır." (Uşaklıgil, 1913: 166)

"L'impression qui reste est toujours celle de Mme de Sévigné: "Vive notre vieil ami Corneille! Pardonnons-lui de méchants vers en faveur des divines et sublimes beautés qui nous transportent, ce sont des traits de maître qui sont inimitables." (Vapereau, 1876: 524)

#### 4.5. FRANSIZ EDEBİYATI TARİHİ

Halit Ziya, "Edebiyat Tarihlerinin Amacı ve Yöntemi" bölümünde de belirttiğimiz gibi her iki edebiyat tarihini de yüzyıllara göre planlayarak yazmıştır. Bu yüzden bu çalışmaları incelerken aynı plana bağlı kalacağız. Ancak eğer bilgi varsa her asrı kendi içinde edebî türlere göre değerlendireceğiz. Yazarın Fransız edebiyatının "tarih öncesi" saydığı ve dönemlerin sadece genel özelliklerini tanıttığı VI-XI. asırları biz de sadece genel özellikleriyle verme yoluna gideceğiz.

##### 4.5.1. VI.-XI. Yüzyıllar

Halit Ziya Fransız edebiyatına geçmeden önce Fransızca'nın lehçelerinden söz eder. Buna göre Fransa'nın kuzeyinde Oil, ortasında ise Oc lehçelerinin yaygın olduğundan ve diğerlerine hakimiyetinden söz edilir. Halit Ziya'ya göre bu durum, dilde bir kurumsallaşmanın olmadığını gösterir ve bu da bu çağın sanatçılarının

eserlerini Latince yazmalarına yol açmıştır.

Halit Ziya, Fransız edebiyatının başlangıcını XI. asrın başlarına dayandırır. Bunu da Fransa'daki çeşitli toplulukların mücadelesi arasında henüz Fransızlık fikrinin bu tarihe kadar ortaya çıkmamış olmasına bağlar. Böylece yazarın edebiyatta kimlik fikrinin oluşmasıyla milliyet fikrinin gelişmesi arasında bir ilişki kurduğu anlaşılmaktadır.

Halit Ziya, Fransız edebiyatının kuruluşunda Selt, Romen ve Cermen kavimlerinin etkilerine dair üç faraziye den bahseder. Ancak kendisi bunları ayrı ayrı görüşler olarak değil, birbirini tamamlayıp Fransız edebiyatına ortak etkileri olan unsurlar olarak görmeyi daha yerinde bulmuştur. Bununla birlikte Fransız kavminin ortaya çıkmasında Romenlerin, Fransızca'nın oluşumunda da Latince'nin daha etkili olduğunu kabul eder.

Fransız edebiyatında Selt kavminin etkisinin yoğun olduğunu kabul eden yaklaşımda Fransız edebiyatının ilk örnekleri olarak Breton köylülerinin birkaç şiirini bulduklarını ve bunları Droiteların kutsal şiirlerinin bir yansıması olarak kabul ettiklerini ifade eder.

Bazı rivayetlere göre de Bask Dağları civarında Epir savaşçılarının eski şiirlerinin nişanesi olarak kabul edenlerin de olduğunu altını çizer.

Halit Ziya bu asrın şairleri arasında Tours, Frédigaire, Eginard ve Abbon'un adlarını zikreder. Bunlardan Eginard'ın "Charlemagne'ın Tercüme-i Hâli"ni değerli bulur.

Bu dönemde verilen eserlerin kahramanlık ve yiğitlik şiirleri olduğunu belirten yazar, şiirlerin hikâye edilen silahşörlere veya ait oldukları aile itibarıyla yahut şiirlerin esasına göre farklı sınıflara ayrıldığını ifade eder.

Halit Ziya, Fransız şiirinin doğrudan bir numunesi olarak Carolingies Devri'ne<sup>8</sup> ait *Chanson de Roland* destanını gösterir. Bu destanı etkileri bakımından Yunan destanı *İlliade*'ye benzetir. Nasıl *İlliade* ardından *Odyse*'yi doğurmuşsa bu eser de kendinden sonra birçok eserin doğmasına yol açmıştır.

---

<sup>8</sup> VII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar devam eden Fransız hanedanı. Charlemagne bu hanedanın en şöhretli kralı olarak bilinir.

Eserde Fransızların kendi hayatını kurup yaşamasında Charlemagne'ın etkisine değinilir. Fransız edebiyatının ilk gerçek eseri tabii ki bu güçlü kralın hayatının destanı olacaktı diyen Halit Ziya, şiirin önünde iki kapının açıldığını söyler: İlki doğrudan Fransızlığa ait hikâyeler; ikincisi de Eski Yunan ve Roma'ya ait Hristiyanlık fikir ve duygularıyla dolu taklit ürünler. (Uşaklıgil, 1913: 12)

Bu yüzyılların sonlarında şiirde başlayan değişim, XII. yüzyıldan başlayarak XV. yüzyıla kadar devam edecek ve kendi kimliğine kavuşacaktır:

Gittikçe erbab-ı nazmın cevelan ettikleri zeminler tenevvü' eder. Menakıb-ı milliye, rivayat-ı cengaverane tekrar olunurken kuvve-i hayaliye daha yüksek tabakaya, daha yeni afaka çıkıp dolaşacak kanatlar bulur. Ve şu sadece bir hikâye olarak kalmaz. Efsanelerle meşgul olurken hayat-ı hakikiye-i beşeriyeden de tegaddiye başlar. Ve bittabi yavaş yavaş hayat-ı âşıkane bir mevki tutar, bu suretle kasaid-i kahramananenin reviş-i cihangiranesine bir eda-yı sevda-perverane gelir. Şiirin bu tahavvülü XII. yüzyıldan başlayarak XV. yüzyıla kadar imtidad eden safahat-ı münderice-i inkılabiye neticesiyle hâsıl olur. (Uşaklıgil, 1913: 13-14)

Halit Ziya, VI. ve XI. yüzyıllara ait bilgileri yukarıda anlatıldığı gibi genel olarak vermiş, zaman zaman da bazı yüzyıllara ait özel bilgileri de okurlarına/öğrencilerine aktarmaktan geri kalmamıştır. Mesela aşağıdaki bilgiler VII. asra aittir:

Fourtnat, Poitiers, Saint Radegonde Manastırı'nda ve Charlemagne'ın sarayında oluşturulan Alcuin Mektebi'nde<sup>9</sup> Latin şiiri yeniden değerlendirilmiştir. Şiir, "Saucour Muhaberesi", "Sassaigne ve Louis'nin Destanı" adlarında pek kıymetli örneklerle karşımıza çıkar. (Uşaklıgil, 1913: 8)

Aynı şekilde X. yüzyıla ait şu bilgiler de özel olarak verilir:

X. yüzyılda kaleme alınan "Cantilène" türü kahramanlık şiirlerinden bahsedilir; ancak Halit Ziya bunları Fransız milli edebiyatının örnekleri olarak görmez. Bu dönem şiirine örnek olarak "Sainte Eulalie" şiirini gösterir.

Halit Ziya, Fransız milli edebiyatının ilk örneklerinin XI. yüzyılın sonları ile

<sup>9</sup> 735-804 yılları arasında yaşamış bilim adamı Aziz Alcuin tarafından Charlemagne döneminde kurulan bir okul.

XII. yüzyılın başları arasında başladığını söyler. Ancak bunlar üzerindeki Romen etkisinin tamamen kaybolmadığını, eserlerin tam anlamıyla Fransızlıkla dolu olmadığını da teslim eder. Bunlara bu edebiyatın güçlü ve kuvvetli çocukları olarak bakmak gerektiğini belirtir. (Uşaklıgil, 1913: 8-9)

Halit Ziya bu açıklamaları yaptıktan sonra tekrar Oil ve Oc lehçeleriyle yapılan edebiyatlara dönerek onlar hakkında kısa bilgiler verir. Oc edebiyatı, Provançale edebiyat olarak adlandırılır ve halk şairi Troubadourlar tarafından geliştirilmiştir. Çeşitli nazım şekillerini kullanan bu şairlerden bilinen iki şairden Guillaume IX. Comte de Poitou ile Bertram de Borne'den birkaç cümleyle söz edilir. Oil lehçesiyle oluşturulan edebiyat ise diğerlerinden daha ileridir:

“Her ne kadar lisanları Oc lisanı gibi ahenkdar ve zarif değil ise de husule gelen asar-ı edebiye “epique” hikâyat-ı sahiha veya muhayyele üzerine mübteni eş’âr ve binnisbe daha ciddi olup ebu’ş-şuara Homeros’un âsârı tarzında şu’un-ı tarihiyeyi hâkî idi.” (TEGFE, 1913: 16)

#### 4.5.2. XII. Yüzyıl

Bu yüzyıl edebiyatta birtakım yeniliklerin görülmeye başladığı bir dönemdir. Mesela bu dönemde romanlar ve dinî nitelik taşıyan tiyatro eserleri yazılmaya başlamıştır. Diğer taraftan nesir de gelişme yoluna girmiştir. Bir süre sonra Trouvereler dinî konuların dışında gündelik hayatı anlatan tiyatro eserleri de yazmaya başlarlar. Bu yüzden Halit Ziya bunları yeni edebiyatın kurucuları olarak kabul eder. Bu dönemdeki bir diğer yenilik de kahramanlık şiirlerinin yerini hiciv şiirlerinin alması olmuştur. Hicivle birlikte fabl adı verilen devri eleştiren eserlerin de yazılmaya başladığı görülmüştür.

Bu tarzda eserler veren ve bu yüzyıla ait iki şairden (Marie de France ve Rutebeuf) yine birkaç cümleyle bahsedilmiştir. Bunlardan Marie de France, Ezop’u taklit eden fabller yazarken, Rutebeuf dinî manzumeleri mersiyeler ve hicviyeler kaleme almıştır.

#### 4.5.3. XIII. Yüzyıl

Bu yüzyılın en önemli eseri olarak Guillaume de Lorris'in başlayıp daha sonra XIV. yüzyılda Jean de Meung'un tamamladığı *Gül Romanı* adlı eserdir. Şairleri farklı olan iki bölümün doğal olarak üslupları da farklıdır. "... kısm-ı evvelin zerafetine tamamen zıt, şiddetle memlu bir kısm-ı sanî ve kanun-ı aşka mukabil bir aşk-ı kamus-ı fennisi vücuda getirmiştir." (Uşaklıgil, 1913: 20)

Bu yüzyılın şairlerinden Navarre Kralı IV. Thibaut, Geoffroy de Villehardouin, Sire de Joinville'den yine birkaç cümleyle söz edilmiştir. Halit Ziya "Ezmine-i Mutavassıta" adını verdiği devrin en parlak yüzyılı olarak bu yüzyılı görmüştür. Aynı şekilde Fransızca da bu yüzyılın sonlarına doğru önem kazanmış ve bazı İtalyan yazarları eserlerini İtalyanca vermeye başlamışlardır.

#### 4.5.4. XIV.-XV. Yüzyıllar

Bu yüzyıl, gerek İngilizlerle yapılan Yüzyıl Savaşları gerekse Fransa İç Savaşı yüzünden Fransız edebiyatında bir duraklamanın görüldüğü devirdir. Halit Ziya bu dönem edebiyatının başlıca simaları arasında Christine de Pisan ve Jean Froissat'ı sayar. Halit Ziya ilk defa bu iki şairin hayat hikâyelerini öncekilerden daha ayrıntılı olarak vermiştir. Pisan'ın çok sayıda eser verdiğini, ancak birkaç büyük eseriyle bazı küçük parçalardan oluşan eserlerinin okunduğunu, daha çok da dili ve duyguları açısından dikkat çektiğini belirtir.

XV. yüzyılda durumda fazla bir değişiklik yoktur. Tek değişme Fransızca'ya giren Latince kelimelerin yaygınlaşmasıdır. Halit Ziya'nın ifadesiyle "... nazım Alain Chartier, Charles d'Orléans, Villon gibi şairler, diğer taraftan nesir; Philippe de Commines gibi kıymet-i hakikiye sahibi bir müverrih tarafından ihya" edilmiştir. (Uşaklıgil, 1913; 27). Halit Ziya bunların içinde en orijinal olanın François Villon olduğunu, diğerlerinin birbirlerini taklit ettiğini söyler: "Bir şairin en ehemmiyetle telakki olunan fazileti; ki şive-i mahsus, şahsiyetidir; birinci defa olarak Villon'da müşahede olunmuş ve Boileau tarafından alkışlanmıştır." (Uşaklıgil, 1912: 30) Philippe de Commines ise bir tarihçi olarak ifadesinin sade ve açık olması bakımından takdir edilir.

#### 4.5.5. Devr-i Teceddüd: XVI. Yüzyıl

##### 4.5.5.1. Fikir Hayatı

Halit Ziya, Yenileşme (Rönesans) devrinde sanatçıları kalemlerini kılıç gibi kullanan birer savaşçı olarak görür ve edebiyatın zevk meclislerinde değil, mücadele ve savaş alanlarında kullanılmaya başladığını söyler. Âdeta bu dönemde sanatçıları var olan anlayışları yıkarak gerçeği hazırlamakla meşguldürler. Diğer taraftan Fransa'daki yenileşme hareketi aynı zamanda İtalya'da olduğu gibi halkın yeniden ortaya çıkması demekti ki bu da edebiyatın geniş kitlelere açılmasını zaruri hale getiriyordu.

Eserde XVI. yüzyıl ve sonrası Fransız edebiyatı İkinci Devre: Devr-i Teceddüd olarak adlandırılır. Bu dönemin yenilik fikri de üç temel kavrama bağlanır: “İnkılab-ı dinî, ahlakî ve fikrî”. Halit Ziya bu üç fikrin veya yenilik anlayışının birbirine bağlı olduğunu ifade eder. Halit Ziya'nın bu girişteki ifadelerinden kendisinin de Fransa'da gelişen bu Rönesans ve yenileşme hareketlerine, bu hareketlerin getirdiği düşünce anlayışlarına taraftar olduğunu göstermektedir ki bu onun Türk edebiyatındaki Batılı anlayışı gerçekleştirme ve yerleştirme çabalarını açıklamaktadır.

Bu yenileşme hareketlerini matbaanın icat edilmesi de hızlandırmıştır. Çünkü yeni fikirler matbaalarda basılan kitaplarla hızla yayılmıştır.

Bu yenileşme hareketleriyle birlikte sanatçıları Eski Yunan ve Latin edebiyatlarına yönelirler. Halit Ziya bu durumu “Yeni başlayacak olan devre-i zekâyı mehd-i aslîsine bir resen-i kavi ile bağlamak istedi” şeklinde yorumlar ki bu kitabın yazıldığı yıllardan az önce (1912) İstanbul'a dönmüş olan Yahya Kemal de Nevyunanîlik görüşüyle benzer fikirleri savunuyordu. Ona göre Batı edebiyatını örnek alıp zaman kaybetmektense Batı edebiyatının temeli olan Eski Yunan ve Latin edebiyatlarına yönelmek amaca daha kolay ulaşmayı sağlayacaktır. Bu kitaptaki bazı cümlelere bakıldığında Halit Ziya'nın da âdeta bu düşünceleri onayladığı aklı geliyor: Eski edebiyatlar “takip olunacak bir üstad, vüsul için çalışılacak bir numune-i sanat oldu.” (...) “Bütün erbab-ı muharrirîn-i kadimenin âsârı bulunarak okundu, tehşîye ve tefsir edildi, tercüme ve tezyil olundu.” (Uşaklıgil, 1913: 34)

Bu dönemde eskilerin sadece eserlerini tercüme etmek ya da fikirlerini

aktarmakla yetinilmez, o devirdeki düşünce anlayışına yükselmek, sanat şekillerini denemek, devrin felsefesine yükselmek gayeleri de yoğunlaşmıştır.

Halit Ziya, bu dönemi etkileyen kişileri ve olayları anlatırken bazı isimlerden ve kurumlardan söz eder. Bunların başında College de France vardır. Bu okul Guillaume Budé'nin teklifiyle Erasmus tarafından kurulmuş bu okulda çalışan Robert ve Henri Etienne kardeşler, ortaya koymuş oldukları fikirlerle devirlerine etki etmişlerdir. Bunların yanında yine devrin fikir hayatını ateşleyen Dolet'den de bahsedilir. Halit Ziya'nın Dolet'den yaptığı alıntılar Türk edebiyatında Namık Kemal'i hatırlatan karşı koyuşları ifade eder:

Beni assalar, yaksalar, çarha vursalar, parça parça etseler ne gam? İnsanın değeri bu kadar küçük müdür? O hiçbir dikkat ve külfete şayan addedilemeyerek eziliveren bir sinek, bir kurt mudur? İnsan bir hiss-i vega-şan kabilinden mahvedilmek için midir ki tekemmül eder, taallüm eder, fûnun ve fezail ile tezeyyün eder?" (Uşaklıgil, 1913: 36)

Halit Ziya, XVI. yüzyıl fikir hayatını özetledikten sonra, eserlerindeki fikirleriyle öne çıkan Rabelais'le devam eder.<sup>10</sup>

Bu yüzyılda yaşayan birçok sanatçı aynı zamanda din adamıdır. Bunlardan biri de Rabelais'dir.

Rabelais, hayatı boyunca iki manastırda bulunduğu gerekli eğitimi alarak rahiplik sıfatını alır. Ancak bu manastırlardaki hayatı onu iki duyguyla baş başa bıraktı: "Tahsile muhabbet, ruhbaniyete adavet" (Uşaklıgil, 1913: 33)

Benzer bir durumun Kardinal du Belley'in Roma'ya sefir olarak giderken Rabelais'yi de yanına alması, Roma'da kaldığı altı ay içinde ruhbaniyete duymuş olduğu düşmanlığın artmasında da görülmüştür.

Onun ruhbaniyete ve din adamlarına olan düşmanlığı sonraki dönemde eserlerine de yansımıştır. Ondaki bu ruhbaniyet düşmanlığı çeşitli eleştiriler almasına da sebep olmuştur. Rabelais'nin ruhbaniyete düşmanlık beslemesine sebep olan diğer iki husus manastırda eğitim alırken çok çalışkan olmasından kaynaklanan

<sup>10</sup> Rabelais FENT'te XVI. yüzyılın sonunda anlatılmışken, TEGFE'de XVI yüzyıl fikir hayatı özetlendikten sonra âdeta bölümün başında yer almıştır.

çevresinden gördüğü fesatlıklar, kıskançlıklar; diğeri de bir arkadaşıyla Rumca çalışırken yasak bir dili çalışmaları yüzünden arkadaşları ve rahipler tarafından hücumu uğrayıp kitaplarının yağma edilmesi ve bu yüzden hapse atılmasıdır. Bütün bunlar Rabelais'nin arkadaşlarıyla manastırdan kaçıp devrin meşhur eğitimcisi Budée'nin yanına sığınmasına neden oldu. (Uşaklıgil, 1913: 38)

Rabelais'nin özellikle üçüncü kitabı dinin en mühim meselelerini şiddetle eleştirmiştir. Bu kitabı yüzünden ruhban sınıfı bu kitabın yakılması için krala başvurmuşlarsa da kral bunu reddetmiştir. Aynı tepkiyi dördüncü kitaba da gösteren ruhbanlar, bundan da bir şey elde edememişlerdi. (Uşaklıgil, 1913: 42-43)

Rabelais çeşitli eserler vermiştir. 1533'ten itibaren on yedi sene takvim-i sal yayımladı. Yazdığı fennî bir eser halktan rağbet görmeyince Ortaçağ efsanelerine yönelmiştir. Halkın ilim ve fenne değer vermemesi üzerine onlara "Her elden geçecek ve bilad-ı ecnebiye de bile muharririn namı her ağızda bulunduracak" bir kitap yazmaya karar verdi ve *Chronique Gargantuine*'i bastırdı. Rabelais'nin eseri beş kitaptan meydana gelmiştir. Birincisi *Gargantua* diğerleri *Pantagruel* adını taşır. Halit Ziya'ya göre bu eserler Rabelais'nin adını bütün bir yazarlar listesinin başına getirmiştir.

Bu eserlerin mekânları ve vakası belirgin değildir. Daha çok bir olaydan ziyade birtakım hikâye ve fıkralardan meydana gelmiştir. Muhayyel olmasına rağmen o devir insanların durumunu ortaya koyan eserlerdir.

Halit Ziya'ya göre bu eserlerin tuhaf olmaktan başka hiçbir meziyetleri yoktur. Tema olarak din, hükümet ve ahlâk aleyhinde konuları ele alan bir hicviyedir.

Eserde Rabelais'in dil kullanımına da temas edilir: "Rabelais lisanı ihya ve ıslah edenlerin birincilerindendir." (...) "hayatı, en garip ve en alî hayalatı tasvire muktedir bir hale getirdi."

Rabelais'nin kelimelerinin Montaigne, Pascal, La Fontaine, Racine, Voltaire gibi büyük yazarların yanında halk arasında da yaygınlık kazandığı kaynaklarda belirtilmektedir. Halit Ziya daha da ileri giderek Fransızca'nın içinde bulunan kelimelerin birçoğunun Rabelais ile ortaya çıktığını, onun kişisel üslûbunun da oldukça akıcı ve tabii olduğunu belirtir.



Halit Ziya, Rabelais'in etkileri üzerinde de durur. Onun gerek çağdaşları gerekse kendinden sonra gelenler üzerindeki etkilerini örneklerle verir. Mesela La Fontaine'in onun eserlerini çok sevdiğini, hatta pek çok fıkra ve tabirlerini iktibas ettiğini; Molière, Racine, Pascal, Madame de Sévigné'nin onun meftunları olduğunu; Voltaire, La Harpe, Mösyö Guizot, Sainte-Beuve, Akademi üyesi Nisard'ın onun hakkında olumlu sözler sarf ettiğini belirtir.

\*\*\*

Halit Ziya, Rabelais'i anlattıktan sonra garip bir şekilde kronolojik anlatımın dışına çıkar ve XVI. yüzyılı türlere göre değerlendirir. Halit Ziya bu devrede kahramanlık şiirlerinin yanı sıra yeni bir tarz olan hicvin gelişmeye başladığını belirtir. Bu tarzın o devre ait en mükemmel eserinin *Le Roman de Renard (Tilkinin Hikâyesi)* adlı hikâye olduğunu ve etkisinin hem Fransız edebiyatında hem de diğer edebiyatlarda hızla görüldüğünü belirtir. Daha sonra diğer türlerden de bahsedilir. Mesela XIII. yüzyılın "bibles"leri, onun ardından hicvin ehil şairlerin eline geçmesiyle yazılan fabller (Halit Ziya bu türü efsane kelimesiyle karşılamaktadır.) hicvin diğer türlerindendir.

Halit Ziya bu dönem hicivlerini yeni olmaları bakımından "hiç aşılınmamış meveler"e benzetir. Halit Ziya efsaneler (fabller) ve hiciv arasındaki ilişkiyi oldukça sanatkârane bir şekilde ortaya koyar:

Hiciv onun cenah-ı tiz reftarı altında saklanmaktan hazzeder. Onunla uçar, her köşeye gider, her ağıza düşer, zem ve kadh, tenkit ve istihza, latife ve hezel, remz ve ibram, hande ve iştihar, süzen ve mih öyle silahlardır ki efsane ve hicvin her ikisine de yaraşır. Hele ikisi onları müttetikken taşımak isterler ise hiciv ve efsane yek diğerine pek mazhar, pek sadık bir çift teşkil eder. (Uşaklıgil, 1913: 49)

Bu dönemin değerlendirildiği bir diğer alan tiyatrodur. Halit Ziya bu dönemin tiyatrosunu anlatırken onun dinî hayatla olan ilişkisini ilginç bir cümleyle ifade eder: "Temaşa ayin-i mezhebinin bir zeyli, sahne âdetâ ibadetgâhın mütemmimi idi." (Uşaklıgil, 1913: 51) Bu açıdan eski Yunan tiyatrosuyla Fransızların bu dönem tiyatrosu arasında paralellik kurulur ve tıpkı Antik Yunan tiyatrosu gibi, bu tiyatronun da dinî temele dayandığı belirtilmiştir. Bu dönem tiyatrosunda dinî

eserlerin bir kısmı basit ve kaba eserlerken, bir kısmı da İncil ve Tevrat'tan nakledilmiş dinî olayları anlatan eserlerdir ki bunların içinde özellikle Hz. İsa'nın hayatını anlatan eserlerin halkın büyük ölçüde rağbetini kazandığı ve bu rağbet yüzünden bu tür eserleri sahneye koymayı kendilerine meslek edinmiş grupların olduğu belirtilir.

Bu dönemde dinî tiyatroların ortaya çıktığı bu dönemde *Gül Hikâyesi* tarzında ve sıradan halk hikâyelerinin sahneye aktarılmasından doğan bir tiyatro faaliyeti de başlamıştır. Bunlar kısmen ahlakî, kısmen farce türündeki eserlerdir. Halit Ziya, bu eserleri edebiyata zemin hazırlamaları bakımından önemli bulur.

\*\*\*

Bu ara değerlendirmeden sonra Halit Ziya, Fransa'daki fikirlerde hasıl olan yenilik ihtiyacının dinde de kendini gösterdiğini söyler: “Fransa’da âlem-i Hristiyanîyetin büyük bir ihtilacı demek olan devre-i tenasüh başlamıştı.” (Uşaklıgil, 1913: 58) diğer taraftan yenileşme fikrinin ilticagâhlarından birinden bahseder:

Bunlardan biri Margueritte de Valois’in sarayı oldu. Burada bir zümre-i şuara bu fikrin etrafında toplandı. Bunlar meyanında iki muhalif cenk numunesi olarak Bonaventure des Périers ile Clément Morot’yu zikrederim. Yine burada meşhur Calvin yetiştirdi. (Uşaklıgil, 1913: 58)

Halit Ziya bu girişten sonra adlarını andığı bu kişileri tanıtmaya başlar. Bunlardan ilki Bonaventure des Periers’tir. Des Periers’in başta Katolik iken sonradan “yenilikçiler” arasına girerek Kraliçe Margueritte’in yakın dostlarından olduğuna dikkat çeken Halit Ziya, yenilikçilerin abartılı tavırlarına yapısının uyum sağlayamadığını da belirtir. Halit Ziya, yazarın çektiği manevi üzüntüler sonucu son günlerini bunalım içinde geçirdiğini ve hatta intihar ederek yaşamını sonlandırdığını ilave eder.

En önemli eseri *Cymbalum Mundi*, dört diyalogtan oluşan kısmen felsefî kısmen alaycı bir eserdir. Halit Ziya, şairin bu eserinin felsefî bir amaçla mı yazıldığının yoksa devirde cereyan eden mezhep kavgalarını eleştirmek amacıyla mı kaleme alındığının pek açık olmadığını belirtir. Bu eseriyle şairin dini mi yoksa dini kötüyü kullananları mı eleştirdiği açık olmamakla beraber ruhban sınıfının

düşmanlığını kazandığı açıktır. Halit Ziya sırf bu yüzden eserin ancak bir nüshasının daha sonraki dönemlere kalabildiğini belirtir. Diğer bir eseri de *Tenkişat* adlı bir hikâye kitabıdır. Her iki eser de mensurdur.

Halit Ziya'ya göre nazım açısından des Périers'in eserleri ikinci derecededir. Bu yüzden onun şairliğinden çok nesir yazarlığına önem verir. Manzum eserleri arasında "Güller" isimli eserini dikkate değer bulur.

Halit Ziya'nın adını andığı ikinci mücadele adamı, Kalvenizm'in kurucusu Calvin'dir. Halit Ziya, onun siyasî faaliyetlerini tarihe bırakacağını, daha çok felsefî ve edebî görüşlerinden bahsedeceğini daha baştan ortaya koyar. Ona göre Calvin mükemmel bir eğitim almıştır. Öyle ki küçük yaşında henüz eğitimi tamamlamadan kendisine papazlık yönetimi verilmiş; ancak o devirde Fransa'daki yenilikçi sesler dalgası, Calvin'i önce Orléans sonra da Alicia şehirlerine sürükleyip hukuk eğitimi almasına sebep olmuştur.

Eserde Calvin'in verdiği eserlerden de söz edilmiştir. *Müessesat-ı Hristiyaniyet* isimli eserini yazmadan önce Calvin'in devrin üniversite dekanı Michael Cop'un fikirlerinden etkilendiğinin altı çizilir. Calvin bu etkiyle rahipler sınıfıyla birtakım çekişmeler yaşamış ve bunun sonucunda Paris'i terk etmek zorunda kalarak Nérac'a yerleşmiştir. Burada Margueritle de Vôlois'ya sığınmıştır. *Müessesat-ı Hristiyaniyet*'in ortaya çıkmasıyla dinî çalışmalardan habersiz olan halkın bilinçlendiğini gören Calvin, eserlerin çoğaltılmasının gerekliliğini anlayıp hemen işe koyulmuş ve bu kitabın ardından *Hristiyaniyet-i İnciliye*'yi neşretmiştir.

Calvin'in edebiyat üzerindeki etkisine yer verilmiş onun edebiyat üzerinde hayli etkili olduğu vurgulanmıştır. Calvin'in dil özelliklerini ortaya koymada eleştirmen Paul Lacioix'nın tespitlerinden faydalanmıştır:

İfadesi XVI. asır ifadelerinin en büyüklerindendir. Rabelais'nin ifadesi gibi sanatlı, emekli değilse de daha elverişli, daha kullanışlıdır. Amyot'nun ifadesi kadar saf, latif ve zengin değildir; ancak daha katı, daha ağır ve sarfa daha ziyade muvafıktır. Montaigne'in şive-i tahriri gibi müzeyyen ve cazip değildir, fakat daha muciz ve daha ciddidir. (Uşaklıgil, 1913: 63)

Son olarak Halit Ziya, Calvin'in despot tutumunu eleştirir. Onun kazandığı güçten şiddetle yararlandığının altını çizerek Kendisine muhalefet eden iki filozofu

öldürtmesini (ki bunlardan biri yakılarak öldürülmüştür) onun despotluğuna örnek olarak gösterir.

Halit Ziya, üçüncü isim olan Amyot'nun bütün zamanını edebiyatla ve ruhbanlık yönetimiyle ilgili meselelere ayırdığını belirtir. Meşhur Yunan yazarı Plutargue'ın *Teracim-i Ahvâl-i Meşahir* adlı eserinin tercümesi Amyot'nun en önemli eseridir. Halit Ziya'ya göre tercüme aslını “fersah fersah” geçmesi bakımından önem taşımaktadır.

Halit Ziya, Amyot'nun *Âsâr-ı Ahlakiye* adında diğer bir eserinin önemli olduğundan söz eder, ancak bu eserin üzerinde yorum yapmadan, sadece ismini anmakla yetinir.

\*\*\*

Fikir adamı diyebileceğimiz düşünce yanı ağır basan bu isimlerden sonra Halit Ziya, bu devir edebiyatının “en müessir” isimlerini tanıtır. Bunların başında Montaigne vardır. Ancak Halit Ziya, Montaigne'in edebiyatçı kişiliğinden ziyade onun fikir yönü üzerinde daha fazla durmuş ve muhtemelen bu yüzden onu fikir hayatının anlatıldığı bölümün sonuna koymuştur.

Halit Ziya, Montaigne'in doğduğu yılları değerlendirirken iki temel husustan söz eder. Edebiyat bakımından “ihtilalat-ı edebiye” sona ermek üzeredir, buna karşılık sosyal ve siyasî hayat oldukça karışıktır. Yani edebiyat açısından bir durgunluk söz konusudur ve edebiyat dünyası belli bir çizgide ilerlemektedir. Diğer taraftan sosyal ve siyasal açıdan karmaşanın yaşandığı bu dönemde Montaigne'in etkili olmak gibi bir girişimde olmadığı da vurgulanır. Halit Ziya, Montaigne'in devriyle ilişkisini anlatırken onun devrindeki olumsuzluklara tepki göstermemesini anlatırken, onun şu sözlerine yer verir:

Kaderin bizi, ruhsuz, kuvvetsiz, tenbel bir asırda yaşatmadığını hoş görelim. Vakıa ben bu ahval-i elimeyi, bu mevt-i umumîyi temaşadan hiçbir lezzet alamıyorum; lakin, madem ki tevali-i vukuata mani olamıyorum; bu zamanda hazır ve vukuat-ı cariyeye nazır bulunmayı kendime bir teselli ittihaz ediyorum. (Uşaklıgil, 1913: 69)

Halit Ziya'nın bu sözlerinde âdeta Servet-i Fünuncuların da toplumsal ve siyasal olaylar karşısındaki tepkisizliğinin bir mazereti var gibidir.

Halit Ziya, Montaigne'in kişiliğiyle ilgili hiç de olumlu düşünmez. Onun lakayt bir mizaca sahip olduğu, buna karşılık hassas bir kalbe sahip olmadığı, çocuklarının ikisi veya üçünün ölümünden etkilenmekle birlikte çok fazla üzülmeyimediğini söyler. Ondaki bu olumsuzlukların babasından gelen genetik özellikler olduğunu belirtir. Diğer taraftan Montaigne'in kendinden yola çıkarak insanların genel durumunu yazmasını takdir eder ve gerçekçi bulur. Nitekim onun kendi dünyasını tasvir etmesini aptalca bulan Pascal'a yine Montaigne'in sözleriyle cevap verir:

Bunda eblehane sıfatına layık görülecek ne var?" Ben bir insanım, insanlara bir insan irâe ediyorum: Bu hareketim onların nazar-ı dikkatini celb etse gerektir. Ben eserimde hakikati üssü'l-esas ittihaz ettim. Bilirim ki bütün arz ettiğim efkâr-ı husul şanıma hizmet etmeyecek; lakin çok tanılmaya mukabil az medholunmak arzuma daha muvafıktır. (Uşaklıgil, 1913: 70-71)

Halit Ziya, Montaigne'i anlatırken, onun kendisinden ve eserlerinden çok, bağlı olduğu Reybîlik fikrini anlatır ve Montaigne'i de bu felsefenin ilkeleriyle dolaylı olarak açıklar. Montaigne'i "mutedil bir reybî" olduğu için yine de saygıya değer bulur. Bütün bunların içinde Halit Ziya, Montaigne'in yazarlığının özelliklerine dair söyleyeceklerini son paragrafta söyler:

Şîve-i ifadesi pek tabii, pek zarif ve kendisine mahsustur. Heyet-i umumiyesiyle pek ziyade söyleyerek telakki olunan muharrirlerdendir. Hiçbir fikrini setre çalışmadığı gibi hiçbir fikrinde de musib olduğunu iddia etmez; ahrarane idare-i kelam eder, fakat hoş gitmeyecek hiçbir söz söylemez; kendisini asla büyük göstermez, düşmek havfıyla pek yükselmez; lakin durduğu mevkide kendisini pek güzel idare eder. Hissiyatı galeyana getirmez; fakat ruha küşayış verir, dimağı telzîz eder. (Uşaklıgil, 1913: 76)

\*\*\*

#### 4.5.5.2. Şiir

Halit Ziya, Motaigne'den sonra Pierre Charron, Etienne de la Boétie, Michel de Hopital ve Théodore-Agrippa d'Aubigne'yi hayatlarının dışında ana hatlarıyla anlatır:

Bir ahlacı olarak değerlendirilen Pierre Charron'un çok kuvvetli bir yazar olmadığı en önemli eserinin *Mebhasü'l- Fethaniye* olduğu ve felsefe bakımından Reybi olması yüzünden birtakım saldırılara uğradığı anlatılmıştır.

Montaigne ile yakınlığı olan Etienne de la Boétie, Halit Ziya tarafından özellikle *Esaret-i İhtiyariye Hakkında* adlı eseri çerçevesinde değerlendirilir. Halit Ziya bu eseri baştan aşağı "ruh-ı pür-galeyan" olarak nitelendirir: "Kralın, istibdadın, idare-i zalimenin aleyhindedir." (Uşaklıgil, 1913: 80) Halit Ziya bu eseri bir mektep gencinin ruh galeyanından ibaret, çok güçlü olmayan bir eser olarak kabul etmekle beraber; onun devrinin bir ihtiyacına karşılık vermesi bakımından önem kazandığını söyler.

Halit Ziya, l'Hopital'in eserlerinden ziyade onun hayatından söz etmiştir. Edebi kişiliği ile ilgili şiirlerini Latince yazdığını, Fransızca yazılarının Fransız nesrinin gelişmesine katkısı olduğunu, üslubunun zaman zaman "varta-i iğlaka" düşecek kadar mecazlar ve istiarelerle dolu olduğunu belirtir.

Théodore-Agrippa d'Aubigne şiirde yenilik hareketinin şiddetli etkisinin olduğu bir şair olarak nitelendirir. Babası yenilikçilere karşı mücadele etmesi için kendisine yemin ettirdiği halde yenilikçilere katılır. Halit Ziya, onun gençliğinden itibaren şiir yazdığını, asrının en nükteli ve en zarif şairi olduğunu söyler. Onun en önemli eserinin *Hevliyat* olduğunu söyler, ama onu teknik bakımdan kusurlu bulur: "Bu taksimat ile beraber eserde tertip mefkuddur; tekerrürler; esastan hariç meseleler, istitradlar pek çoktur." (Uşaklıgil, 1913: 86) Buna karşılık eserde yer alan bazı feci tasvirlerin, latif parçaların onun şairliğinin müstesna yönünü gösterdiğini de teslim eder.

Halit Ziya, "reis-i mekteb"inin Ronsard olduğu, Fransız edebiyatını eski Yunan edebiyatına sevk eden Pléiade adlı bir şair grubundan bahseder. Halit Ziya, Pléiade şairlerini geçmişe taparcasına bağlanıp geleceğe yönelmemeleri, yalnız şeklin hayrankârı kalarak eski edebiyatta buldukları örneklerin dışında bir şekil

oluşturmayarak manen ve fikren Antik Yunan'a dönerek alıntılادıkları şekillerle Fransız nazmını "hamule-i tumturak ve melaib" ile yüklemeleri açısından eleştirir. Halit Ziya bu topluluğu değerlendirirken şekle ve dilin kullanımına verdikleri önemin üzerinde etraflıca durur. Şekle önem vermek açısından bakıldığında Pléiade ile Servet-i Fünuncular arasında benzerlik bulmak mümkündür. Nasıl Pléiade sanatçıları eski Yunan nazım şekillerini Fransız edebiyatına getirmişlerse Servet-i Fünuncular da Fransız şiirine ait sone, terzerima gibi nazım şekillerini Türk şiirine getirmişlerdir. Ancak bu açıdan Pléiade'nin bu konuda daha tutucu davrandığını söylemek mümkündür.

Eserde "Fransız edebiyatı ruhuna fazla bir hayat ve kuvvet bahşedebilmekten uzak kalan" sözleriyle nitelendirilen Pléiade vasıtasıyla o dönemin edebiyatına İtalyan edebiyatının etkisine de yer verilir. Halit Ziya, İtalyan edebiyatının Fransız fikri için faydalı olduğunu teslim ederken sanatçıların bir "fikriye-yi tumturak" ve "ibarat-ı menabi-i lafziyeye" benzeri süsleri alıntılادıklarını, yani değerli olanı almak yerine o edebiyatın sakat ve hastalıklı yanlarını aldıklarını ifade eder.

Bu olumsuz durumun önüne geçmek için "bir inkılab-ı hayırkâr vücuda getirmek" gerektiğini ifade eden Halit Ziya, Boileau'dan naklen bu işi Malherbe'ın yerine getirdiğini söyler ve ondan önce gelen Clément Marot, Pierre de Ronsard ile birlikte Malherbe'ı tanıtır.

Halit Ziya'ya göre Marot, Ortaçağ şairleriyle çağdaş şiiri sentez haline getirmiş bir şairdir. Ancak kitapta onun hakkında zikredilen cümleler pek olumlu değildir:

Müttehazı olan evzan ise kendi icad-gerdesi olmayıp zaten mevcut ve fikirleri de kendisinden evvel yetişen şuaradan meşhud şeylerdir. Marot ekseriya on heceli beyitler yazmış ve bilhassa balad, rondo, triole, virelai, pastoral, mersiye, efsane ve hicviyede ibraz-ı maharet etmiştir. (Uşaklıgil, 1913: 93)

Halit Ziya'nın bu aralıkta tanıttığı ikinci isim Pierre de Ronsard'dır. Öncelikle onun eğitim hayatına değinir. Yazar, Pléiade şiir grubunun kurucusu olan Ronsard'ın Conqueret Mektebi'nde Jean Dorat ve Adrien Turnébe gibi Helenist hocaların elinde yetiştiğini vurgular. Böylece Ronsard'ın Antik Yunan sevgisinin kaynağını okuyucuya aktarmış olur.

Ronsard, kralın sevgisini kazanır ve onun desteğiyle eserlerini külliyat olarak dört büyük ciltte toplar. Halit Ziya, onun ve ekolünün en büyük kusurunu olarak Latin ve Yunan dillerine ait kelimeleri ölçüsüz şekilde kullanmaları olarak görür. Ancak bu kusuru amaçlarından ötürü mazur görmekten de geri kalmaz. Çünkü burada amaç “Fransız dilini genişletmek”tir. Halit Ziya burada (bazı isimler ve diller değiştirildiğinde) sanki Servet-i Fünunculardan bahsetmekte, bu özrün onlar için de geçerli olduğunu savunmaktadır.

Halit Ziya, “Müceddid-i Lisan” ünvanıyla tanınan Malherbe’in kraliyet için yazdığı kasidelerle meşhur olduğunu söyler. Halit Ziya, Malherbe’in edebî eserlerinin çok değerli olduğunu teslim etmekle birlikte ilk eserlerinde çokça, son eserlerinin birkaçında ağırca kusurlar bulunduğunu ifade eder. Özellikle onun şiirlerinde kullandığı uygunsuz benzetmeleri, abartılı anlatımları, edebî zevke uymayan söyleyişleri olumlu karşılamaz. Bunu okuyucusuna göstermek için “Saint Pierre’in Gözyaşları” başlıklı şiirinden bir cümle alıntılar ki hiç de haksız olmadığı görülür. Zamanına ait noksanlardan tamamen uzak kalmadığına dikkat çeken Halit Ziya, Malherbe’i şairlikten uzak ve sanatkârlığa yakın bulmak gibi garip bir hüküm verir:

Malharbe’in şiirinde asıl şiirin ruh-ı sanihatını teşkil eden hayat-ı amika ve samimiden tevakkiiyi andırır bir hal vardır ki, onu daima şairlikten uzak ve sanatkârlığa yakın kalmaya sevk etmiştir. (Uşaklıgil, 1913: 100)

Halit Ziya, Malherbe’in öğrencisi Racan’ı da tanıtır. Birlikte Rambouillet Otel’ne devam ettiklerini belirtir.

Halit Ziya’ya göre Racan, üstadı Malherbe derecesine ulaşamamıştır. Malherbe’in Racan hakkındaki şu yorumuna dikkat çeker: “Beyitlerine mikdar-ı kâfi çalışmaz. Ekseriya büyük bir fikir için kavaid-i şiirin haricine çıkmaktan çekinmez. Racan şairlerin rafizâsidir.” (Uşaklıgil, 1913: 101)

Racan’ın ardından Halit Ziya, “Bu derece-i edebiye içinde fikr-i hezelkârîsi ve sanat-ı hiciv-perveranesi ile bilhassa şayan-ı zikr olan şair Mathurin de Régnier”i anlatmaya başlar. (Uşaklıgil, 1913: 101)



Halit Ziya, R gnier'in meslek  başarısızlıklarına ve seyahatlerine değinir. Bu başarısızlıklarının sebeplerini yine R gnier'in kendi ifadesiyle tanımlar. Ancak iş hayatındaki başarısızlıkların aksine şiirde zamanının üstadı olarak kabul edildiğini belirtir. R gnier'in hezel ve hiciv ustası olduğunu Latin ve İtalyan şairlerini taklit ederken bile karakteristik özelliklerini koruduğunu teslim eder. Bununla birlikte şiirlerinde sanatın olmazsa olmazı olan incelikten yoksun olmasını ve bazı kusurlarını da eleştirir.

#### 4.5.5.3 Tiyatro

Halit Ziya, XVI. yüzyılı, tiyatrodaki XVII. yüzyılın    büyük tiyatro yazarı olan Corneille, Racine ve Moli re'i hazırlayan bir dönem olarak görür.

XV. yüzyılda dinin tiyatrodaki uğradığı suistimaller bu asrın başında da devam etmektedir. Oyunların çoğunda dinin aleyhinde mesajlar vardır ve bunlar da halk üzerinde bir hayli etkili olmaktadır. Bunun  zerine kral I: François duruma müdahale eder ve oyunlardaki dine yönelik bu alayları yasaklar. Halit Ziya bu emri iki şekilde değerlendirir. Birincisi bu emirle tiyatro mahvolacağı için olumsuzdur, buna karşılık başka bir tarzın ortaya çıkmasını sağlayacağı için de olumludur.

Halit Ziya'ya göre bu dönem, Fransızların yaşadığı çeşitli savaşlar, dönemin tiyatro yazarlarına ilham kaynağı olup milli bir edebiyatın oluşmasını sağlayabilirdi. Oysa Ronsard'ın başında bulunduğu Pl iade sanatçıları bu  ansı teperek eski Yunan klasiklerine yönelmek gibi bir yanlışın içine d  m  lerdir. Bu yüzden, bu dönem "milliyetten tamamen mahrum" s zleriye tanımlanmıştır. Ancak ekolün bir  ğrencisi,  tienne Jodelle bu durumun dışında tutulur.

Halit Ziya, Ronsard'ın öğrencilerinden olan  tienne Jodelle'in ilk tiyatro eseri *Cl optre*'nin önemini vurgular. Bu eser, bazı aksaklıklarına rağmen ilk olması açısından önemlidir. Eserin Latin ve Yunan edebiyatlarını taklit etmekle birlikte millî ahlak üzerine oluşturulmuş olmasını takdir eder. Jodelle yazdığı bu oyunu etrafındakilere okur ve takdirle karşılanır; ancak Jodelle bir tiyatro eserinin okunmak için değil, sahnelenmek için olduğunu düşünerek bu yolda uygulamalara koyulur. Yazdığı eserlerle büyük ilgi odağı haline gelen Jodelle, pe  pe e birçok oyun sahneler. Jodelle'in bu tavrını bir devrim niteliğinde kabul eden Halit Ziya, bu durumu  u şekilde ifade eder: "Jodelle'in ilk eseri Fransa'da XII. asırdan beri devam eden tarz-ı tema anın hitamına, XIX. asrın nısf-ı ahirine kadar imtidad eden tarzın zuhuruna bir tarih teşkil eder." (Uşaklıgil, 1913: 108)

Halit Ziya, Yunan ve Latin edebiyatlarının hüküm sürdüğü zamanlarda Jodelle ile birlikte millilik taraftarları olan Jean de la Taille ve Pierre Larivey adlı tiyatro yazarlarına da dikkat çeker.

Tiyatro bahsini bitirdikten sonra Halit Ziya, XVI. yüzyıl “inkışafat-ı fikir ve edebini husule getiren en müessir şahsiyetlerini tamamladığını, “ehemmiyetleri derece-i taliyede kalan” isimleri de hızla anlatmak gerektiğini söyleyerek Théodore de Béze, Brantôme ve Jean Bodin hakkında kısa bilgiler verir.

Béze’in dinî çalışmalarına özellikle Protestanlık naşirliğine vurgu yapılmıştır. Fransa Calvinistlerinin başkanlık görevini yürüten Béze’in fesahat ve belagatinin güzelliğinin onun şöhretini arttırdığını belirten Halit Ziya, yazarın edebiyatla ilişkisine gelince “Fransa’da edebiyatın küşayişine hizmet edenlerin birincilerindendir” demiş, ayrıca onun Latin ve Yunan eserlerini takliden eserler yazdığını söylemekle yetinmiştir.

Brantôme’un askerî yönüne ve tarihçiliğine değinilir. Brantôme’un eserlerini titizlikle yazdığı belirtilir. Basit açıklamalarda bile doğruluktan ayrılmadan dönemin düşünce ve ahlakını pek güzel ifade ettiği vurgulanır.

Halit Ziya, Jean Bodin’in Avrupa’da meşhur Machiavel’den sonra Fransa’da ilk “Siyasi Bilimler Kurucusu” olduğunu belirterek Bodin’in siyasî yazar olduğuna dikkat çeker. Yazar, “Cumhuriyet” isimli eserinin düşünce açısından önemini vurgularken ifadesini “muğlak ve na-hoş” olarak niteler.

Halit Ziya’ya göre bu devirde tarih yazarlarının çokluğu hayret verici derecededir. Bu bölümde yazar, tarihçilerin kısaca hayat hikâyelerine, önemli saydığı eserlerinin isimlerine ve varsa yazarların sahip olduğu dinî, siyasî ve askerî özelliklerine değinmiştir. Bu tarihçiler Mareşal de Fleurange, Castelnau, François de La Noue, Pierre de L’Estoile, Sully, Guillaume Du Bellay, Martin de Bellay, La Place, Etienne Pasquier, Régnier de La Planche, La Poplinière, Duplessis Mornay, Jean de Tavannes’tir.

Halit Ziya, XVI. yüzyıl edebiyatını özetledikten sonra bir değerlendirme yapar ve bu dönemin şahsiyetlerinin kesin bir edebiyat hareketi olmak yerine millî edebiyatı devam ettirmek veya eskiyi taklit etmek arasında tereddüt ettiklerini belirtir: “Ve hakikatte bütün XVI. yüzyıl, Fransız edebiyatının tecarib-i

mütereddidanesiyle hatvat-ı şüphedarıyla memludur.” (Uşaklıgil, 1913: 122) Yazar bu durumun XVII. yüzyılın başında da sürdüğünü ilave eder. Halit Ziya XVI. yüzyıl Fransız edebiyatını değerlendirirken onda şekil ve muhteva bakımından “Bir fikir taklidinin hüküm sürdüğüne” dikkat çeker. Bu durumu eleştirmek yerine, bu taklit fikrinin edebiyata katkılarından söz eder: “Ve bu taklit sayesinde ki lisan-ı edebî şeklen müsait olduğu kadar kabiliyat-ı sanatkâranesini iktisab etmiş ve efkârda edebiyat-ı kadimede vasıl olunan menatık-ı aliyeye yükselmek istidadını almıştır. (Uşaklıgil, 1913: 123)

Halit Ziya’ya göre taklit fikri kendini en çok tiyatro sahasında göstermiştir. Fransız tiyatrosu büyük ölçüde Antik Yunan tiyatrosundan etkilenmekle birlikte İtalyan ve İspanyol tiyatrosundan da etkilenmiştir. Özellikle İspanyol tiyatro yazarı Lopez de Vega bu anlamda önemli bir isimdir. Fransız tiyatrosunun eskinin etkisinden kurtularak daha geniş bir ufka çıkmasında bu iki edebiyatın önemli olduğu da ilave edilir.

Halit Ziya, sanata asıl ruh ve kuvvet veren vicdan hararetinden yoksun beyitlerden oluşan bu dönem şiirinin XIV. Louis zamanına kadar devam ettiğini belirtir. Bütün bu şairler arasında karakteristik özelliğini yitirmeden hicviye ve hezelleriyle “devrin üstadı namını alarak yükselen tek sima” olarak Régnier’i işaret eder. Régnier’i bu tarzın en olgun örneklerini ortaya koyan Molière ile kıyaslar.

#### 4.5.6. XVII. Yüzyıl

Halit Ziya bu yüzyılın Fransız edebiyatı için önemine değindikten sonra, bu dönemin adlandırılmasıyla ilgili bazı görüşleri ortaya koyar. Bu görüşlerden en önemlisi 17. yüzyıl Fransız edebiyatının XIV. Louis’nin adıyla, yani bu yüzyıl edebiyatının XIV. Louis Dönemi Fransız edebiyatı adıyla anılmasıdır. Yazara göre bu adlandırma doğru değildir ve sadece alışılmış bir adlandırmaya uymaktan başka bir şey değildir. Çünkü XIV. Louis’nin tahta çıkması XVII. yüzyılın ilk yarısının sonlarına (1643) tekabül eder, o yüzden anılan kral için “bu devre-i edebiyenin mebdini teşkil etmez, devam ve teakübüne tesadüf eder” der. (Uşaklıgil, 1913:126)

Bundan sonra başka bir iddiaya geçilir ki buradaki ifadede Halit Ziya’nın da aynı fikirde olduğu anlaşılır. Bu görüşe göre, bu devirde yazılan nazım olsun nesir

olsun en önemli eserler Cardinale Richelieu'nün yönetimi zamanında ortaya çıkmıştır ve bu dönem XIV. Louis'nin iktidara çıkmasından önceye aittir.

Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri artık Fransızca'nın gelişmesini tamamlamış olmasıdır. Dil artık kendi kendine yeter hale gelmiştir. Halit Ziya, buradan yola çıkarak dilin devrin sanatçılarındaki nasıl bir hal aldığını şairane bir dille ortaya koyar.

Halit Ziya XVII. yüzyıl Fransız edebiyatının önemli temsilcilerini kendine göre bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bunların başında Otel de Rambouillet'e mensup Senyör de Balzac ve Vincent de Voiture'ye, ardından Jésuites tarikatine mensup ve muhalif François de Sales ve Blaise de Pascal'a yer vermiştir. Bunları izleyen bölümde aslında bir filozof olan Descartes, onun ardından da "birbirinin çağdaşı, fakat aynı zamanda muhalifi" olan Dük de la Rochefoucauld ve Cardinale Retz hakkında bilgi verilir. Bunları yüzyılın tiyatro edebiyatının temsilcileri Pierre Corneille, Jean Racine, Molière; yine yüzyılın en önemli eleştirmeni Nicolas Boileau; son olarak da fabl ustası La Fontaine izler.

#### 4.5.6.1. Şiir

Yukarıda da değindiğimiz gibi Halit Ziya bu devrin zenginliğini ortaya koyan bir topluluktan, Otel de Rambouillet'den de bahseder. Yazara göre, bu topluluk bu devrede önemli bir görevi yerine getirmiştir. Bu topluluğa mensup Jean Louis Guez Senyör de Balzac, Vincent de Voiture'den bahsettikten sonra, Otel de Rambouillet hakkında bilgi verir.

Eserde bu topluluğun iki üyesi olan Senyör de Balzac ile Vincent de Voiture'ün ortak özellikleri çok güzel mektup yazmalarıdır ve bu yüzden eserlerinin büyük bir kısmı mektuplardan meydana gelmiştir.

Bunlardan Senyör de Balzac hakkında Boileau'nun bir övgü cümlesine yer verilir: "Denilebilir ki lisanını ondan daha iyi bilen, kelimâtın havasını, ibaratın istidadını ondan daha iyi tatbik eden kimse yoktur." (Uşaklıgil, 1913: 131) Halit Ziya bu övgüden yola çıkarak onun mektuplarının iki eksikliğinden söz eder: "Tasannu ve tumturak". Roman ve hikâyelerinde sanatlı söyleyişe özel bir önem veren Halit Ziya'nın 1913 yılında kaleme aldığı bu eserinde yer alan bu sözleri hayli dikkat çekici.

Eserde bu iki sanatçının şu şekilde karşılaştırıldığı görülür. "... Balzac burada vakar ve ciddiyetle mümtaz bir edib-i vakur iken Voiture zeraif-i aşk-perverâne ve nükât-ı garamiyet-perverane ile hadd kılıp nisvana çalışır bir misl-i sevdakâr idi." Otel de Rambouillet'in kurucusu Marki de Rambouillet ile evlenerek Markiz de Rambouillet adını alan Catherine de Vionne Pierre Angenne'dir. Markiz kendi konağını devrin seçkinlerine açar ve bir süre sonra konak "zevk-i lisan-ı edeb üzerinde icra eylediği tesir ve nüfuz artarak Paris'in yegâne mahfil-i irfanı" olur. (Uşaklıgil, 1913: 135)

Yaklaşık elli yıl varlığını sürdüren bu edebî mahfile devam eden edebiyatçılar arasında Gombauld, Malherbe, Vaugelas, Racan, Balzac, Rotrou, Chapelain, Sévigne, Costar, Sarrazin, Conrart, Patru, Mairêt, Godeau, Cotin, Ménage, Yvetaux, Malleville, Desmarets, Huet gibi isimler sayılır. Hatta Pierre Corneille'in dahi bu toplantılara katıldığından bahsedilir.

Otel de Rambouillet müdavimleri arasında sadece sanatçılar yoktur, aynı zamanda devrin ricali de bu toplantılara katılmıştır. Bunların dışında Fransız edebiyatı tarihinde önemli yer tutan Marlen de Scudéry, Matmazel Paulet, Madame de La Fayette ve Madame de Sévigne gibi kadın yazarlar da vardır.

Eserde bir çeşit akademi olarak değerlendirilen bu mahfelin amacı şu şekilde ifade edilir:

Bu zeminde gözetilen gaye, lisanı tasfiye ve kabalıklardan tecrit etmek, onu kelimat ve ibaratın terkiib-i zarifasından mütehassıl bir mişvar-ı kibarane vermek, üslup ve beyanı nüktedanlığa, mazmun-perdazlığa dökcek surette istiarat ve mecazatla tezyin eylemek oldu. Ve bu surette Otel de Rambouillet henüz mebadi-i teessüsünde bulunan Fransız Encümen-i Danişi'nin yanibaşında onun bir tetimmesi, bir lahikası sayesine geldi.

Bir diğer hizmeti de kibarane ve üdebayî, veladet ve fetanet-i asılzadegânî demek olan bu iki sınıfı yek-diğerine takrib ederek bir yandan tarz-ı edebî bir yandan da tarz-ı müsahabenin tekemmül ve tenezzühüne zemin teşkil etmiş olmasıdır. (Uşaklıgil, 1913: 137-138)

Bölümün sonunda Otel de Rambouillet mensubu şairlerde ortaya çıkan bir yozlaşmanın söz konusu olduğu ifade edilerek konuya son verilir.

Otel de Rambouillet'nin ardından dinî tarikatlerle ilişkisi olan iki sanatçıdan söz edilir. Bunlardan birincisi J suites hareketine<sup>11</sup> mensup François de Sales'tir. Eserleri daha çok dinî mahiyet taşımakla beraber, bu eserler Halit Ziya tarafından "kıymet-i edebiye nokta-i nazarından  ayan-ı dikkat" sayılır. (Uşaklıgil, 1913, 142) Elbette bu edebî değer onun diliyle ilgilidir. Esere göre, onun yazı dili o kadar süslü, o kadar zengindir ki bu yönüyle "harika bir şair-i mensur" olarak nitelendirilir.

J suites tarikatini savunan eserler yazan Sales'e karşılık Jansenizm<sup>12</sup> tarikatine mensup ve J suiteslerin aleyhine yazan Blaise Pascal da bu dönemin isimlerindendir. O da Sales gibi dinî mahiyette eserler yazar. Di erinden farkı, ele tirilerinde çok usta olması ve mizah dilini çok iyi kullanmasıdır.

Din  kurumlarla ilişkisi olmasına karşılık zaman zaman ruhban sınıfın eleştiri ve baskılarına maruz kalan bir isim de Descartes'tır. Halit Ziya'ya göre Descartes, filozof olmasının yanı sıra edebiyat tarihinin de önemli isimlerindendir. TEGFE'de Descartes'in kendi gelişimi için çıktığı seyahatlerin ona katkısından söz edilir. Özellikle Hollanda seyahatine vurgu yapılır. Burada yaşadığı yirmi yıllık inziva hayatı ve kaleme aldığı en önemli eserleriyle yalnız filozofların değil, tüm dünya alimlerinin dikkatini  ekti ine değinilir. Halit Ziya, Descartes'ın edebiyat  lemindeki dilini; bilim ve fen, hikmet ve felsefe aracına d n  m   olması bakımından ilginç bulur.

Halit Ziya, bir ara bölüm açarak "bu devrin en mütebariz simalarını ikmal etmek için" D k de la Rochefoucauld ile Cardinal de Retz'den de bahsetmek gerektiğini ifade eder ve bunlardan birincisi hakkında bilgi vermeye ba lar.

La Rochefoucauld'un *Hikemiyat* adlı eserinden yola çıkılarak yapılan değerlendirmede onun fazileti ink r ettiği belirtildikten sonra, insanlığın ahlaktan yoksun olduğu, menfaatle bencilik arasında hareket ettiği d  ncesine sahip olduğu ilave edilir. Onun bu d  ncelerini örneklendirmek için *Hikemiyat*'tan seçilmiş on   

<sup>11</sup> Jesuitler (Cizvitler) İ a tarikatı adıyla anılan bir Hristiyan tarikatidir. Hristiyan olmuş eski bir İspanyol askeri olan Ignacio de Loyola tarafından 1534'te kurulmuştur.

<sup>12</sup> Jansenizm Katolik teolojik bir harekettir. Günahın kaynağı, yani günahların insanın dünyaya gelmesiyle oluştuğunu savunan g r  t r. Hareket Hollandalı teolog Cornelius Jansen'in eserinden do mu tur. Jansenizm XVII. ve XVIII. yüzyılda Katolik kilisesinde müstesna bir yere sahiptir. Hareketin merkezi Port-Royal Abbey, Paris'tir. Burası aynı zamanda Duvergier, Arnauld, Pierre Nicole, Blaise Pascal ve Jean Racine gibi yazarlara da ev sahipliği yapmıştır.

sözüne yer verilir. Halit Ziya onun bu düşüncelerinin tepki aldığını belirttikten sonra, devrin şartlarıyla birlikte değerlendirildiğinde kendisine hak vermek gerektiğini de ima eder:

Yalnız şu cihet unutulmamalıdır ki insanlar hakkında muharrire bu derece siyah efkârı veren, insanları her şeyden mücerred olarak tetkikten ziyade o zaman yaşadıkları muhit ve bulundukları hal içinde görmekten münbais bir tarz-ı tefekkürdür.

O zamanın cemiyet, ihtilalat ve inkılabatının, cüstücu-yu menafî etrafında çarpışan ihtirasat ve ihtisasatın velhasıl bütün bir ? yed-i mestinin çirkinlikleri içinde yuvarlanan taşkınlıkların arasından görmüş idi.

İnsanlık hakkındaki bu bedbînini asıl o zamanın o muhitin insanlığına karşı bir sayha-ı nefret ve gayz şeklinde telakki etmek muvafık olur. (Uşaklıgil, 1913: 155-156)

Bu uzun alıntıyı yapmamızın sebebi, burada anlatılanların Servet-i Fünuncuların dünyaya bakışını hatırlatmasından dolayıdır. Sanki Halit Ziya, la Rochefauld'u haklı gösteren bu satırları yazarken kendi neslinin hayata bakış tarzının bir savunmasını yapar gibidir.

Cardinale de Retz (Jean François-Paul de Gandi) ise dinî hayatın içinde yer almış olmakla birlikte *Hatırat* adlı eseriyle ün kazanmıştır. Halit Ziya, de Retz'in tabiatının rahiplik sanatının sıfatlarına uymasa da rahiplik sanatının kuvvetinden en üst noktada faydalandığını ve bu sayede edebiyatın ileri gelenlerinin hemen hepsinin hayranlığını ve takdirini kazandığını belirtir. Onu, kullandığı dil açısından değerlendiren Sainte-Beuve'nin bir sözünü alıntılar:

“Lisanı en güzel bir lisandır. Ateş-i hayat ile memludur. Ve denebilir ki isyanın ruh-ı seyyali onda cvelan eder. Tabirat kemal-i tabiatıyla şetaret-engiz, hayal-güster ve bazende haşmetdardır.” (Uşaklıgil, 1913: 158)

#### 4.5.6.2. Tiyatro

Halit Ziya XVII. yüzyıl Fransız edebiyatını yazarken tiyatroya özel bir yer ayırır ve bu yüzyılda yazılan “en mühim âsâr-ı manzume”nin tiyatroya ait olduğunu söyler. Ardından da “Esamî-i eazım-ı şuarayı, tarz-ı temaşaya hizmet edenlerin

arasında arayacağız” (Uşaklıgil, 1913: 159) diyerek devrin en önemli tiyatro yazarlarına -Pierre Corneille, Jean Racine ve Molière’e- bir bölüm ayırır.

Bunların içinde Halit Ziya, Corneille’i oldukça sanatkârane ifadelerle öne çıkarır:

Bunların içinde Pierre Corneille ismi sima-ı sahnenin en şaşıaadar kevkebidir:

Saha-yı temaşada Jodelle’den sonra erbab-ı nazm ve inşa, gündün güne daha yüksek bir mıntıka-ı sanata çıka çıka nihayet edebiyat-ı sahne *Pierre Corneille*’in temas-ı dest-i dehasıyla vukuf-ı mertebe-i kemale yükselmiştir. (Uşaklıgil, 1913: 159-160)

Pierre Corneille de François Sales gibi Jésutesler tarafından eğitilmiş bir yazardır ve hayatı boyunca bunun izlerini taşımıştır. Nitekim bu etkiyle yazdığı dinî eserler yanında *Hz. İsa’ya İmtisal* adlı eseri tercüme etmiştir. Ancak bunlar devrinde çok rağbet görmesine rağmen başarılı bulunmamıştır.

Halit Ziya, Corneille’nin çeşitli cephelerine dikkat çeker ki bunlardan biri onun karakter yapısıdır. Her şeyden önce Corneille özgürlüğüne düşkün bir sanatçıdır. Onun bu yönüne yaşadığı bir olayla temas edilir: Cardinal Rochefoucauld tiyatro eserleri yazmak için Lestoile, Bois-Robert, Colletet ve Rotrou’dan oluşturduğu topluluğa bir şekilde Corneille’i de dahil eder. Ancak Corneille sanatını bağımsız bir ortamda icra edebilmesine ters düşen bu durum karşısında gruptan ayrılır.

TEGFE’den öğrenildiğine göre Corneille’in ilk tanınan eseri bir genç kız hakkındaki aşk şiiridir. Corneille bu şiiri bir komedinin içine sokmak isteyerek ilk komedisini yazar. Onun komedi sahasında kaleme aldığı diğer eseri *Yalancı*’dır. Halit Ziya, bu eserden dolayı onun Fransa edebiyatında asıl komedinin de kurucusu olduğunu ifade eder.

Halit Ziya, Corneille’nin eserlerini kaynakları bakımından üç grupta inceler: Milli Edebiyat, İspanyol Edebiyatı ve Antik Yunan Edebiyatı.

Corneille’in ilk döneminde kaleme aldığı beş manzum komedisi onu “taklitten ziyade edebiyat-ı milliyeye imale ediyordu.” (Uşaklıgil, 1913: 160)



İspanyol edebiyatı etkisinin *Hayal* adlı komedisiyle başladığını, *Cid* adlı trajedisiyle bu etkinin zirveye çıktığını belirtir. İkinci eserin Corneille'i diğer yazarların üstüne çıkmasına yol açtığı da Halit Ziya tarafından ifade edilir.

Ardından *Horace* trajedisiyle Antik Yunan edebiyatının etkisi başlar. Halit Ziya bu eseri değerlendirirken âdeta hem nalına hem mihına vurmaktadır:

Bu eserde lüzumundan fazla bir tantana-i belagat, sanayi-i bediiyeye mebzul müracaat bulunmakla beraber hasais-i şiir ve sanat daha ziyade teeyyüd eder.

Eserin birçok parçaları vardır ki hafıza-ı enamda menkus birer bedia-yı edebiyedir. Ve bunlar ta o zamandan bugüne kadar kıymet ve revnakından bir şey kaybetmeyerek evlattan evlada intikal ede gelmiştir. (Uşaklıgil, 1913: 163)

Halit Ziya, Corneille'in tiyatro eserleri dışında manzum eserleri olduğunu söylerse de bu eserlerin değer bakımından ikinci derecede olduğunu söyler. Diğer taraftan onun zaman zaman başarısızlığa uğramasını da yine sanatkârane bir ifadeyle telafi etme yoluna gider:

Zaten edebiyat-ı dehanın mahsusatından değil midir ki onların alelekser menatik-ı akibinde cevelan eden şehbal-i fikir ve hayalleri ruh-ı beşeri kanatlarına alarak yükselirken nagehanî sukutları olur, bu sukutlardan rencide olmamak, fakat onlarla beraber yükseldikçe bize gösterdikleri afak-ı ulviyetten zılal-ı müstesna-yı tahsüssatı kâse kâse içmek lazımdır. (Uşaklıgil, 1913: 166)

XVII. yüzyılın ikinci tiyatro yazarı Racine'dir. O da Corneille gibi dinî bir eğitim alır. Ancak hocalarının onu bir din adamı yapma gayretleri başarısızlığa uğrar.

Sanat hayatının başlarında kaleme aldığı iki kaside ve bunlar yüzünden ödüllendirilmiş olması, onun edebiyat çevrelerinde tanınmasına yol açmıştır.

Halit Ziya'ya göre Racine'in edebiyat dünyasındaki en büyük şansı Boileau ve Molière ile olan arkadaşlığıdır. Racine ilk eseri *Théagene*'yi Molière'in teşvikiyle yazmış ve şöhret basamaklarını tırmanmaya başlamıştır. Halit Ziya, Corneille'in bu eserdeki etkisini teslim eder. Bu etki daha sonra *İskender-i Kebir*'de devam eder. Halit Ziya bu etkinin sonradan ulaştığı şekli de ifade etmekten geri kalmaz: "Racine Fransa edebiyatının devre-i tekâmülünde en yüksek bir şairdir. Zamanının yüzlerce

şuarası arasında kendisine rakip addedilmiş yalnız Corneille'dir." (Uşaklıgil, 1913: 175)

Halit Ziya, Racine'in üç döneminden söz eder: Birinci dönem Corneille'in etkisiyle Antik Yunan edebiyatına yöneldiği dönemdir. *Thégene* ve *İskender-i Kebir* bu dönemin örnekleri olarak gösterilir. İkinci dönem, kendi tabiatına uygun aşk temalı eserleri kaleme aldığı dönemdir. Bu dönem için *Andromaque* en iyi örnektir: *Andromaque*'ın muhtelif sahnatında hayat-ı beşeriyenin en rakiklerinden en şeditlerine kadar aşkın bütün sahnelerini görürüz." (Uşaklıgil, 1913: 171) Üçüncü dönem ise şairin yeni eserler yazdığı dönemdir. Bu dönemin en önemli eseri *Phédre*'dir. Bu eser, Racine'in etrafındaki düşmanların sayısını arttırır. Onu engellemek için düşmanları birçok girişimlerde bulunur. Ancak zaman Racine'i haklı ve galip çıkarır: "Lakin zaman ki cereyan ettikçe insanların hatalarını tashih eden bir miyar-ı adalettir, yavaş yavaş herkese layık olduğu mevkiini vererek Racine'in *Phédre*'ini lâyemut âsâr meyanına ithal ederken Pradon'un *Phédre*'ini hafıza-yı nisvana atmıştır." (Uşaklıgil, 1913: 173)

Halit Ziya'nın Racine ile ilgili yorumlarına bakıldığında hepsinin olumlayıcı, hatta yüceltici olduğu görülmektedir. Mesela Tevrat'taki bir kıssadan yola çıkılarak yazdığı *Esther* için, "Fransa edebiyatının en bedii âsârından biri olan ve bugün bile taravetinden bir şey kaybetmeyerek herkesin ezberinde bulunan bu eser...", *Athalie* için de "... şairin evsaf ve hasailine daha müşaâadar bir mirat-ı tecelli olmuştur" ifadelerini kullanmıştır. (Uşaklıgil, 1913: 174-175)

Fransız edebiyatının önemli simalarından olan Molière'in tanıtımına TEGFE'de "Fransız edebiyatının lâyemut siması" ve "mudhikeyi sanatın en büyük bir mertebe-i kemaline çıkaran" ifadeleriyle başlanır.

Halit Ziya, Molière'i anlatırken onun hayatı boyunca art arda yaşadığı başarısızlık ve başarıları esas almıştır. Bu anlamda Molière'in hayatı iniş ve çıkışlarla doludur.

Molière yaradılışının tersine bir trajedi yazarı olmak istemiş, hatta *Thebaide* adlı trajedisıyla başarısız olmuştur. Bu, onun hayattaki ilk başarısızlığı değildir. Paris'te tutunamayan Molière, on iki yıl boyunca taşrada çeşitli yerlerde temsiller verir. Gerek yazdığı gerekse sahneye koyduğu eserlerde başarılı olamaz: "... Molière

bu devre-i hayatında pek çok adem-i muvaffakiyetler, inkisar-ı hayallere uğramış ve ilk tecarib-i sanatta gerek temsil gerek tahrir zeminlerinde sukutlara meftur ve meyas olmuştur.” (Uşaklıgil, 1913:179)

Bu on iki senelik dönemde kaleme aldığı *Sersem* adlı komedisiyle kısmen şöhret kazanmış, ardından gelen manzum komedi *İnfial-i Âşıkane* onun şöhretini pekiştirmiştir. Halit Ziya’ya göre bu eserle onun sanatı kuvvet ve önem kazanmıştır. Bu iki eserin dışında, taşralılar için yazdığı İtalyan tarzı farsları Parisliler için de yazar ve bunları Parisliler de beğenir. Ancak Molière’in şöhreti arttıkça bu farsların yavaş yavaş sahneden çekildiği görülür.

Molière asıl şöhretini *Gülünç Zarifeler* adlı komedisiyle kazanır. Eser asilzadeleri eleştirdiği için bu sınıfın düşmanlığını, buna karşılık diğer sınıfların takdirini kazanır. Ancak Molière kendisine yönelik öfkenin şiddetini düşürmek için geçici olarak eleştiri oklarını geleceğe saklayarak İtalyan farslarına benzer şekilde, fakat modernize edilerek *Signarella* komedisini yazar. Halit Ziya bu eserle Molière’in “şöhretin en yüksek tabakasına yükseldiğini” söyler.

Molière bu şöhreti daha da yükseltmek isteyerek İspanyol tarzına uygun trajedi ve komediyi birleştiren *Don Garcie*’yi yazar. Ancak bu eser onun için büyük bir hayal kırıklığıdır. Böylece sanatçıya *Signarella*’nın kazandırdığını *Don Garcie*’nin kaybettirdiği belirtilir.

Bu düşüş Molière’i yıldırmaz, hemen *Koca Mektebi* adlı komedisini yazar. Tekrar eski şöhretine ulaşan Molière’in bu dönemdeki bir diğer eseri *Karılar Mektebi* adlı komedisidir. Bu eserle de büyük başarı kazanan Molière’in hayranları kadar düşmanları da artar. Özellikle onun din ile alay ettiği suçlamasını ortaya atarlar. Molière kendisine bu suçlamayı getirenlerden intikam almak için *Tartuffe yahut İntikam* adlı komedisini yazar ki Halit Ziya’ya göre bu eser onun “enafis-i âsârından”dır. Bu eser, o derece kuvvetli bir tenkittir ki yazarı aslında beş perdelik olan bu eserin ancak ilk üç perdesini sahnelemek cesaretini gösterebilmiştir. Buna rağmen eserinin yasaklanmasının önüne geçemez.

Bu durum Molière’i yıldırmaz. Yine bu kişileri eleştirmek için *Don Juan* adlı komedisini yazar. Bu defa bir hileye başvurur: “... Aynı maksada hizmet etmek üzere, fakat tarik-i desiseye saparak daha doğrusu asıl takip eylediği gayeyi bir

mevzu-yı aşk ve sevdâ altında gizleyerek Don Juan mudhikesini yazdı.” (Uşaklıgil, 1913:?)

Molière’in hedef aldığı bir diğer kitle doktorlardır: *Sevda-yı Tababet-fürûş*, *İstemededen Tabip*, *Vehmen Hasta*. Bunların ilk ikisi başarılı olurken sonuncusu yazarını trajik sona götürmüştür.

Molière’in hayatının son dönemlerinde kaleme aldığı *Merdüm-giriz* ve *Allameler* onu sanat hayatının zirvesine çıkardı. Bunlardan ikincisinin ilginç bir tarafı vardır. Devrin önemli iki sanatkarı Menage ve Corneille başka bir isimle eserde yer almışlar ve eleştirilmişlerdir.

Halit Ziya kitabın bu bölümünü Goethe’nin Molière hakkındaki görüşleriyle bitirir. Bu alıntılarda yazara dair büyük bir hayranlığı görmek mümkündür:

Molière’i gençliğinden beri bütün müddet-i hayatında tetkik ettim ve sevdim, ve ondan daima müstefid oldum. Onda beni mest ve mahzuz eden şey yalnız kemal-i sanatının bahs edildiği zevkten ibaret değildir. Asıl onun şair ruhunda görülen fitrat-ı şirin, tabiatı bala-teridir. (Uşaklıgil, 1913: 195)

#### 4.5.6.3. Tenkit

Halit Ziya XVII. yüzyıl tenkidini anlatırken sadece Nicolas Boileau’ya yer verir ve ondan devrinin en korkulacak eleştirmeni olarak söz eder. Zaten onun da edebiyat hayatında etkilendiği üç sanatçı vardır: Horace, Perse ve Junéval. Bunları hiciv tarzında yazdığı eserlerden etkilenererek “... Fransa mehafil-i edebiyesinde ve bilhassa sarayda icra-yı hükm eden galat-ı zevke, lisan-ı tumturak, sanat-ı zeraif-i hicviyaneye hücumu başladı.” (Uşaklıgil, 1913: 198) Bu durum sadece eserlerinde değil, özel sohbetlerinde bile devam eder, hatta saraya intisab ettikten sonra bile çevresindeki insanları eleştirmekten geri durmaz. Halit Ziya onun krala ve diğer yöneticilere karşı bile ne denli cesur olduğunu çeşitli anekdotlarla ortaya koyar. Bu durum da onun düşmanlarının sayısını her geçen gün artırır. Diğer taraftan aynı Boileau çevresindeki insanlara, hatta kendisine düşmanlık gösteren yazarlara bile yardım eli uzatmaktan geri kalmadığı da TEGFE’de belirtilmektedir. Böylece Boileau’nun yaptığı eleştirilerin şahsa yönelik olmaktan çok esere yönelik olduğunu anlamak mümkün olur.

Boileau bütün alaycılığına rağmen kralın sevgisini kazanmış, onun tarafından Fransız Akademisi'ne (Encümen-i Daniş) üye tayin edilmiş ve kendisine bir asalet ünvanı verilerek tarihnüvislik görevi de verilmiştir.

Eserde Boileau'nun en değerli eserlerinin hicivleri olduğu, özellikle *Lutrin* (*Kürsü*) adlı eserinin zerafetini hâlâ sürdürdüğü belirtilir. Diğer taraftan o, yapıcı eleştirileriyle de dikkat çeker. Bu anlamda onun bazı faaliyetlerinden söz edilir:

“Mesela Corneille'in âsârı içinde hatta asıl nâzımının bile bîhaber kaldığı bedayi ve nefaisi bulup efkâr-ı ammeye karşı bir mürşid ve muvâz vazifesini görmüştür. (...) Molière'i asrın en güzide, en bâlâ-ter mübdîî sıfatıyla selamlayan yine odur. (...) Racine'e karşı bilhassa âsâr-ı ahiresinin intişarı esnasında lakayd kalan efkâr-ı umumiye'yi kamçılayan yine Boileau olduğu gibi...” (Uşaklıgil, 1913: 203)

Diğer taraftan onun *Şiir Sanatı* adlı eserine de temas edilir. Halit Ziya bu eseri bir “mecelle” olarak nitelendirir ve zaman içinde büyük kısmı değişmekle beraber eserin “şairin ka'b-ı kadrine kemal-i tantana ile şehadet eden ebyat-ı nefiseden” olduğunu ifade eder.

Halit Ziya'nın Boileau hakkındaki tek olumsuz düşüncesi onun eski şairleri taklit edecek derecede ileri gitmesidir. Ancak bunu yaparken o şairlerin hayli altında kalmış, onları aşamamıştır. Bu durum özellikle Horace'ı taklit ettiği eserlerde kendini gösterir. Boileau'ya bir eleştiri de sonraki bölümde getirilir. O da Boileau'nun *Şiir Sanatı*'nda La Fontaine'e hiç yer vermemiş olmasıdır:

Gariptir ki Boileau zaman-ı üdeba ve şuarasını mecelle-i marufesinde tadad ve tasvir ederken bunların içinde istikbale daha ziyade sarîh hukuk ile namzet olan La Fontaine'i unutmuştur. Halbuki daha evvel Molière La Fontaine'nin şuarası zaman arasında en ziyade şöhreti şayi olacağına itikat etmişti. Zaman Boileau'den nisyanını garîp gösterdiği kadar Molière'in keşfini alkışlamıştır. (Uşaklıgil, 1913: 208)

#### 4.5.6.4 Fabl

Kitapta anlatılan sonuncu sanatkâr fabl türünün ustası La Fontaine'dir. Kitaba göre onun hayatındaki en büyük şansı başbakan Fouquet'nin sevgisini kazanması, buna karşılık en büyük talihsizliği de kralın lütfundan hep uzak kalmasıdır.

Şairin hayatı oldukça magazinél bir şekilde anlatıldıktan sonra, onun sanatıyla ilgili görüşlere yer verilmiştir. Buna göre La Fontaine'in şöhretini arttıran en önemli çalışmasının efsaneleri (kitapta fabl yerine efsane kelimesi kullanılmaktadır) olduğu belirtilir. Kendi deyişiyle efsaneleri yüzlerce perdelik bir mudhikedir. "Bir mudhike-i beşeriyedir ki safahat-ı ebedîdir." (Uşaklıgil, 1913: 218)

Şair efsanelerini ahlakî bir ders çıkarmak için yazmamıştır. Şair insanlığın incelenmesi ve tasvir edilmesi için gayret göstermiştir.

"Bırakılır ki alınacak ders kendiliğinden zahir olsun. Kıssalarının hisselerine kendine göre bir faide-i ahlakiye sıkıştırmaya kalkışmaz. İktifa eder ki bir hakikati tasvirde muvaffak olsun ve bundan bir tenbih ve işaret manası çıksın..." (Uşaklıgil, 1913: 213)

La Fontaine için konunun kendine ya da eskiye ait olmasının fazlaca bir önemi yoktur:

Eğer esası kudemadan biri yahut XV. veya XVI. asırlara mensup bir nâkil tarafından zaten mevzu ittihaz edilmiş bulunursa La Fontaine'in deha ve sanatına itimadı bunu tekrar alıp yeniden bir şekli mahsusa ifrağ etmekten ona başka bir hayat ve hareket tabiatın hazine-i servetinden bulunmuş bir revnak ve zinet vermekten yılmaz ve bu suretle en payelerine ulaşılacak zannedilmiş nâkillere karşı bir nev'galibiyet ihraz eylemekten telezzüz eder. Ekseriyet üzere kudemadan aldığı yalnız bir tohum-ı fikirden ibarettir, o zaman bu tohum onun gülizar-ı tab'ında tenebbüt ve tezehhür eder; nazar-firib, dil-aviz bir şekli-i kemal alır. (TEGFE: 221-222)

La Fontaine'in takdir edilen yönlerinden biri de oldukça gerçekçi ve inandırıcı bir anlatıma sahip olmasıdır. Ayrıca samimiyeti de öne çıkarılır ki bu da okuyucunun hikâyeye katılmasına yol açar. Halit Ziya, La Fontaine faslını La Harpe ve Demogeot'in onun hakkında söylediği sözlerle bitirir.

Kitabın diğer bölümlerine baktığımızda her bölümün sonuna bir değerlendirmenin konulduğu görülmektedir. Oysa bu bölümde böyle bir şey yapılmamış neden olduğu anlaşılmayan bir acelelikle bitirilmiş, başka bir ifadeyle yarım bırakılmış duygusu veren bir şekilde sonlandırılmıştır.



## SONUÇ

Türk edebiyatında batılı anlayışın en önemli uygulayıcılarından biri olan Halit Ziya Uşaklıgil, aldığı eğitimin de etkisiyle Türk edebiyatına ait eserlerin yanında daha çok Batı edebiyatı, özellikle de Fransız edebiyatına ait eserleri okur. Bu onun daha genç yaşlarında yazma hevesini arttırmış ve şiirin dışında edebiyatın hemen hemen bütün alanlarında eserler vermiştir. Halit Ziya bu yönüyle Ahmet Mithat Efendi'ye benzemektedir, fakat bulundukları yerler farklıdır.

Halit Ziya Uşaklıgil'in eser verdiği alanlardan biri de edebiyat tarihçiliğidir. Çok ilginçtir, bu edebiyat tarihlerinin hepsi Batı edebiyatlarına aittir. O, daha gençlik yıllarında Tevfik Nevzat ile birlikte çıkardıkları *Hizmet* gazetesinde çeşitli edebiyatlara ait tefrikalar yayımlamıştır. Bu tefrikaların her birinin altında "Tarih-i Umumi-i Edebiyat" namıyla tertip etmekte olduğumuz büyük bir eserden müfrez" şeklinde birer dipnot yer almaktadır. Böylece Halit Ziya, yazmayı planladığı bir "Dünya Edebiyatı" projesine bu tefrikalarla bir başlangıç yapmıştır. Halit Ziya'nın bu anlamdaki bir başka eseri de bir roman tarihi sayabileceğimiz *Hikâye* adlı eseridir. Bu eserde Halit Ziya Batı romanını romantizm ve realizm açısından değerlendirmiş, romantizmin artık devrini tamamladığını söyleyerek realist romana geçmek gerektiğini iddia etmiştir.

Halit Ziya'nın ciddi anlamda ilk edebiyat tarihi yazma girişimi 1885 yılında yayımladığı *Garbdan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransa Edebiyatı'nın Numune ve Tarihi* adlı eseridir ki, bu eser iki açıdan önemlidir. Birincisi Halit Ziya'nın ilk telif eseridir, ikincisi de Türkiye'de yayımlanan ilk Batı edebiyatı tarihi örneğidir.

Halit Ziya Uşaklıgil bu eserinin basımından sonra büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Çünkü yayıncısı kitaptan birçok bölümü çıkarmıştır ve bir hayli de dizgi hatası vardır. Bu deneyim Halit Ziya'daki bir "Dünya Edebiyatı" yazma arzusunu sona erdirmiştir. Ta ki Halit Ziya 1913 yılında Darülfünun'da Batı edebiyatı dersleri vermeye başlayıncaya kadar... Bu görevle birlikte ders notlarından oluşan beş kitabı arka arkaya yayımlar: Yunan Edebiyatı Tarihi, Latin Edebiyatı Tarihi, Fransız Edebiyatı Tarihi ve Alman Edebiyatı Tarihi.

Bu seri içinde çıkan *Fransız Edebiyatı Tarihi Dersleri*, onun 1885'te yayımladığı *Garbdan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransa Edebiyatı'nın Numune ve*



*Tarihi*'nin genişletilmiş şeklidir ve aralarında yirmi sekiz yıl vardır. Elbette bu uzun aralık ikinci kitapta bazı değişikliklere sebep olmuştur. Bu uzun sürede Halit Ziya'nın edebiyat eserine bakışındaki gelişme yanında, bu eserin öğrencilere hitaben yazılıyor olması da önemlidir. Bu eserlerdeki farklılıklar şu şekilde sıralanmıştır:

- 1) Sadeleştirme amaçlı değişiklikler,
- 2) Kavram kargaşasından kaynaklanan değişiklikler,
- 3) Gereksiz bilgilerin atılmasından kaynaklanan değişiklikler,
- 4) Estetik kaygıdan doğan değişiklikler,
- 5) Bazı metinlerin atılmasından kaynaklanan değişiklikler,
- 6) Dipnotların kullanılmamasından kaynaklanan değişiklikler,
- 7) Ayrıntılara gitmekten kaynaklanan değişiklikler,
- 8) Hüküm değişikliklerinden kaynaklanan değişiklikler,
- 9) Siyasî hayattan kaynaklanan değişiklikler,
- 10) Öznel davranma endişesinden kaynaklanan değişiklikler.

Halit Ziya ilk eserini yayımlamasını iki amaca bağlar. Bunlardan birincisi Türk edebiyatının en fazla ilgilendiği edebiyatın Fransız edebiyatı olması, ikincisi de bütün Batı'da Fransız edebiyatının diğer edebiyatlara üstünlük sağlamasıdır.

İkinci kitap ders notlarından oluştuğu için zaman zaman bir ders anlatma üslubuyla da karşılaşmak mümkündür. Ancak kitabın çoğunluğunda akademik bir anlatımın öne çıktığı görülmektedir.

Halit Ziya eserlerini oluştururken Fransız edebiyatı tarihini önce devirlere göre bir sınıflamaya tabi tutmuş ve bu devirler içinde kalan sanatçıları ayrı ayrı tanıtmıştır. Fransız edebiyatı tarihinin ilk temsilcilerini fazla ayrıntıya girmeden anlatırken özellikle XVII. yüzyılda daha ayrıntılı bir anlatıma gidildiği görülmektedir.

Edebiyat tarihini anlatırken Halit Ziya Uşaklıgil, sadece edebiyatla ve edebiyatçılarla sınırlı kalmamış, dönemin siyasî ve sosyal olaylarına da yer vererek bunların edebiyata etkisini ortaya koymuştur. Aynı şekilde devrin önemli

sanatçıları anlatırken, düşünce adamlarına da yer vermiş ve onların da edebiyata katkılarını ortaya koymuştur.

Halit Ziya ilk edebiyat tarihini yazarken faydalandığı eserlerin neler olduğunu belirtmez. Sadece ilk edebiyat tarihini yazmak için Paul Albert, Désiré Nisard, Edouard Mennechet, Sainte-Beuve ve Gustave Vapereau gibi isimlerin eserlerinden faydalandığını *Kırk Yıl*'da belirtmiştir.

Bu isimlerin eserleriyle yaptığımız karşılaştırmada Gustave Vapereau'dan büyük ölçüde faydalandığı görülür. Özellikle onun *Evrensel Edebiyat Sözlüğü* en fazla yararlandığı kaynaktır. Halit Ziya edebiyat tarihinin kronolojik gelişimini bu eserin "Française (Littérature) maddesi üzerine kurmuş, sonra her yazara ait maddeyi bu kronolojik sıranın içine yerleştirmiştir. Bazen Vapereau'nun eserinde dönemler ve sanatçılar üzerine başka eleştirmenlerden yapılan alıntılar bile Halit Ziya tarafından kullanılmıştır.

Vapereau'nun dışında Victor Cousin, Paul Lacroix, Madame de Sévigne, Sainte-Beuve, Boileau gibi isimler de Halit Ziya'nın referansları arasındadır.

Halit Ziya'nın oluşturduğu bu eser yüzyıllara göre sıralanmıştır. "Ezmine-i Mutavassıta" adını verdiği ilk bölüm Fransız edbiyatının kuruluş dönemidir. Ona göre asıl Fransız edebiyatının başlangıcı XI. ve XII. yüzyıllardır. Bu edebiyatın oluşmasıyla Fransızlık fikrinin oluşması arasında paralellik kurar. Ona göre, XIII. yüzyıl "Ezmine-i Mutavassıta"nın en parlak dönemidir.

"Devr-i Teceddüd" başlığı altında XVI. yüzyıl Rönesans hareketleriyle birlikte başlayan yenileşme hareketleri ve bunların edebiyata yansımaları anlatılmıştır. Halit Ziya bu dönemdeki siyasî ve sosyal gelişmeleri anlattıktan sonra bu gelişmelerin temsilcileri olan fikir adamlarının faaliyetlerinden ve eserlerinden bahseder. Bu anlatılardan din adamlarının Fransız düşünce ve hayatında önemli yeri olduğunu çıkarmak mümkündür.

Devrin sosyal hayatını temsilcileriyle anlatan Halit Ziya, artık bu yüzyılın önemli edebiyatçıları teker teker tanıtır. Önce şairleri, sonra da tiyatro yazarlarını anlatır. Halit Ziya bu dönem edebiyatının millî bir edebiyat oluşturmakla Antik Yunan edebiyatına dönme arasında bir tereddüdü ifade ettiğini sonuç olarak belirtir.

Halit Ziya XVII. yüzyılı yazarken kendince bir sınıflandırmayı esas almıştır: Dönem, önce şiir, tiyatro, tenkit ve fabl başlıkları altında değerlendirilmiş, ardından bu türlerin temsilcileri de tanıtılmıştır. Ancak Halit Ziya bu yüzyılın en önemli gelişmesinin tiyatro alanında olduğunu ifade eder. Bu yüzyılın üç önemli tiyatro yazarı Corneille, Racine ve Molière'i övgüyle tanıtır. Bölüm ve aynı zamanda eser Boileau ve La Fontaine ile sona erer.

Halit Ziya'nın bu eserleri Fransız edebiyatını Türkiye'de tanıtmak maksadıyla kaleme alınmıştır. Bunu yaparken de büyük ölçüde Fransızca kaynaklardan faydalanmış, bazen de bu kaynakları olduğu gibi aktarmıştır. Ancak bu durumu olağan karşılamak gerekir. O dönemde bu anlamda Türkiye'de hiçbir çalışma olmadığı için Halit Ziya'nın da yapacağı başka bir şey yoktur. Çok iyi yabancı dil bilmesi, bu anlamda hem kendisine hem de verdiği eserlerle Türk edebiyatına faydalı olmuştur.

## KAYNAKÇA

### a) Kitaplar

Ercilasun, Bilge. (2012), *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, Akçağ Yayınları, 3 b., Ankara.

Huyugüznel, Ömer Faruk. (2010), *Halit Ziya Uşaklıgil*, Akçağ Yayınları, 2 b., Ankara.

Tarakçı, Celal. (1986), *Cenap Şahabettin'de Tenkid, Dil, Sanat ve Edebiyat Hakkındaki Görüşleri*, Samsun.

Mennechet, Édouard. (1846), *Matinée Littéraires: Études sur Les Littératures Modernes*, Tome I, Paris.

Nisard, Désiré. (1854), *Histoire de La Littérature Française*, Tome I, Paris.

Uşaklıgil, Halit Ziya (1885), *Garbdan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransa Edebiyatı'nın Numune ve Tarihi*, İstanbul.

Uşaklıgil, Halit Ziya (1913), *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden Fransa Edebiyatı Dersleri*, İstanbul.

Uşaklıgil, Halit Ziya. (2014a), *Kırk Yıl*, Özgür Yayınları, İstanbul.

Uşaklıgil, Halit Ziya. (2014b), *Sanata Dair*, Özgür Yayınları, İstanbul.

Vapereau, Louis Gustave. (1876), *Dictionnaire Universel des Littératures*, Librairie Hachette, Tome I-II, Paris.

### b) Makaleler

(Uşaklıgil), Halit Ziya (1890a). “Finlandiya Edebiyatından Bir Nebze”, Hizmet, nr.411-424, 23 Kânun-ı evvel 1890-7 Şubat 1891 (7 yazı)

(Uşaklıgil), Halit Ziya “İbranî Edebiyatından Bir Nebze” (1890b), Hizmet, nr. 412-413, 27-30 Kânun-ı evvel 1890

(Uşaklıgil), Halit Ziya “İsveç Edebiyatından Bir Nebze” (1891a), Hizmet, nr.417, 10 Kânun-ı sani 1891

(Uşaklıgil), Halit Ziya “Rus Edebiyatından Bir Nebze” (1891b), Hizmet, nr.427-431, 18 Şubat 1891-1891 (4 yazı)

(Uşaklıgil), Halit Ziya “Sanskrit Edebiyatından Bir Nebze” (1891c), Hizmet, nr.434-435, 14-17 Mart 1891 (2 yazı)

(Uşaklıgil), Halit Ziya “Sanskrit Tarih-i Edebiyatı: Vedalar”, Mekteb, nr.1, 30 Kânun-ı evvel 1309/11 Ocak 1894, s. 19-20